

NORTHWESTERN
UNIVERSITY
LIBRARY

EVANSTON
ILLINOIS

NORDISK TIDSSKRIFT
FOR
FILOLOGI

FJERDE RÆKKE

⁵
FEMTE BINDS FØRSTE HÆFTE

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG

GRÆBES BOGTRYKKERI

1916

Under medvirkning af:

M. Cl. Gertz,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.

Vilh. Thomsen,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.

Ludv. F. A. Wimmer,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.

Alf Torp,
professor, dr. phil.,
Kristiania.

Johan Vising,
professor, dr. phil.,
Göteborg.

C. M. Zander,
professor, dr. phil.,
Lund.

redigeret af:

Hans Ræder, dr. phil., København.

Af tidsskriftet udkommer årligt et bind på 4 hæfter, hvert på gennemsnitlig 3 ark. Subskriptionen er bindende for et bind, hvis pris er 6 kroner.

Bidrag til tidsskriftet bedes sendte under redaktørens adresse (Sortedams Dossering 101, Kbhvn. Ø.), bøger, afhandlinger og tidsskrifter til anmeldelse under samme adresse eller til Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, Kbhvn. K.

D'hr. anmeldere gøres opmærksomme på, at redaktionen ved at tilstille vedkommende bogs forlægger to eksemplarer af anmeldelsen sørger for, at den kan komme forfatteren i hænde.

Nylig udkom:

WILLIAM NORVIN

OLYMPIODOROS FRA ALEXANDRIA

og hans Commentar til Platons Phaidon.

Studier i den græske
Philosophis Historie.

Pris: 6 Kr.

GYLDENDALSKE BOGHANDEL, N. F.

Fra de danske runeindskrifter.

Af

Marius Kristensen.

8.¹

Ved brugen af fru Jacobsens håndudgave af Wimmers runeværk viser det sig, at den lettere adgang til at se på tegningerne medfører visse fordele. Hertil kommer, at den formindskede målestok vel i det hele mindsker tydeligheden, men på den anden side er billederne ved formindskelsen blevet lidt mørkere, og dette kan medføre, at visse enkeltheder falder mere i øjnene. Dette er således tilfældet på nr. 174 Vester Marie VI, som jeg allerede tidligere har omtalt her i tidsskriftet. Min tolkning af denne indskrift får endnu en støtte, dersom man lægger mærke til, hvad der er mere påfaldende på den lille end på den store afbildning, men dog også umiskendeligt på den sidste, at : foran **drinr** er større og har længere mellem punkterne end ellers. Denne omstændighed kan ialfald tydes således, at risteren her netop har villet angive et hovedophold, og i så fald svinder den sidste grund imod min tolkning — liniedelingen — ind til næsten intet.

For en anden af de bornholmske stene, nr. 161, Bjælke, har afbildningens formindskelse medført noget andet. I denne størrelse minder brudstykket uvilkårligt om Worms Åakirkebyense (MD. s. 223), og en sammenligning mellem målene (2 fod bred og 6 tommer tyk) og farven (rødlig) hos Wimmer og Worm styrker den opfattelse, at det tabte Wormske brudstykke har været toppen af Bjælkestenen. Under denne forudsætning er det af særlig betydning at få rede på, hvor god en kilde Worm er. For Åakirkebybrudstykkets vedkommende har vi ikke blot Worms afbildning men også en tegning i præsteindberetningerne (i Rigsarkivet, forhen Rostg. 35, 4to) s. 3, men denne kan ikke være

¹ Jfr. 3. R. XV. s. 148 flg. og 4 R. I. s. 13 flg. De her i afhandlingen givne numre gælder altid fru Jacobsens håndudgave.

Worms kilde. Det fremgår af afbildningerne hos Worm, at han for nabosognene Åker og Nylars må have fået tegninger fra en mand, som, hvad han ellers har manglet, har haft ævnen til at give et runemindesmærkes maleriske karakter (modsat den tegner, som har gengivet stenene fra de nordligere sogne, Klemens og Øster Lars). Dette kan let konstateres ved at sammenligne Worms billeder af bevarede runestene med Wimmers. Men netop med hensyn til brudstykkets form og maleriske virkning er afbildningen hos Worm og tegningen i præsteindberetningen overmåde forskellige. Måske kan forskellen bero på, at Worms tegner har ladet brudstykket, som lå i en borgers hus, tage ud, så han bedre har kunnet se toppens form. Selve runetegnene er langt mindre forskellige end stenens ydre omrids. Men på den anden side er også runerne så afvigende, at man vanskeligt kommer til nogen bestemt slutning, og på dette punkt har Worms tegner næppe været så pålidelig, at man kan tillægge ham noget fortrin for præsten. Hertil kommer, at det Wormske brudstykke næppe har sluttet sig til Bjælkebrudstykket umiddelbart, men at der mellem de to har været endnu et brudstykke, så stenen fra først af har været af lignende form som Grødby- eller Gyldenså-stenen (nr. 154 og 163), som med en tykkelse af godt 6 tommer og en bredde af godt halvtredje fod er henholdsvis 8 fod og 11 fod 3 tommer høj (tilsammen er Worms og Bjælke-brudstykkerne 8 fod 6 tommer). Også den nyfundne Bodulsker-sten IV (nr. 258) er næsten 12 fod høj, så den slags meget høje stene ingenlunde er ualmindelige på Bornholm. Til disse vilde da Åkirkeby-stenen i sin oprindelige form slutte sig, og det er let forståeligt, at den slanke og tynde sten tidligt er blevet knækket i tre stykker. Muligheden for, at Worms brudstykke eller det formodede mellemstykke kan findes, er ingenlunde udelukket, men indtil da vil det næppe være muligt at give en sandsynlig læsning af hele indskriften.

9.

Hobro-stenen (nr. 249) er som bekendt søstersten til en runesten i Ås i Vestergötland. Med hensyn til skriftens ordning indtager den en særlig stilling; Wimmer sammenligner den med et par skånske, Glemminge og Örsjö (nr. 118 og 119), men disse afviger dog på forskellig måde, idet Glemminge-stenen har to rader runer langs randen, og Örsjöstenen begynder nederst til højre, medens Hobro-stenen begynder nederst til venstre. Fuldstændig samme ordning som Hobro-stenen har (foruden Bjælke-

stenen) imidlertid to andre runestene, som på hver sin måde i rummet står Hobro-stenen nær.

Den ene af disse hører hjemme på Hæggesleds kirkegård i Kållands herred, ikke to mil nordøst for Ås, altså ganske nær ved Hobro-stenens søstersten (Torin, Vgötl. runinskr. I, 16), den anden i Glenstrup (nu i Kbh., nr. 26) omtr. 1 mil sydøst for Hobro. Når man betænker den overordentlig sjældne forekomst af en sådan skriftordning, kan man ikke anse denne overensstemmelse for tilfældig; spørgsmålet bliver blot, hvilken af disse man kan anse for Hobro-stenens forbillede. Wimmer sætter Glenstrup-stenen til kort før 1000, Hobro-stenen til 1000—1050, og efter dette skulde man tro, at Glenstrup-st. var forbilledet for Hobro-st., men tiderne ligger hinanden så nær, at man vanskeligt kan bygge derpå, især da en efterligning vel snarest kunde tænkes i de nærmeste år efter at den første var rejst; jeg synes, at det på forhånd er rimeligst at antage, at den svensker, som tegnede runestenen, har valgt et forbillede fra sin hjemegn, og at måske den jyske stenhugger, som udførte stenen, har benyttet samme ordning på en anden, han kort efter udførte i nærheden.

I så fald bliver skriftens ordning endnu et vidnesbyrd om, at Hobro-stenen virkelig er af svensk herkomst, og Glenstrup-stenens i Danmark næsten enestående ordning kan da måske netop tyde på, at samme mand som i Hobro har været virksom her.

Det kan forøvrigt nævnes, at i præsteindberetningen fra Århus stift 1623 (Rigsarkivet, fh. Kgl. Bibl., Gl. kgl. Saml. 739 fol.) findes en god tegning af Hobro-stenen af præsten Joh. S. Fogius. Desværre har denne ikke tillige aftegnet den nu forsvundne Hobro-st. II; en tegning af denne fra hans hånd vilde have været af stor interesse.

10.

usbiaurn (Skærn II, nr. 37), gen. **usbiarnar** (Skærn I, nr. 36) vil Wimmer læse med tilføjet **h** *Hūsbiårn*; Brate (Vitt. akad. månadsblad 1901, nr. 349—360, særtryk s. 15) mener, at første vokal ikke er lang, men at ordet må sammenstilles med angelsaksiske navne som *Hysi-uulf*, *Hyse-mon* og appellativet *hyse* 'yngling'.

Udeladelsen af **h** har dog sine vanskeligheder, især da **hin** (I) og **harals** (II) godt nok har **h**. Udeladelse (og fejlagtig tilføjelse) af **h** er på danske runestene overmåde sjælden (nr. 112, Sjørup, men jfr. Brøndum-Nielsen, Sproglig forfatterbestemmelse

s. 132) og kan kun en enkelt gang med sikkerhed påvises på denne side Sundet¹. Der er dog også den mulighed, at navnet kan læses *Ösbiörn*; *ulaf* (nr. 124, Bjersjöholm) viser, at overgangen nasaleret $\ddot{a} > \bar{o}$ kan findes så tidlig i dansk, og hvor meget jeg end er enig med Wimmer (Ordsaml. s. XXXVIII) i, at de senere danske navne på *Os*- væsentlig skyldes engelsk indflydelse, mener jeg dog med Björkman (Studien zur engl. Philol. XXXVII s. 19) og Noreen (An. gr. I³ § 111), at muligheden af en hjemlig lydform *Ös*- ikke er udelukket. Jeg er derfor tilbøjelig til at læse navnet *usblaurn* som *Ösbiörn*.

Også lydformen i et andet mandsnavn på Skærn-stenen I må endnu betragtes som usikker. I nominativ forekommer *upinkaur* på Skivum-stenen (nr. 3), i akk. samme form på Skærn-st. I, i genitiv *upinkars* (sål. Wimmer) el. *upinkaurs* (Wadstein, Nord. Studier tillegn. Noreen 1904 s. 282 flg.) på Gottorp-st. (nr. 71), medens senere gengivelser af navnet kun har *a* i sidste stavelse. Den forklaring, som ligger nærmest, forekommer mig at være den, at *au* her betegner \ddot{a} , som senere på grund af tryksvaghed er blevet *a*; den veksling af *au* og \ddot{a} , som Wimmer antager (Ordsaml. s. LVIII flg.), forekommer ret usandsynlig. Muligheden af, at *au* kan betegne kort \ddot{a} tør næppe heller afvises.

Endelig synes det, som Wimmer helt har overset Noreens forklaring af *biruti* (Pauls Grdr.¹ I s. 479, § 144 b) som *brȳti* med den østnordiske forenkling af *iū* til \bar{y} efter supradental. Den ser dog egentlig ganske rimelig ud.

11.

Randers-stenen I (nr. 54) findes også aftegnet i indberetningerne til Ole Worm (Rigsark., fh. Gl. kgl. Saml. 739 fol.) på bl. 61 af glarmester Albret Holst i Hornslet, som i det hele har tegnet stenene fra Randers amt. Det meddeles her, som hos Worm, at denne sten findes i Randers «for en mands dör». En noget afvigende tegning findes i Ny kgl. Saml. 475 fol. 15. Det ser ud, som om Worm har benyttet Albret Holsts tegning, men meget forstandigt har han vraget hans tolkning:

»Denne steen reis vy och setter opa
Sne mygiis graff at staa
Dit gjorde hans ven ERIC efter hans dø».

¹ Sønder Kirkeby-st. (nr. 88) har *haft* 'efter'.

Albret Holst har åbenbart kendt runer, og nogle af hans ord kan genfindes i hans tegning. Worm har åbenbart ikke blot udfyldt bullet i tegningen for oven (med det umulige **hV1t1A**, som heller ikke findes på den anden gamle tegning), men også ellers «forbedret» indskriften.

Et forsøg på at udfinde, hvorledes indskriften har lydt, må trods alt grundes mere på tegningerne end på Worms «forbedrede» afbildning. Bl. a. bliver det navn (Asbjörn), som ser ret tydeligt ud hos Worm, overmåde tvivlsomt efter tegningerne. Derimod må **miuk.** som tilnavn til den, stenen er rejst over, (jfr. nr. 33, Øster Alling) anses for nogenlunde sikkert, ligesom **rispl: stin:** i begyndelsen.

Til Wimmers oplysninger om stenens senere historie kan føjes, at i Antikv. topogr. Arkiv findes ikke blot Vedel Simonsens gengivelse af sidens indskrift fra 1814 men også en særdeles god tegning af denne side af J. M. Thiele fra 1820, som Wimmer mærkeligt nok ikke nævner; den viser for øvrigt ikke stort andet, end at Wimmer afgjort har ret i sin opfattelse af forholdene.

12.

Med hensyn til kalkkristningerne i Tornby (nr. 260—262) har jeg allerede (III s. 76) ytret, at jeg havde mine tvivl. Kun et besøg i selve kirken kunde imidlertid give et virkeligt grundlag for en kritik. Et sådant besøg havde jeg lejlighed til at aflægge d. 18. juli 1915 sammen med professor C. Juel, som var så elskværdig sammen med sognepræsten, pastor Sanne, og mig at fastslå, hvad der virkelig var ristet, hvor der kunde være tvivl. Det viste sig, at mine tvivl ikke blot var grundede med hensyn til de to punkter **ioānom** og **mōrhinin**, men at fru Jacobsens gengivelse af tegnene på endnu et par punkter var utilfredsstillende. Men for at læserne skal forstå dette, må jeg meddele lidt mere om korvæggen, end fru Jacobsen har meddelt.

Runerne er ridsede med en kniv eller måske snarere med en tilspidset pind i den endnu halvvåde murpuds. De er med andre ord indridsede, medens koret var under opførelse, og dette kan, da kirken er en smuk rent romansk enskibet kampestenskirke med apsis, næppe sættes senere end o. 1250. Den benyttede murpuds er finsandet men noget mørk, medens hvidtekalken, som har været strøget ovenpå, er betydelig lysere. Hvor dette nyere kalklag er helt borte, ligger runernes streger smukt fordybede i pudsen, men ikke sjældent sidder der noget af hvidte-

kalken tilbage i runestaven, som da bliver lysere af farve end sine omgivelser. Dette gælder selvfølgelig ikke blot runestavene, men også de mange andre indkradsninger, som findes på væggen.

Medens et stanniol- eller dærfra taget gipsaftryk kan give udmærkede gengivelser af vægfladens ujævnheder, giver det selvfølgelig intet som helst indtryk af farveforskellene. Det har åbenbart været en hovedsvaghed ved fru Jacobsens læsning, at hun for meget har stolet på sine — i øvrigt ganske fortrinlige — gipsafstøbninger, bl. a. fordi hun, endnu da hun anden gang undersøgte selve indskriften, ikke forstod den eller vidste, at den var norsk. Men her må jeg, særlig for hovedpunktets vedkommende, henholde mig til prof. C. Juel, som med hensyn til læsningen *ioānom* udtalte, at det, som interesserede ham, var netop at konstatere, at selv den bedste afstøbning ikke fuldtud erstatter originalen.

For de tvivlsomme deles vedkommende tog også jeg aftryk, men medens det på mine to (næsten tre) aftryk af det pågældende ord vil være umuligt at afgøre, om der er en *a*-streg foran på *n*-runen, var hverken jeg eller de andre tilstedeværende i mindste tvivl om, at der ingen *a*-streg var på væggen, og at den ujævnhed, der i aftrykkene kan se ud som en *a*-streg har et helt andet præg end de virkelige runestave. At dette var således, kom særdeles tydeligt frem, når et tændt lys blev ført rundt om runerne, temmelig nær ind til kirkevæggen, så belysningen blev stærkt sidelys med skarpe skygger.

Således er jeg da overbevist om, at der på Tornby kirkevæg står *ionom* (i det andet *o* er der noget længere mellem bistavene, fordi de skal hvær på sin side af bistaven til *n*), og ikke *ioānom*. Jeg er for øvrigt ikke vis på, at der er plads til en bistav mellem ordets anden og tredje rune; men at en sådan bistav ikke har været ridset der, vil jeg bestemt hævde.

Med hensyn til det næstsidste ord kan der ikke være tvivl om, at der står *mōrhenen* (man kan næsten læse dette allerede på fru Jacobsens fotografi), og det sidste ord må, hvad man ikke på forhånd kunde ane, læses *pēr*, ikke *pær*. Fru Jacobsen bemærker (AnO. 1913 s. 155), at bistaven i *æ*-runen sidder langt nede på hovedstaven. Ja, der går en skråridse over hovedstaven langt nede, men den har ikke de ristede stregers præg, men ligner mere de to «falske» streger, som vandret skærer de to sidste ords nederste halvdel. Dærimod ses på normal plads midt på hovedstaven en

tydelig fordybning og udvidelse, altså en **ø**-prik (også dette kan man næsten se på fru Jacobsens fotografi).

Af disse tre afvigelser fra fru Jacobsens læsning er **mōr-henen** kun, hvad man skulde vente, da vokalharmonien kræver *e* efter *o*; **pēr** for **pær** betyder ingen stor forskel; vel er formen med *e* ikke fundet i norske breve før 1290 (Hægstad, Gl. Trønderm. s. 66), men sandsynligvis er den, som Hægstad antager, langt ældre, så den ændrer intet med hensyn til indskriftens aldersbestemmelse. Den afgjort vigtigste læseafvigelse er **ionom** for fru Jacobsens **ioānom**, og det vil da også blive tolkningen af dette ord, som vil volde de største vanskeligheder.

Formen **ionom** fræmbyder (foruden det, at der står således) den store fordel fremfor **ioānom**, at den har vokalharmoni (hvad alle tekstens øvrige ord også har), og at den kan forklares som bøjningsform i et kendt sprog, nemlig som den bestemte dativ i ental eller flertal af subst. *iór* 'hest'. Så kan ganske vist *gaman* ikke være = *munúð* (elskovslyst), men det ser for øvrigt hos Fritzner ud, som om denne betydning kun forekommer i oldkvad; den almindelige betydning er 'fornøjelse, glæde, moro, spøg, spot'; og det forekommer hyppigt i forb. *henda (sér) gaman at e-u*, men også *göra gaman af e-u*; måske kan der i det foregående stå: *er han hafþe giort* el. lign.; de spor, fru Jacobsen har ment at se af en **m**-rune lige efter **dahum**, er vist (som fru J. også selv mener nu, efter hvad hun mundtlig har meddelt mig) kun senere skrammer i kalken. Måske kunde der også tænkes *haft* el. *hent* i st. f. *giort*, men noget i den retning er det rimeligvis. Rummet vil passe godt til 14—15 bogstaver.

Spørgsmålet blevet nu — ikke om **ionom** kan give mening; meningen er god nok, enten man tænker på hestekamp eller på fornøjelige rideture. Hestekampe var jo almindelige i Norge langt op mod vor tid, og det er ikke utænkeligt, at nogle Nordmænd kan have lavet sig en «national» fornøjelse under deres ophold her i Danmark. — Nej, spørgsmålet bliver om *iór* kunde tænkes brugt i prosa på indskriftens tid; da vi foreløbig ikke tør fastslå denne, skal vi først se på brugen af ordet ellers.

Ordet *iór* bruges ellers kun i skjaldesproget, og i Arkiv XXXI, s. 19 flg. har Emil Olson udtalt den mening, at det er et angelsaksisk låneord, som aldrig er blevet gængs i talesproget, ligesom f. eks. *fljóð*, kvinde. De to ord *iór* og *fljóð* forekommer side om side i ordlegen hos Olav Thordsen (III gramm. afh.,

Bj. Ólsens udg. s. 66 flg.), og dærmed bortfalder den grund til at antage *iór* for et også ellers kendt ord, som jeg oprindelig udledede af denne ordleg. Imidlertid må det dels erindres, at *ióreykr* 'støvsky, stammende fra løbende heste' er et ret almindeligt prosaisk ord, som dog vel må forudsætte, at det usammen-satte *iór* også levede eller i en ikke fjærn tid havde levet i mundtlig brug, dels også, at *iór* hører til de ord, som meget vel kan have levet i en egn, uden at de dærfor er kommen ind i litteraturen. Vi kan jo tænke på, at den eneste gang ordet 'fær' (*fær*) forekommer i den norrøne litteratur er i nasaleksemplet i den 1. gramm. afh. (Dahlerup-Jónssons udg. s. 5⁵ flg.): *Annat er það er sauðrinn heitir fær, enn annað það er hann fær lambs*. Muligheden for, at ordet kan have været i levende brug, er ingenlunde udelukket.

Under alle omstændigheder er brugen af *iór* nok så godt bevidnet for det 13. hundredårs prosa som brugen af *gaman* i betydningen 'munúd'. Og nogen mere nærliggende tolkning kan jeg ikke tænke mig; både morfologisk og fonologisk tilfredsstiller den alle krav, den er oldnorsk, og den giver en god og forståelig mening.

Men hvad har Thorstæin haft at gøre i Tornby kirke?

Man ved, at der i den ældre nytid har været drevet ikke så lidt handel mellem denne kyst og Norge, og endnu står ved stranden (også ved Tornby strand) gamle pakhuse til minde herom. At forbindelsen er gammel, har man også et vidnesbyrd om i Tornby sogn; på Tornby bjærg i den østlige del af sognet har der været en plads med skibssætninger og lignende, som de af Sophus Müller (Vor Oldtid s. 658 flg.) omtalte fra Højstrup på Hannæs, Ris i Torslev s., Dronninglund herred, og Lindholm banker ved Nørre Sundby. Nu er pladsen ødelagt, men en mand, som hørte hjemme i Tornby sogn, meddelte mig, at der havde været meget før. Sophus Müller opfatter disse gravpladser som vidnesbyrd om en nær forbindelse mellem disse egne og Sverige eller Norge. At den forbindelse, som kan antages at have været til stede allerede i vikingetiden, og som har været der op imod vore egne dage, har været bevaret i den mellemliggende tid, er sandsynligt, og det ligger nær at antage, at Thorstæin har været i Tornby med en ladning tømmer netop til den kirkebygning, som da var under opførelse.

At runerne er indridsede i den endnu ikke hærdede puds, må anses for sikkert, og dærmed er der også bragt rimelighed

til veje for, at de er omtrent samtidige med korets opførelse. Denne kan, da kirken er rent romansk, næppe sættes så sent, som fru Jacobsen har sat indskriften, til o. 1250—1350, men senest til o. 1250, og der er da heller intet i indskriftens sprog, der afgjort peger hen på senere tid, ja der vil næppe være noget, der gör det umuligt at sætte den endnu lidt tidligere, dog næppe før 1200.

Foruden runerne er der, som fru Jacobsen også har omtalt (AnO 1913 s. 155), ikke blot en løst indkradset indskrift i latinske bogstaver, men også et par rækker af lodrette streger, til dels overkrydsede. Disse gör nærmest indtryk af at være af samme art som de kridtstreger, havnearbejderne den dag idag afmærker tallet på varer med på et bræt. De kan da godt være regnskaber, f. eks. netop over leveret tømmer.

Den ene af de to små «runeindskrifter» er hos fru Jacobsen næppe heller helt rigtigt opfattet. Det er den, som er indkradset med en temmelig tyk pind i den våde puds. De to første tegn har jeg intet at bemærke til, men det tredje kan ikke opfattes som et *m* med sidestregene noget langt nede. Sidestregen til venstre er sikker nok, men den til højre er, hvad gentagen nøjagtig iagttagelse har overbevist mig om, kun en tilfældig ujævnhed i kalken, medens der, hvad fru J. ikke har bemærket, mellem den ægte (venstre) bistav og hovedstaven er indtrykt to sikkert kendelige om end svage punkter, ganske af samme art som de i det første tegn; man kan for øvrigt skimte dem på fru Jacobsens billede (a. st. fig. 14 s. 156). Tegnenes betydning bliver ikke klarere ved denne ændring; snarest er jeg tilbøjelig til at opfatte dem som en talangivelse, men jeg kender ellers ikke den slags runetal.

Lidt under den lange indskrift står for øvrigt endnu en rune, **1**, af ganske samme præg som Thorstæins runer. Hele kirkevæggen fortjænte at undersøges og aftegnes, inden indkradsningerne lider yderligere overlast. Endnu kan så at sige alt reddes.

13.

I Sören Abildgaards rejsedagbog, Ny kgl. Saml. 201 c, 8vo, findes opskrevet runerne på Flarup-stenen, som han meddeler for omtrent 80 år siden er flyttet fra Hellehøj kort derfra og nu stod østen for Flarup i Ydby Sogn. Opskriften stemmer med tegningen, blot at punkterne på s. 2 står efter **stin** (kun to punkter), intet efter **f**, efter bægge de lige streger (altså | · | ·), men ikke efter **R**. Da tegningen, iflg. venlig meddelelse fra fru

Jacobsen, er signeret «Anno 1767. S. Abildgaard», må dagbogen sikkert være fra samme år.

Dette har sin særlige interesse, da denne dagbog indeholder den første oplysning om Spentrup-stenen II (Jennum-stenen): «ved Jennum bye i en breed bæk ved enden af en steenbroe ligger

Spentrup-stenen II. 1/16.

en nogenledes flad runesteen, 2 al. lang $1\frac{1}{2}$ al. breed som paa ene sidelængde har disse runer»; dærefter et afrids af nogle runer (på hovedet), der let genkendes som begyndelsen af den nyfundne stens indskrift.

Stenen havde altså i virkeligheden været kendt i halvandet hundrede år, da den i begyndelsen af oktober 1913 blev fræmdraget ved omsætningen af den stenkiste, hvor den åbenbart har ligget, lige siden Abildgaard så den.

Det var, som nævnt, i oktober 1913, at en stenkiste i vejen lige udenfor S. Westergaards ejendom i Jennum, Spentrup sogn, Nørhald herred, blev omsat, og en større sten fræmdraget. Bagsiden af denne blev frakløvet og anvendt igen i stenkisten. Forsiden blev sprængt i flere stykker, og efter at regnen havde vasket jorden af den, blev nogle drenge opmærksomme på runerne. 14. okt. skænkede S. Westergaard så stenen til Randers museum, som lod brudstykkerne sætte sammen og stenen opstille i museums-haven. Stenen er af rødgrå granit, 1,30 m. høj og 1,05 m. bred på det bredeste sted, tykkelsen er nu, efter sprængningen, kun o. 18 cm., runernes højde o. 20 cm.

Indskriften begynder nederst til højre. Den har været omgivet af rammestreger, som endnu ses på enkelte steder. Foran det første ord synes rammestregerne at have været forbundne med en tværstreg. Skilletegnet er et skråtliggende kors.

Det første ord er **a_cskatla** ×; de 4 første runer er meget tydelige (også ganske rigtigt gengivne hos Abildgaard), de tre sidste er noget mindre tydelige, især bistavene på **t** og **l**. Det andet ord læses med sikkerhed **rispi**, skönt runerne er noget mere slidte end i det første; i **s** er første stav meget længere end (den bevarede del af) sidste stav; noget spor af × efter dette ord kan næppe med sikkerhed skelnes. Af det tredje ord er kun bevaret toppen af en lodret stav; om der har stået **i** eller **a**, kan ikke afgøres, dærimod næppe **n**. Af det fjerde ord er bevaret toppen af en lodret stav, toppen af et **l** (næppe **u**) og et fuldstændigt **s** og ×. Efter pladsen kan 3. og 4. ord have været **(a)[ft × purk](i)ls** × eller måske **(a)[ft × pur](i)ls** ×. Femte ord begynder med **s**, dærefter et **b**, med sidestavene små og noget fra hinanden, så en lodret stav uden kendelig bistav og til sidst **ka** ×. Sjette ord har **s** med første stav noget længere end sidste, **u**, med bistaven udgående noget under toppen af hovedstaven, **n** ×. Syvende ord har **s** (omtr. som foreg.), en lodret stav med svage spor af bistave i toppen, **in** ×. Åttende ord står modvendt dette fra neden opad i en særlig linie langs kanten og er tydeligt **pa_cnsi**. Ovenover den sidste rune ses et svagt dobbeltkors, som på Vejlbj, Jordberga og Vismarlövstenene (nr. 62, 135 og 136). Over dette skimtes måske en dobbelt kreds.

Om det sjette ord må der endnu gøres et par bemærkninger. Den anden rune er, som nævnt, et **u**, men bistaven udgår ikke blot temmelig langt nede, men er i det hele lidt uregelmæssig og har temmelig dårligt plads. Man kunde tænke sig, at der

oprindelig var tænkt paa et andet ord, snarest **sin**, men at rettelse var foretaget under selve ristningen. Dersom det fra først af havde været tanken at riste **sun sin**, men **sun** var blevet glemt, og så en ufuldkommen rettelse foretaget, så vilde der være mulighed for at få et kendt ord ud af det femte.

Mellem **b** og **k** er der utvivlsomt plads til et **a**, og da indskriften er så slidt, kan bistaven godt være fuldstændig forsvundet. Der kunde da oprindelig have været ment [pur](i)ls × sbaka × sun × sin ×, og dette vilde give udmærket mening. Netop forbindelsen sun × sin × stin × med de tre næsten ens ord, kunde let give anledning til, at et af dem blev glemt; **sbika**, som der står, må ellers opfattes som et fuldstændig ukendt navn på faderen, men det er rimeligere, at Askatla har betegnet den døde som sin egen søn.

Indskriften kan da tolkes således: a₁skatla × rispi × (a)[ft × pur](i)ls × sb(a)ka × sun × (sin ×) stin × pa₁nsi.

Tiden for indskriften er vel den samme som for de andre runestene med dobbeltkors, eller omkring år 1000.

14.

Kort efter genfindelsen af Spentrup-stenen II blev også en anden runesten fra Randers amt genfundet, nemlig Stenalt-stenen, Rovsø herred.

Stenen omtales af Worm MD s. 289, hvor han fortæller, at han for adskillige år siden som læge besøgte fru Anne Krabbe hr. Jakob Björns efterleverske på Stenalt og dær blandt andre mærkværdigheder så en runesten, opstillet blandt en mængde andre sten på en sammensunken høj i haven. Han giver et billede af stenen, men meddeler, at den nu ikke længere ses på sin plads, men siges at være brugt til bygningsudbedring.

Om Worm selv har tegnet stenen under sit besøg hos fru Anne Krabbe, som døde 1618, er dog tvivlsomt; han har næppe mere end noteret sig runerne, da hans tegning kun i meget ringe grad kan siges at træffe stenens form. Endnu nogle år efter fru Annes død synes stenen at have været bevaret, ti i præsteindberetningen fra 1623 fol. 67 findes en gengivelse af runerne, som vel i det hele står tilbage for Worms, men dog på et enkelt punkt er rigtigere.

I februar 1914 blev toppen af stenen genfundet i en stensatrende på Christianslund, en afbyggergård fra Stenalt, og er nu igen opstillet på Stenalt. Det bevarede stykke er af rødgrå

granit, 48 cm. højt, omtr. 24 cm. tykt og fra 29 til 35 cm. bredt (Aarsberetn. for den hist. Samling i Randers 1913—14 s. 13). Worm opgiver ingen mål, men det er omtrent den øverste tredjedel eller lidt mere, efter hans tegning at dømme.

Stenen har, som brudstykket viser, været beskrevet på to sider, ikke, som Worm opgiver, på en, og ligesom på Flarup-stenen har begyndelsen stået alene på sidefladen, medens hovedfladen har haft 1. 2 til højre og 1. 3 til venstre, således at denne sidste går op over toppen. Af første linie er bevaret (uf)s: sun:, slutningen af det hos Worm og i indberetningen næsten ens givne a_csur: stufs: sun:. Af anden linie er bevaret¹ in: pa_cnsi: (Worm: raispi: stin: pansi:, men indberetningen har det rigtige pa_cnsi). Dærefter har sikkert, som bægge de gamle tegninger har, fulgt a_uft:, men det derpå følgende navn (Worm bruur:, indber. rruur) kan næppe med sikkerhed bestemmes; sidst på hovedsiden står, som i de gamle tegninger, sun:, og på toppen, som hos Worm, sin:. Med undtagelse af det sidste personnavn kan der da næppe være tvivl om, hvad der har stået på stenen, og efter hele sin sprogform og runernes former må den sikkert henføres til sidste del af det 10. årh.

15.

Den runeristede teglsten fra Astrup² kirke, Vennebjerg herred, Hjørring amt, som ved en forglemmelse ikke er kommen med i fru Jacobsens tillæg (Mus. Katal. 532 C), indeholder runerækkens fem første tegn i ret gamle former. Den er anbragt i museet sammen med de andre runeteglsten.

16.

I dette tidsskr. 4 R. III s. 75 har jeg skrevet, at der intet spor er af, at R er gået over til r efter supradental. Udtalelsen må dog modificeres. I «Fornvännen» 1911 s. 113 flg. har Otto von Friesen givet en ny tolkning af Bjälbo-stenen, bygget på nye fotografier af stenen, og han læser dær det sidste ord sunr. Om sidste rune siges, at «bistaven mangler fuldstændig

¹ Foran i ses endnu en stav med en udflysning ud for midten til højre; den er blevet læst som p, men er sikkert et t, hvis bistave er slæde af ved kløvningen. Den ligner da heller slet ikke første rune i pa_cnsi.

² I dette tidsskr. 4 R. I, 13 står urigtigt Asdal.

knæk indad.» Imidlertid begynder bistaven med mere stump vinkel end ellers ved **u** og er mere lige og lodret, end den plejer at være. Den stump vinkel er dærimod almindelig ved **r**, og knækket ofte svagt. Der er da en ikke ringe sandsynlighed for, at læsemåden **sunr** er den rigtige. I så fald er min bemærkning ikke rigtig, da Bjälbo-stenen har **triklar** og **runar**, eller med andre ord skelner mellem **r** og **ṛ**. Om denne enestående undtagelse fuldstændig afkræfter min opfattelse, er jeg ikke vis på, men den er ialfald nok til at gøre den mistænkt.

Nyplatoniske Commentarer til Platons Phaidon.

Af

J. L. Heiberg.

I cod. Marcian. 196, som har tilhørt den for nyplatonisk Philosophi meget interesserede Cardinal Bessarion, er der bevaret 4 Serier (A, B, C, D) af commenterende Bemærkninger til Platons Phaidon. De er første Gang kritisk udgivne af Dr. W. Norvin (Olympiodori Philosophi in Platonis Phaedonem commentaria, Lipsiae 1913), som ogsaa indgaaende har gjort rede for deres Charakter og indbyrdes Forhold (Olympiodoros fra Alexandria og hans Commentar til Platons Phaidon, Kbhvn. 1915). Han kommer til det Resultat, at A er et Collegiehefte efter en Forelæsning af Olympiodoros (S. 21 ff.), B et Excerpt af en anden, til Læsning bestemt Commentar af samme (S. 243 ff.), C og D Excerpter af en til Læsning bestemt Commentar af A's Forfatter (S. 123, 258 ff.), saavidt jeg forstaar Forf., den samme, som er exciperet i B.

Der er nu ingen Tvivl om, at Dr. Norvin har Ret med Hensyn til A. At det er et Collegiehefte, sluttet S. 22 rigtigt af Vendingen *ὁ δὲ φιλόσοφος ὁ καὶ ἡμᾶς φησιν* (A VI 3); som Paralleler kan jeg henvise til Indledningen til Theons Udgave af Euklids Optik (se mine Studien über Euklid S. 138) og nogle Randbemærkninger i Euklidhaandskrifter, der har været benyttede ved Forelæsninger over Elementerne ved Universitetet i Constantinopel (se Om Scholierne til Euklids Elementer, Vidensk. Selsk. Skr. 6. R. II 3 S. 46—49). Og at Forelæsningen er holdt af Olympiodor, fremgaar allerede af Haandskriftets øvrige Indhold (Norvin S. 21 ff.). Med Hensyn til B, C og D er jeg derimod kommet til et noget andet Resultat end Dr. Norvin; Spørgsmaalet har tilstrækkelig Interesse til at fortjene at overvejes paany.

Dr. Norvin mener (S. 106 ff.), at C I er et Excerpt af Proklos' Commentar til Phaidon, og støtter denne Antagelse paa den formentlige Overensstemmelse mellem Udtalelserne om Syrianos

i C I 1—2 og Olympiodors Charakteristik af Proklos' Fremgangsmaade overfor Syrianos' Behandling af Modsætningsbeviset A IX 2. Men denne Overensstemmelse er kun overfladisk og forsvinder ved nærmere Betragtning. Efter Olympiodor har Proklos overhovedet ikke behandlet Modsætningsbeviset selvstændigt, men for dette Partis Vedkommende indføjet sin Lærer Syrianos' Commentar helt og holdent i sin egen til Læsning udgivne Fortolkning (*συντάττει αὐτὰ τοῖς οἰκείοις ὑπομνήμασιν, λέγω δὴ τὰ Συριανοῦ, μὴ γράφων εἰς αὐτὰ ὡς τοῦ διδασκάλου γράφαντος* S. 52, 18); derfor citerer Olympiodor denne Del af Proklos' Commentar som *Πρόκλος ἦτοι* (eller rettere) *ὁ Συριανός*. Men den Philosoph, efter hvis Forelæsning C I er skrevet — at det er et Collegiehefte, maa man ligesom ved A slutte af Overskriften *διάταξις τοῦ ἡμετέρου καθηγεμόνος* S. 132 —, roser ganske vist Syrianos i Modsætning til Iamblichos og andre tidligere Exegeter (S. 132, 11 ff.), men tilføjer *ἀτὰρ οὐ τέλος ἔκετο μύθων*, hvad han begrundet nærmere med Henvisning til Manglerne ved hans Forklaring (S. 132, 19 ff.); han vil derfor opstille de Aporier, der kan gøres gjældende mod Platons Raisonnement selv efter Syrianos' forstandige Fortolkning (S. 133, 6 ff.) og gjendrive dem efter at have opstillet visse *προομολογήσεις*; de 11 Aporier C I 3 og 5—14¹, Gjendrivelsen C I 25—35 og de Forudsætninger, hvorpaa den bygger, C I 15—24 (*ὁμολογήματα καὶ ὑποθέσεις* S. 136, 20 = *προομολογήσεις* S. 133, 9), er altsaa den foredragende Philosophs egen Formulering, og Ligheden med Proklos' Fremgangsmaade indskrænker sig til, at han anbefaler Læseren at studere Syrianos² først, da han ikke vil gentage hans rigtige Bemærkninger (S. 133, 14—16). Iøvrigt er Forskjellen saa afgjørende, at der ikke kan være Tale om, at C I skulde stamme fra Proklos. Hvad Olympiodor A IX 5 refererer som Proklos-Syrianos' Gjendrivelse af den anden Apori, stemmer heller ikke med C I 26, og af de tre Aporier, som Olympiodor anfører A IX 4, aabenbart efter Proklos-Syrianos, behandles kun den første i C I 5 som Nr. 2, de to andre berøres slet ikke; dem har altsaa Philosophen i C anset for tilstrækkeligt gjendrevne af Syrianos.

¹ C I 4 betegnes i en Randnote rigtigt som en Gjendrivelse af den foregaaende Apori (*πρὸς τὸ γ' ἀπορία*) og ikke hørende hjemme paa dette Sted. Den burde staa C I 25 og stammer vel fra Hefstets Ejer.

² Jeg gaar ud fra, at Dr. Norvin rigtigt har forstaaet *ἐκείνου τοῦ ἀνδρός* S. 133, 15 om Syrianos, men kan ikke helt undertrykke en Tvivl, om der maaske menes Sokrates.

Naar C S. 146, 8 fortsætter med *ἐπιλύσεις τῶν τοῦ φιλοσόφου ἀποριῶν κατὰ τὰς ἡμετέρας ὑποθέσεις*, maa Meningen være den, at den foredragende Philosoph vil meddele en ny Gjendrivelse ud fra sine egne Forudsætninger (de C I 15—24 opstillede *προομολογήσεις*) af de Aporier, som allerede Syrianos havde behandlet, men som tildels kan gjendrives bedre udfra den foredragendes egne *ὑποθέσεις* (S. 146, 12 ff.); altsaa er *ὁ φιλόσοφος* S. 146, 9 og *ὁ ἐξηγητής* S. 146, 12 Syrianos. Saa maa den *φιλόσοφος*, hvis Fortolkning den 7. Apori bekæmper (C I 10), ogsaa være Syrianos, og det samme gjælder vistnok S. 133, 17, hvor man først tænker paa Platon. Ligeledes er *ὁ ἐξηγητής* Syrianos S. 136, 26, hvor hans Fortolkning corrigeres, S. 142, 14 og 21, hvor Foredrageren mener at have givet en uangribeligere Fortolkning, og S. 158, 22, hvor han ligeledes giver en «bedre» Fortolkning end *ὁ ἐξηγητής*.

Der er altsaa ingen Grund til at antage, at C I ikke er skrevet efter den samme Forelæsning af *ὁ ἡμέτερος καθηγεμῶν* som C II—III; *αὐτὸς ὁ ἐξηγητής*, som corrigeres C II 151, er altsaa ogsaa Syrianos. Denne Lærer maa saa antages i sin Forelæsning at have meddelt baade Excerpterne af Plutarch C II 22 ff. og Referatet af Stratons Aporier C II 178 ff., som han derefter gjendriver C II 191 ff. (*ἐροῦμεν* S. 184, 7); til ham tager han ogsaa ellers Hensyn (S. 158, 6; 174, 4). At nu denne *καθηγεμῶν*, der for en Del af sin Forelæsning har lagt Syrianos' Commentar til Grund, skulde være Olympiodor, forekommer mig meget usandsynligt; det er snarere en af hans Forgængere. For dette Spørgsmaal er, som vi siden skal se, de ubestridelige Ligheder med A af mindre Betydning; det er Uoverensstemmelserne, det kommer an paa. Foruden de allerede nævnte (den selvstændige Behandling af Modsætningsbeviset, Citaterne af Plutarch¹ og Straton, som A slet ikke omtaler) skal jeg endnu gøre opmærksom paa C III 66, hvor det imod en ældre Fortolker gjøres gjældende, at Guderne har flere Sanser end Syn og Hørelse. Den ældre Fortolker, der er Subiect for *φησί* S. 200, 8, kan efter det foregaaende neppe være nogen anden end Syrianos, *ὁ ἐξηγητής*, hvis Commentar overhovedet ligger til Grund for C's Original, og vi

¹ Norvin har med Rette hævdet mod Zeller, at det er Plutarch fra Chaironeia, som Overleveringen siger, ikke Nyplatonikeren (S. 124). Men der er ingen Grund til at tilskrive ham en Commentar til Phaidon (S. 277). Consolatio ad Apollon. er ikke af ham.

ved ogsaa, at han kun tilskrev Guderne de to ædleste Sanser (Hermeias in Plat. Phaedr. S. 68), ligesom Proklos. Olympiodor refererer A IV 9—10 baade Proklos' Theori og Damaskios' modsatte Mening, at Guderne har alle 5 Sanser, uden at tage Standpunkt dertil¹; *ὁ καθηγεμών* derimod slutter sig afgjort til Damaskios og havde begrundet hans Mening udførligt «andensteds», naturligvis i den i C ikke excerperede første Del af Commentaren, til Phaidon 65 b, hvor Spørgsmaalet berøres i B 82—83 (*ἐν ἄλλοις ἐπεστήσαμεν, ὅτι μὴ μόναι* (S. 200, 9). En saa afgjort Modsigelse paa et i Skolen meget debatteret Punkt kan man daarligt tiltro Olympiodor.

At D er Excerpt af en med C nærbeslægtet Commentar, har Norvin rigtigt bemærket S. 255, hvor det antydes, at Forskjelighederne kan tænkes at hidrøre fra forskellige Nedskrifter efter samme Forelæsning som Kilder for C og D; men en samlet Behandling af Forholdet savnes.

Efter D 128 *ὁ ἡμέτερος καθηγεμών* maa man for D som for C slutte, at det er en Forelæsning, ikke en udgiven Commentar, der er excerperet i D; men det kan umuligt være en Forelæsning af samme Mand. Jeg vil ikke lægge særlig Vægt paa en Modsigelse som den i Forklaringen af Echidna C III 74 *τιμωρὸς αἰτία καὶ κολαστικὴ λογικῶν τε καὶ ἀλόγων ψυχῶν* — D 142 *ἡ δύναμις καὶ τὸ θῆλυ καὶ προοδικὸν αἴτιον τῆς ἀτάκτου φύσεως*, skjønt den kan være svær nok at forklare, hvis begge Dele skal hidrøre fra samme Mand; for os er disse utaaelige allegoriske Udlægninger Hip som Hap, men Nyplatonikerne lagde jo stor Vægt paa dem. Men D 88 bekæmper udtrykkeligt den Forklaring, som efter nogen Discussion foretrækkes C III 8². Den betegnes S. 229, 12 som hidrørende fra *ὁ ἐξηγητής*, og denne *ἐξηγητής* bekæmpes oftere, saaledes D 145, hvor hans Forklaring (*ταῦτα μὲν ὁ ἐξηγητής* S. 241, 11) er den, som foredrages C 76 blot med en lilie Antydning af Indvendingen S. 202, 17. Af

¹ Norvin S. 65 paastaar rigtignok, at Olympiodor slutter sig til Proklos og betegner Damaskios' Mening som et Særstandpunkt; men deraf kan jeg ingen Antydning finde i Texten. *δέ γε* S. 27, 3 fortsætter blot Opregningen ligesom S. 41, 18, 21.

² Den Forklaring af saadanne kritiske Bemærkninger, som Norvin giver S. 284, at de skulde hidrøre fra den Student, der har skrevet Collegieheftet, er ganske urimelig og tager Grunden bort under hans egne Raisonnementer. Heller ikke de smst. omtalte Randbemærkninger hidrører fra Studenten, men fra en Læser; saadanne findes i alle Haandskrifter.

S. 241, 6, hvor den Fortolkning, der betegnes som Exegetens, indledes med *φησί*, kan man slutte, at Subiectet for dette oftere gjenkommende *φησί* overalt er *ὁ ἐξηγητής* ligesom for C's Vedkommende S. 200, 8. Berigtigelsen af hans Fortolkninger stemmer oftere med den Forklaring, C giver, saaledes D S. 208, 30 = C 150, 14, D 211, 22 = C 158, 11, D 231, 8 (*φησί* 4) = C 189, 23, D 231, 16 (*φησίν*) = C 189, 22. Men foruden det ovf. anførte Sted, hvor C har den samme i D forkastede Forklaring som *ὁ ἐξηγητής*, er der andre Steder, hvor D's Mening afviger fra C, uden at C er identisk med *ὁ ἐξηγητής*, saaledes S. 233, 27, hvor D i hvert Fald som Berigtigelse af *ὁ ἐξηγητής* har en Forklaring, der ogsaa udelukker den i C III 34 givne¹, og S. 241, 30, hvor baade Syrianos' og Exegetens Fortolkning forkastes, medens C III 82 forkaster Syrianos' uden at nævne hans Navn og slet ikke berører Exegetens. D 129 har, saavidt jeg kan se, intet tilsvarende i C.

Dette Forhold mellem C og D kan jeg kun forklare mig saaledes, at D er et Collegiehefte efter en Forelæsning af en Mand, der lagde en Commentar til Grund (*ὁ ἐξηγητής*), som ogsaa var benyttet i den Forelæsning, hvorefter C er skrevet, snart med Tilslutning snart med Berigtigelser og Afvigelser; hvor D's Berigtigelser af *ὁ ἐξηγητής* stemmer med C, maa de af C's Ophavsmand foredragne Forklaringer altsaa have vundet Hævd i Skolen.

Af det anførte Sted D S. 241, 28—30 fremgaar det, at *ὁ ἐξηγητής* ikke er Syrianos; det kan heller ikke være Olympiodor, da vi har set, at der er ringe Sandsynlighed for, at det er en Forelæsning af ham, der foreligger i C. Hvem det er, kan en nærmere Undersøgelse maaske oplyse. Til Bestemmelse af *ὁ ἡμέτερος καθηγημῶν*, som aabenbart er den sidste af de nyplatoniske Professorer, hvis Forelæsninger cod. Marcian. 196 har bevaret, foreligger der D 132 den Oplysning, at han ogsaa har læst over Platons Timaios (*βέλτιον οὖν, φησὶν ὁ ἡμέτερος καθηγημῶν, ἐλέγομεν ἐν τοῖς εἰς Τίμαιον* S. 238, 16).

At B trods al Overensstemmelse med A i det hele og store alligevel har en noget anden Charakter, fremhæver Norvin oftere (f. Ex. S. 237, 238, 240); den fjerner sig mere fra Texten og dvæler udførligere og med Forkjærlighed ved den mystiske Side af Fortolkningen. Norvin hjælper sig med den Antagelse, at B exciperer en anden Commentar af Olympiodor. Jeg betvivler

¹ Forklaringen i C forstaar jeg ikke helt; hvad er *τόδε* S. 193, 8?

imidlertid, at B gaar directe tilbage til ham. Afgjørende for mig er Forholdet mellem A VII 5 og B 135, der arbejder med samme Materiale, men grupperer det højest forskjelligt. Det drejer sig om det Spørgsmaal, som for en Gangs Skyld er philologisk fornuftigt, hvorfor Platon i Phaidon 68 c, hvor han stiller *φιλόσοφος* i Modsætning til *φιλοσώματος* og identificerer denne med *φιλοχρήματος* og *φιλότιμος*, ikke ogsaa har nævnt *φιλήδονος*. Efter A VII 5 skal Harpokration have stillet Spørgsmaalet uden at besvare det, Proklos skal have angivet den taabelige Grund, at det er, fordi Platon lige (64 d) har sagt, at man skal sky Nydelserne, en Forklaring, der træffende afvises med den Bemærkning: *οὐδὲν δὲ πρὸς τὸ προκείμενον*; Ammonios derimod bemærkede, at Platon ikke modsætter *ὁ φιλόσοφος* og *ὁ μὴ φιλόσοφος*, men den ægte Philosoph og den foregivne, og denne vil, selvom han er *φιλήδονος*, skjule det, medens han godt kan vedgaa at være *φιλοχρήματος* og *φιλότιμος*, fordi han kan give anstændige Paaskud derfor, hvilket belægges med Zenons Exempel. I B 135 anføres derimod først uden Navn den Forklaring, at *ὁ φιλοσώματος* ogsaa er *φιλήδονος* [saaat dette ikke behøvede at tilføjes udtrykkeligt], men den afvises med, at *φιλοχρήματος* og *φιλότιμος* jo dog er tilføjet [skjönt de er ligesaa overflødige]. Derefter anføres som Harpokrations Forklaring, at *φιλήδονος* er afvist i det foregaaende, saaat nu kun de tidligere forbigaaede Laster tilføjes [altsaa den Forklaring, som A tillægger Proklos]. Derefter fortsættes: «men Paterios undgaar Aporien, idet han siger, at den foregivne Philosoph foregiver det enten for Æres eller for Fordels Skyld, men ingen gjør det for Nydelses Skyld paa Grund af Philosophiens Strenghed [d. v. s. selv den forstilte Philosoph maa af Hensyn til den ydre Anstand, man kræver af en Philosoph, paalægge sig saa mange Afsavn, at en *φιλήδονος* aldrig holder det ud]¹. Altsaa betyder *οὗτος* [hos Platon, Phaid. 68 c] ikke *ὁ φιλοσώματος* men den fingerede Philosoph». Om denne Forklaring, som aabenbart billiges, siges det, at den ogsaa undgaar en anden Apori, nemlig den, hvorledes *ὁ φιλότιμος* kan kaldes *φιλοσώματος*; han ofrer jo sit Legeme for Ærens Skyld. Saa hedder det videre: «denne [den sidstnævnte Apori] løser han [*ἐπιλύεται*] temmelig mat, som om han havde glemt Paterios' Forklaring, som var Nr. 2; Nr. 1, som Aporierne var rettede imod, var Harpokrations».

¹ Paterios' Forklaring lader Norvin S. 90 ikke vederfares Ret, medens han overvurderer Ammonios'.

Denne han, der har glemt Paterios og ikke kan klare den Indvending, at *φιλότιμος* umuligt kan være *φιλοσόματος*, kan ikke være Ammonios, da han efter A's Vidnesbyrd accepterede Paterios' Forklaring af *οἷτος* som den foregivne Philosoph og blot anvendte den paa en uklar og skruet Maade. Det maa være en Fortolker, der havde Harpokration og Paterios for sig og sluttede sig til den første uden at kunne besvare Indvendingerne imod hans Forklaring. Skulde det være Proklos? Den sidste ovenfor anførte Bemærkning kunde nok se ud som en Protest mod Proklos' Tilegnen sig af Harpokrations Forklaring; isaafald er B skrevet efter en Forelæsning af en Mand, der lagde Proklos' Commentar til Grund.

Men i hvert Fald er det vanskeligt at tiltro samme Mand to saa bundforskjellige Fremstillinger af samme Sag; Olympiodor følger jo uden Kritik Ammonios, der slet ikke nævnes i B, og kjender ikke Paterios, som B følger, og som Ammonios har copieret daarligt.

Jeg kommer altsaa til det Resultat, at B, C og D er Collegiehefter efter indbyrdes forskjellige og fra Olympiodor forskjellige nyplatoniske Forelæsninger over Phaidon. Den store Lighed imellem dem er i mine Øjne kun en Følge af Skoletraditionens Fasthed; den ene Professor staar paa den andens Skuldre og tager i Arv fra sin Forgænger med passende Kritik. Og igrunden er det ikke saa meget forskjelligt fra Fremgangsmaaden nutildags, naar man fortolker en Text; man lægger den bedste foreliggende Commentar til Grund, benytter af den, hvad man finder brugbart, og forsømmer ikke at fremhæve sine afvigende Meninger, hvor man har nogen. Til Bestyrkelse af denne Opfattelse kan jeg henviser til Proklos' ovenfor omtalte Fremgangsmaade overfor Syrianos, til Hermeias' Phaidros-Commentar, der ligeledes gjengiver Syrianos', og til cod. Coislin. 169 af Simplikios' Commentar til Aristoteles De caelo, som indeholder tildels ordrette Excerpter af Simplikios nedskrevne paa Athos efter en Forelæsning over Aristoteles' Værk (se Berliner Sitzungsberichte 1892 S. 73).

Naturligvis er der kun et Sted, hvortra Originalerne til disse Collegiehefter kan stamme: den nyplatoniske Skoles Archiv i Alexandria.

Til Platons Euthyphron.

Af

H. Holten-Bechtolsheim.

Efter at Euthyphron i 6 E har bestemt det fromme som det, der er Guderne velbehageligt, det syndige som det, der ikke er dem velbehageligt, gør Sokrates ham opmærksom paa, at naar han mener, at Guderne ligger i Strid med hverandre, kan den samme Ting være velbehagelig for nogle, forhadet for andre, 8 A. Sokrates maa i hvert Fald bede Euthyphron bevise, at alle Guder er enige om at finde Behag i, at han anklager sin Fader, 9 A. Euthyphron kommer i Forlegenhed, og Sokrates erklærer, at han heller ikke bryder sig om et saadant Bevis, da det alligevel ikke vil klare for ham, hvad det fromme er. Han siger 9 C: *πρὸς ἑμαυτὸν σκοπῶ· εἰ ὅτι μάλιστα με Εὐθύφρων διδάξειεν, ὥς οἱ θεοὶ ἅπαντες τὸν τοιοῦτον θάνατον ἡγοῦνται ἄδικον εἶναι, τί μᾶλλον ἐγὼ μεμάθηκα παρ' Εὐθύφρονος, τί ποτ' ἐστὶν τὸ ὀσιόν τε καὶ τὸ ἀνόσιον; [θεομισῆς μὲν γὰρ τοῦτο τὸ ἔργον, ὥς ἔοικεν, εἴη ἂν· ἀλλὰ γὰρ οὐ τοῦτο ἐφ' ἧν ἄσπι ὁρισμένα τὸ ὀσιον καὶ μή· τὸ γὰρ θεομισῆς ὄν καὶ θεοφιλὲς ἐφ' ἧν]· ὥστε τούτου μὲν ἀφ' ὅμῃ σε, ὦ Εὐθύφρων, καὶ εἰ βούλει, πάντες αὐτὸ ἡγείσθων θεοὶ ἄδικον καὶ πάντες μισοῦντων. ἀλλ' ἄρα τοῦτο νῦν ἐπανορθώμεθα ἐν τῷ λόγῳ, ὥς ὃ μὲν ἂν πάντες οἱ θεοὶ μισῶσιν, ἀνόσιόν ἐστιν, ὃ δ' ἂν φιλοῦσιν, ὀσιον· ὃ δ' ἂν οἱ μὲν φιλοῦσιν, οἱ δὲ μισῶσιν, οὐδέτερον ἢ ἀμφοτέρω;*

At der maa være en Fejl i denne Sammenhæng, har allerede v. Kleist set, naar han i *Philologus* 41 (1882), Side 355 flg. foreslaar at slette *τὸ γὰρ θεομισῆς ὄν καὶ θεοφιλὲς ἐφ' ἧν*; men Fejlen stikker aabenbart dybere.

1. Det fortjener først at fremhæves, at forbigaas de indklamrede Ord, faar man en naturlig og let forstaaelig Sammenhæng: Selv om du beviser mig, at alle Guder anser Daglejerens Død for uretfærdig, ved jeg alligevel ikke, hvad det fromme og ufromme er. Derfor fritager jeg dig for hele denne Undersøgelse (nl. Beviset for, at alle Guder anser Daglejerens Død for uret-

færdig) og lad os blot tage det for givet, at alle Guder mener saaledes. Lad os saa i Overensstemmelse hermed forbedre vor tidligere Definition og sige, at hvad alle Guder hader, er ufromt, hvad alle elsker, er fromt, og at hvad nogle elsker, men andre hader, er ingen af Delene eller begge Dele.

2. De indklamrede Ord peger tilbage til 8 A, Begyndelsen af Kap. IX. Dertil sigtes der dels med Ordet ἄρα, dels er τὸ γὰρ θεομισές ὃν καὶ θεοφιλές ἐφάνη en direkte Gentagelse af ὃ δ' ἂν θεοφιλές ᾗ, καὶ θεομισές ἐστίν; men meus Ordene er rigtige i 8 A, er de meningsløse her i 9 C. I 8 A sloges det fast, at hvad der er θεοφιλές, ogsaa er θεομισές, fordi Guderne kunde være uenige og dømme forskelligt om den samme Ting. I 9 C gaar Sokrates ind paa at lade den Forudsætning gælde, at alle Guderne er enige om, at Euthyphron har Ret og hans Fader Uret; men under denne Forudsætning kan den foregaaende Bemærkning fra 8 A om, at det gudvelbehagelige ogsaa er det gudforhadte, ikke mere gælde. Sokrates' Ord straks efter: ἐπανορθώμεθα o. s. v. viser ogsaa, at det i 8 A hævdede Standpunkt nu skal forlades. Ordene: ἀλλὰ γὰρ ἐφάνη maa forsvinde; men saa maa ogsaa den Bemærkning, som disse Ord er en Indvending imod, gaa ud, nl.: θεομισές μὲν γὰρ τοῦτο τὸ ἔργον, ὡς ἔοικεν, εἴη ἂν. Enten maa θεομισές staa i samme Betydning som i 8 A, nl. = hadet af nogle Guder, hvilken Betydning udtrykkelig er ophævet ved Sokrates' foregaaende Ord, eller θεομισές maa staa i en helt ny Betydning = hadet af alle Guder, men denne nye Betydning faar Ordet først længere nede i 9 D med: ἄρα τοῦτο τὴν ἐπανορθώμεθα ἐν τῷ λόγῳ, ὡς ὃ μὲν ἂν πάντες οἱ θεοὶ μισῶσιν, ἀρόσιόν ἐστιν. Ordet ἐπανορθώμεθα : - «forbedre vor Definition og sige», viser, at det først er fra nu af, θεομισές faar en Betydning, det ikke har haft før. Det er med Urette v. Kleist i den anførte Undersøgelse vil give θεομισές i 9 C Betydningen: hadet af alle Guder. De indklamrede Ord skyldes en Interpolator, der ikke har forstaaet, hvad Sokrates tænker paa med sin Bemærkning om, at selv om alle Guder er enige om, at Euthyphron har Ret, Faderen Uret, faar Sokrates alligevel ikke Besked paa, hvad det fromme er. Sokrates tænker paa den Undersøgelse, der kommer i det følgende og strækker sig fra 10 A til 11 B, hvor det gudvelbehagelige karakteriseres som en ydre Omstændighed, en πάθος ved det fromme, men ikke som noget, der oplyser det frommes Væsen, dets οὐσία. Dette har Interpolatoren ikke set; i Stedet for at vende Opmærksomheden mod det følgende, har

han vendt den mod det foregaaende og brugt en Argumentation derfra, uden at bemærke, at Forudsætningerne nu (nl. at alle Guderne skulde være enige om at anerkende Euthyphrons Handling) var andre end før.

3. Hvis Platon virkelig havde skrevet de indklamrede Ord, vilde vi faa følgende meningsløse Sammenhæng: Lad denne Handling gælde for *θεομισές*. Dog betyder dette ingenting, thi *θεομισές* er ogsaa *θεοφιλές*. Men lad alle Guder hade denne Handling, og lad os saa kun sige, at hvad alle Guder hader, er det ufromme.

Blandede sproghistoriske bidrag.

Af Th. V. Jensen.

I.

Svensk *vattu-*, glsv. *vatu-* i sammensætninger er så vidt mig bekendt hidtil blevet forklaret på to forskellige måder.

Efter den hos Axel Kock: Studier i fornsv. ljudlära 201 omtalte forklaring skulde *-u* skyldes analogi. Så vidt jeg sér, bliver herved fraværelsen af *n* lige uklar.

Ifølge Falk & Torp Etym. Wb. under *vand* stammer formen «von einem *vata* f.». Jeg véd ikke hvad dette **vata* støtter sig på, hvis det ikke netop er ansat ad hoc. Det slav. *voda* f., som F. & T. muligvis har haft for øje, er som bekendt en dårlig støtte, da det, sammenholdt med den baltiske *-n*-stamme og *ūdwa* o. s. v. jo uden tvivl er opstået af det opr. ntr. på *-ōr*.

Jeg vil da foreslå en tredje forklaring, der mig bekendt ikke er fremsat andetsteds, og d'hr. Dahlerup, P. K. Thorsen og afd. Anders Pedersen, for hvem jeg for flere år siden fremsatte den mundtligt, kendte den heller ikke.

Som bekendt findes ofte i sammensætninger, f. eks. som første sammensætningsled, bevaret ord og ordformer, som sproget ellers ikke har eller har opgivet. F. eks. dansk *glarmester*, *isenkræmmer*, *kridhoid*, gr. *τάρν-* lat. *angi-* (sml. forf. hos Holger Pedersen Kelt. gr. II 4, hvor til *-portum* o. s. v. muligvis kan føjes germ. *-φουρδον*). Jeg sér da i *vatu-* den antekonsonantiske form af den oprindelige *n*-stamme, altså *-u* < *-un* < *-n̥*, sml. det neg. præfiks *o-*, *u-* < *n̥*. I så fald svarer *vatu-* i udlyden ganske til oldind. *uda-* i sammensætning (*uda-vāhá-* o. s. v. i RV.).

Ved siden af *n*-stammen *udn-* findes i RV. en kortere stammeform *ud-*. Med denne kan vel sammenstilles vort *calle*, opr. *cat-le*, der åbenbart er substantiveret — og derfor svagtbøjet subst. — af et adj. **cat-la-* sml. *ῥδσηλός* (og lat. *nūbilus*, slav. *scētilo-* adj. *lys*: *scēto-* subst. *lys* o. fl.).

Anmeldelser.

En ny Text af *Soen Aggesøns Værker* genvunden paa Grundlag af Codex Arnaemagnaeus 33, 4:to ved *M. Cl. Gertz*. København 1915, G. B. N. F. 200 s. 4:o.

Det värde denna upplaga af Sven Aggesøn, »Danmarks förste historiker», har för Danmarks historia kan jag tyvärr icke fullt uppskatta, men jag tvekar icke tilldela den det högsta loford som ett filologiskt arbete, mönstergiltigt i högre kritik, i textforskning och i paleografi. Titeln är opraktiskt lång, men den säger hvad saken gäller. Sven Aggesøns verk, som författades i Knud den sjättes tid, utgåfvos 1642 i Sorø af Stephanus Johannis Stephanus efter en handskrift (**S**), som antagligen gått förlorad vid Köpenhamns universitetsbiblioteks brand 1728, och de aftrycktes senare af Jakob Langebek. Men nu finnes en annan, i titeln här ofvan nämnd handskrift i behåll (**A**), som Claudius Kristoffersson Lyskander, antagligen 1570, då han var endast 12 år gammal, försökte få till stånd, efter en nu förlorad handskrift (**X**). En afskrift af **A** (Ny kgl. Samling n:o 1301, 4:o) är värdelös. Redan G. Waitz anade 1887, att **A**, trots den hvimlar af fel, har bättre läsarter än **S**, men detta bestreds af Holder-Egger, och **S** har fortfarande gällt som den enda grundvalen för texten, glatt och läsbar, men falsk, ställvis genomfalsk.

Nu har Gertz till fullo ådagalagt att **A** (eller **X**) ger den nu bästa möjliga texten. Han har med otrolig möda i de minsta detaljer fullföljt bevisföringen och med framgång rekonstruerat den vid flyktig behandling af **A** ofta orimliga, omöjliga texten, som verkligen nu är pånyttfödd och säkert skall lefva. Gertz trycker (sid. 9—114) i 4 kolumner, som noggrannt motsvara hvarandra, **A** med alla sina fel, **A**:s källa **X**, Gertz' nya text, Stephanus' nu graflagda text. Vi få så i ordning *Lex castrensis*, *Historia regum Daniae* och *Genealogiae fragmentum*. Därpå följer *incerti auctoris Genealogia regum Daniae* — allt med korta kritiska och förklarande noter. I slutet af boken visar Gertz att den angifna ordningen (i **A**) är den kronologiskt riktiga och att **A** äfven i andra afseenden gifver oss nyckeln till Svens författarskap och biografi.

Redan läsningen af de bredvid hvarandra stående texterna lägger sanningen i öppen dag för den vane filologen, men den blottas steg för steg i Gertz' utförliga kritiska kommentar (s. 115—193). Förvanskningarna i **A** bero icke som i **S** på medveten

förfalskning, utan på afskrifvarens omogenhet och på hans bristfälliga bekantskap med latinet och med den medeltida paleografin — så ha vi i **A** t. ex. *contubertui* i stället för *contubernii*, *auttis* för *avitis*, *deminuante* för *denunciante*, *hanc* för *haut*, *aculum* för *titulum*, *tumpham* för *triumphavi*, *cura* för *citra*. Särskildt missytas brachygrafiska tecken af de mest olika slag, hvilka Gertz noggrannt karakteriserar. Svårast förvanskas namn, *debitum Ade persolverunt* t. ex. till *adeo*, för att taga ett af de enklast refererade exemplen — det är genetiven af *Adam*, **S** har: *supremum expleverunt diem*¹. Dylika svårfunna emendationer ha fordrat mycken fyndighet och möda, men framför allt djupt gående kännedom af själfva det historiska ämnet och af latin, medeltidens latin, språket och själfva litteraturen, sådan Gertz äger i allra högsta grad. Vi kunde fylla sidor med intressanta fall, men de böra läsas i Gertz' egen klara, lugna, objektiva framställning.

I vissa fall har **S** visserligen kommit till hjälp. Men i alltför många fall rättas **S** ur **A** (eller **X**), fall där **S** försökt omredigera **A** dels med utlemningar, dels med tillägg, dels med omskrifningar utan hänsyn till sakförhållandet samt Svens verkliga mening och hans äkta medeltida latinitet. (Se bl. a. Gertz' tabell s. 173). **S** lånar ofta sina djärfva, ur vår synpunkt fräcka »förbättringar» från Saxo; ofta förråda de en senare tids förhållanden. I ett särskildt kapitel belyser Gertz de oriktiga korrigeringarna i formlära och syntax, ordställning och öfvergångspartiklar. Godtyckligheten i **S** minskas föga däraf, att flera stycken blankt öfverensstämma med texten i **A**.

Det didaktiska värdet af Gertz' verk är högt, det ökas med ett litet handskriftligt corollarium.

Stundom har kanske Gertz ej konsekvent följt **A**, utan accepterat **S**, och gifvetvis kan man tvista om lösningen af vissa detaljproblem, men de försvinna vid en återblick på det hela. Hufvudresultatet är vunnet på ett mästertligt sätt, det bör här upprepas som slutkläm.

Helsingfors.

F. Gustafsson.

M. Annaei Lucani Belli civilis libri decem tertium edidit Carolus Hosius. Lipsiae MCMXIII, in aedibus B. G. Teubneri. LVIII, 395 pagg. 8:o; pretium marc. germ. 1,40.

Lucanum Hosii, qui a. 1892 lucem vidit, denuo edi iam bis videramus a. 1905 et 1913, cum tandem recensione subiecimus. Tot autem poeta ille abundat codicibus tamque variis — sunt

¹ På grund af argumenteringen sid. 136 vill Gertz i ett kort till mig sid. 183 vers. 2 bibehålla *terra*.

CL — tamque artis vinculis inter se conexis et implicatis, vix ut stabile quoddam stemma posse videatur proponi, nedum firma criseos fundamenta ita videaris tibi iacere, ut dubitationes tollas. Plurimis placuit Hosius, et multa is quidem purgavit et codicum vitia et philologorum coniecturas inutiles, conservandis magis quam corrigendis Lucani verbis intentus.

Vossianus **V** (XIX 51), cui primas partes tribuerat Heinsius, non decepit Steinhartum, qui et alterum Vossianum **U** (XIX 63) meliorem esse intellexit et ex Pauli recensiois libris optimum esse vidit Montepessulanum **M** (H 113), male illum quidem scriptum, non mala fide. **M** codici, quem optimum habet Hosius ipse, adiungit Parisinum 10314 **Z**, et usque ad nonum Lucani librum simillimus est, adiungit alterum Parisinum 7502 **P**, minus purum, qui Lejajo optimus videbatur. Ex iis autem libris, qui non ad Paulum redeunt, praeter **V** Hosius utitur Bruxellensi 5330 **G**, ex Paulinae recensiois asseclis adhibet commenta, i. e. sive scholia sive lemmata Bernensis scholiastae **C**, cuius scripturis summam fidem nescio quo modo habendam censuit Ussani, et fragmentum Parisinum (10403) **Q**. Contra Ashburnhamensem (Parisinum 1626) **A** et Bernensem 45 **B**, quibus maxime credunt Lejay et Francken, ex **Z** pendere putat Hosius.

Ceteris, quos nominavi, omnibus satis et abunde potius quam parum, si quid video, in notis ad scripturas illustrandas utitur Hosius, additque correctorum manus varias saepissime. His subsidiis, quae noni sunt saeculi sive decimi, vetustissimorum codicum fragmenta Viudobonensia et Neapolitana **N** et palimpsesti Palatini **II** lectionem, ubi adsunt, adsciscit, quinti vel quarti saeculi auctoritatem quaerens potius quam reperiens, quippe qui iam illa aetate tam late serpsisse existimet codicum depravationem, ut neque novus inde ac dives fructus redundet et lectio in **N** inter duas, quas nunc statuit Hosius, classes vacillet, Paulinae tamen ut magis accedat. Praeterea hic illic ad singulos locos explicandos adhibentur et lectiones *a* Adnotationum super Lucanum, quas iam editas Endtio debemus, et **AB** et ceteri quidam codices. In tertia editione praeter *a* novis curis **M** et **N** collati sunt libri. Testimonia veterum aliqua ex parte revisit Hosius, doctorum virorum sententias plurimas adfert, paucissimas recipit coniecturas, suis ipsius prudentissime parcat opinionibus — minus utiles rarissime commemorat, ut **V** 191 *clara* non idonea causa cum ceteris vexat, item **VII** 589 *extremum*, **IX** 156 *torrente*. Mihi ad **VII** 625 in mentem venit *elisis*, **IX** 125 *stacta*.

Hoc toto in opere, vel ob difficultatem et immensam copiam laudando, restant nimirum quaedam de ipso stemmate implicato, apud Beckium etiam implicatiore, et de aestimandis codicibus dubia. Minima illa quidem de Paulinorum praestantia, quamquam sunt qui ex **G** malint scribi **VI** 137 *gemit*, **VII** 3 *currumque*, **VII** 747 *versum* retinere, item **VII** 796, **VII** 768 *putes*, **IX** 719

surgens, VII 870 *solvitis*. In antiquis illis et collocata concinnius nonnumquam verba praeferas et in N V 44 *exacto*, V 192 tunc *primum*, V 300 *virum*, (V 388 *Hesperias*), VI 237 *videt erecto*, VI 400 *secuitque novas*, in II VI 43 *campis*, VI 47 *interminet*, VII 462 *vultus*. Saepius meliora mihi videor adnotasse ex Z vel solo vel praesertim adstipulantibus ceteris; paucos locos adscribo: I 140 *umbras*, I 240 *diripuit*, IV 178 *admovent*, VII 519 *aer*, 560 *madent* (U *madeantque*), 615 *morior*, IX 140 *scelerique*, 141 *avidaeque*, 224 *redis*, 556 *directa*, 832 *fati*, 950 *caede*. IX 764 Hosius ipse nescio an malit *punctus*.

Quibusdam locis N. Lundqvistii Studiis Lucaneis accuratius inspectis videtur parendum fuisse, sic V 572 egregie defendit *veniet*; cetera haec fere erunt: I 31, II 126, 397, 541, V 383, IX 385. I 445 *Turanis*: distinxit P. Rasi in Glotta VI 71.

Vitas, argumenta, indicem rerum locupletem, alterum grammaticum, tertium metricum accepta refero, totum vero opus acceptissimum. «De bello civili» inscribuntur secundae editionis libri, «belli civilis» tertiae (vide pag. XXV), quartae utinam poetice *Pharsalia*!

Helsingforsiae.

F. Gustafsson.

L. Annaei Senecae De beneficiis libri VII, De clementia libri II, iterum edidit Carolus Hosius. Lipsiae MCMXIV, in aedibus B. G. Teubneri. XXXIV, 259 pagg. 8:o.

Danorum fere haec res est eritque, tam multa horum librorum in crisi debemus Gertzio in primis, multa Madvigio, Wesenbergio, Siesbye, Hude. Haec fere ipse testatur Hosius (praef. pag. XXX): «Gertzio plurimum fere Senecam meque debere libero iam animo profiteor, et si quid his editionibus me profecisse putaverim, hoc magis in textus memoria quam in ipsis verbis quaerendum esse. Itaque quare non ita multis locis ab illa discrepem, iam satis explanatum erit.» Textus autem memoria utrum ultra Nazarianum codicem N repeti possit, id quod negant Gertz et Buck, an alteri familiae aliquidtribuendum sit propriae auctoritatis, id quaeritur. Atque huius quidem familiae integerrimum testem habet Hosius Reginensem 1529 R, saeculo posteriorem, N codici simillimum, alios quosdam adiungit recentiores, Guelferbytanum 4579, Monacensem 2544, Parisinos 6382 et 16592, Laurentianum LXXVI 36, in libris de clementia praeter eos Amplonianum, vel Erfurtensem 3 in 4:o et Leidensem suppl. 459; in hac editione Rossbachii monitu addidit Vratislaviensem IV fol. 39. Deteriores ita mixtos esse confitetur, ut de stemmate eorum ipse

desperet (p. XVII), et ita corruptos, ut saepe doctrinam an antiquam fidem sequatur in iis dubitet (p. XIX). Quod vero litteras male cohaerentes exhibet R in N correctas, vix obstat Gertzii sententia, ceteros codices dicentis ex N et N² «aut ex codice plane gemino descriptos» esse. Hoc tamen concedendum fieri potuisse, in his ut ex vetustiore memoria aliquid restaret (sicut nuper in epistularum Annaeanearum codice Quiriniano vidimus), modo ad corpus aliquatenus solidum referri possit, neve dubitationibus nimis restringatur, quales nunc quidem novimus codices. Doctorum vel doctiorum hominum opera in his ipsis libris eo verisimilior videtur, quo facilius ex ipso dicendi et ratiocinandi genere vitiosa codicum verba refingi potuisse videantur, sicut in iis quae Hosius (p. X) contra Gertzium adfert N codicis vitia in ceteris libris correcta a quovis grammatico potuerunt emendari: ex editionis pag. 250, lin. 10 *ratione*: *rationem*, 13 sqq. *deuit* . . *debit* . . *debit*: *debet*, 18 *ignoscet*: *ignoscit*, sed (*etiam in R*): *se*. Verum hae per deteriores ambages in praefatione et adnotatione plus quam in textu adtulerunt editori et legentibus molestiarum parum utilium.

De ipso enim textu, quod caput est, vix est quod dissentiamus ab Hosio, quin imo prudentiam eius potius et diligentiam laudandam censemus. Pauca tantum de editione addam. Ac primum quidem Hosio vix ulla novandi verba licentia vitio danda est; sua in Senecae verbis scripsit neque multis neque gravissimis locis, ut pag. 13, 17; 59, 18; 91, 19; 119, 13; 149, 5; 184, 28; 198, 20; 215, 26; 243, 4; 248, 2; 250, 1, nonnumquam ipse dubitans. Aliorum commenta saepe feliciter reicit brevissima argumentatione. Suis ipsius suspicionibus in adnotatione minus abstinet modestis tamen verbis ubique usus: *nescio an*, *an*, *malim*, *mallet*, *praetulerim*, *fortasse*, *possis*, *nolo* (sic 113, 8).

Nonnullis locis discrepantia adnotavi, De benef. I 9, 1 *qualia*, *prospiciendum* praefero; II 14, 5 *vires adsumere ipsum*; III 29, 5 *edita* (codd. *et illa*); V 12, 2 *implicuit* retineo i. e. qui semel implicuit; V 12, 3 (ergo beneficium non accipit malus), *non* (ergo) *ingratus est*; VI 16, 2 *tamquam imperitiorem* (cfr paulo ante *praecipiens*). De clem. I 1, 5 *damni dari* recte Madvig, *innocentiae* Wesenberg; 6, 1 *eliditur* hac in re vix proprium est verbum, ex meliorum scriptura *eligitur* eruo *eicitur*; paulo post *caveae* mihi persuasit Hosius, sed verbum nonne est *praestolantur* (*postolantur* NR, *populo stipantur* Gertz, *postulantur* Hosius); 6, 2 *scribo ex ea ipse lege*; 8, 1 . . . *istud*, *nobis esse*, *non tibi servitutem*; 9, 1 *clade* Madvigii desidero. I 19, 3 *velim documenta in minima arguere*, argutiae certe Annaeanae!

Helsingforsiae.

F. Gustafsson.

L. Annaei Senecae ad Lucilium epistularum moralium quae supersunt, iterum edidit Otto Hense. Lipsiae MCMXIV, in aedibus B. G. Teubneri. XXXII, 634 pagg. 8:o. Marc. germ. 6,60.

Iam prima epistularum Senecae editione quindecim annis ante Hense laudabilem operam dedit laudatamque verbis philosophi restituendis, tum a Buechelero et collationibus manuscriptorum librorum et emendationibus adiutus. Atque ipse ad varias lectiones examinandas verasque magna ex copia eligendas severum iudicium adhibuit et ipsius rei scientia praeditus et sermonis Senecae diligens observator. Hac in altera editione a Chatelainio et Lebègueio, quibus librum suum dedicavit, et a Rossbachio novis collationibus acceptis etiam plus profecit in melioribus et vetustioribus codicibus aestimandis atque aliquantum dedit etiam recentioribus. Qui quidem quantum valerent, postquam suum textum absolvit Hense, patefactum est tandem detecto ab Achille Beltramio illius familiae codice vetusto, decimi, ut videtur, saeculi, olim Bobbiensi, qui nunc Brixiae in bibliotheca Quiriniana servatur.

De hoc libro nonnulla Beltrami publici iuris fecit, Hense ipse in annal. philolog. Berolin. 1914, 125—127, 604—608, 635—639 exposuit, quibus et virtutes et incommoda in eo esse ostenderet. Quae tamen quam vim habeant, praesertim post ep. 65, ubi desinit L codex, nisi excusso vel palam facto omni codice Quiriniano, non apparebit. His rebus in aliud tempus dilatis Hense suam editionem bibliopola instante non suppressit, de supplemento cogitans. Vel sic tamen gratia ei habenda est, quod indefesso labore hoc tantum Senecae opus pertractavit, codicum subsidia et doctorum virorum auxilia collegit et selegit, tradita in primis verba saepius illustravit et defendit, librariorum menda interdum explicavit, haud pauca singulis nonnumquam locis molitus, ut pag. 501, 4; 504, 1, 2. Omni in re suis ipsius potissimum viribus nititur, non aliorum auctoritate, quippe qui omnia penitus recognoverit. Ac multa ipse videtur emendavisse, ut pag. 2, 9; 15, 2; 19, 22; 51, 13; 62, 10; 104, 4; 109, 21; 169, 19; 230, 5; 234, 21; 240, 27; 264, 18; 275, 1; 323, 16; 334, 10; 344, 5; 348, 27; 355, 2; 362, 17 (*re*); 377, 13; 488, 10; 493, 2; 497, 23; 505, 1. Paucissima aliter vellem correcta, ut ep. 21, 10 p. 68, 2 *videris calvulis*; ep. 22, 17 p. 73, 4 *vita* laboramus; ep. 29, 2 p. 94, 14 *spargendum munus*; ep. 70, 21 p. 241, 7 *inferret*; ep. 83, 6 p. 325, 1 inter *iuga* (i. e. labores). Rarissime vera codicum in textu vel in adnotatione addubitari videntur, ut 19, 18 ubi *sensum* Buechelero vix tuentur loci qui ideo adferuntur; 29, 14 *boni*; 32, 21 *excepit*.

Quidquid de Quiriniano libro inter integros et tamquam medios aestimatores constabit, laus manebit Henseanae editionis.

Helsingforsiae.

F. Gustafsson.

Haec iam scripseram, cum video in Erano suecano (XIV, 142 sqq.), nunc ipsum mihi allato, E. Löfstedtium, ternis illis clausularum numeris usitatis confisum — de qua quidem re Henseum iam monuerat Rossbach (Berl. phil. W. 1914 XXXIV 493) — veteres lectiones recte defendentem, ut Hens. pag. 32, 21 *excepit*. Nova sua mihi probavit pag. 108, 2 *exemplar. iam puta*; 294, 6 *quantum mali*; 350, 6 *positum*, minora ne nominem.

F. Gustavi.

— — — — —

Theodor Birt, Römische Charakterköpfe, ein Weltbild in Biographien. Leipzig 1913, Quelle und Meyer. 348 S. 8:o.

Den bekante filologen, som tidigare på det populariserande området företagit sig att hopprensa den romerska litteraturhistorien i några få föreläsningar, vill här starkt betona det biografiska elementet, men ger i själfva verket, i synnerhet i inledningen och i slutet, en sammanträngd bild af romarnes politiska utveckling, stödjande sig därvid förnämligast på rent historiska källor, medan C. Bardt i sina jämnåriga Römische Charakterköpfe (B. G. Teubner) skildrar tiden ur de antika breven. Äfven fackmannen kan med behållning och nöje följa med författarens framställning i dess något subjektiva färg, ett arv af Mommsen, och hans ofta själfständiga läggning, så t. ex. i biografien öfver Lucullus, som förf. dock ej förmår gifva en större betydelse än andra historiker det velat. Likaså är uppfattningen af Pompeius, af Seneca och af Hadrianus originell och tilltalande. Claudius som ämne för ett längre kapitel kan försvaras blott för de mer intressanta bipersonernas skull. — I källkritiken är förf. mycket modern, hoc est skeptisk.

Författarens stil är i allmänhet fängslande, sällan hypermodern, som dock t. ex. i förklaringen (s. 160) på det namn som gafs Caesars son med Kleopatra, Caesarion: das kleine Kaiserchen!

För en större läsarekrets är boken en vacker gåfva, riktad som den dessutom är med 24 superfina porträtt, bland dem äfven damer som Domitia, Plotina och Sabina. Det eleganta trycket är fraktur, som tyvärr ej tyckes bli urmodigt, utan fortlefver till och med i latinska ämnen.

Helsingfors.

F. Gustafsson.

C. Bardt, Römische Charakterköpfe in Briefen, vornehmlich aus caesarischer und traianischer Zeit. Leipzig u. Berlin 1913, Teubner. XVII + 434 s. 9 M.

C. Bardt har forlængst vundet sig et kjendt navn som smagfuld, samtidig nøiagtig og elegant oversætter (Plantus, Horats). Hans «Ausgewählte Briefe aus Ciceronis Zeit» (tekst, 2. opl. 1904) er et heldig udvalg, avpasset for skolebruk, og den ledsagende kommentar (1898) indeholder mange utmerkede ting, baade med hensyn til brevenes disposition, historiske forudsætninger og psykologiske valeur. Bardt har altid blikket rettet mot det væsentlige, er velsignet fri for pedanteri og frugtesløst snuseri. Det som er og blir et væsentlig desiderat for forskningen — og det i endnu høiere grad nu da det tekstkritiske grundlag for brevene ligger sikrere — er den psykologiske forstaaelse, ikke mindst av de længere, mere omhyggelig stiliserte epistler. De viser mere end de mest fuldendte taler hvilken mester Cicero var i at lytte til andres stemninger, i at lede disse med al sin underholdende elskværdighet, i at la sit eget hjertes rørelser gjentone i et tilsvarende stemt sind. Ciceros breve forlanger i virkeligheten i likesaa høi grad som noe antikt digterverk, en psykologisk kommentar som følger svingningerne i brevskriverens sind liketil de mindste utslag, som gjætter dulgte stemninger og hemmelige ønsker, som baade læser i brevskriverens og mottagerens ansigt, med andre ord som læser mellem linjerne, alt under hensyntagen til milieu og dagens historie. Det hele maa dokumenteres med utførlige citater, ikke løpe ut i farveløse almindelige bemerkninger. Man maa her for den epistolographe tekniks vedkommende forlange en likesaa indgaaende analyse som Heinze har leveret den i sin Vergils epische Technik.

Ogsaa i denne sin sidste bok gir C. Bardt mange værdifulde bidrag til brevenes og personernes forstaaelse. Hvad selve oversættelsen angaar, er det ofte en fornøielse, med den latinske tekst ved haanden, at se hvorledes en utmerket oversættelse baade kan gjengi, uttømme og forklare originalteksten. Bardt hører til dem som dømmer Cicero qva mennesker, ikke qva advokater eller etniske principryttere (smlgn. s. 135). Men jeg synes det er en overdrivelse naar forf. (s. 28 f.) sammenligner Cicero med skuespilleren, der saa ofte gjengir en smerte i ord og gestus at selve smertefølelsen blir svakere i hans eget indre. Naturligvis hørte Cicero gjerne sine egne ord runge og faldt undertiden tilbake til den høitidelige pose — men en Cicero maa da vel ogsaa i ulykken ha lov til at uttrykke sig Ciceroniansk uten derfor at bli usand!

En større motsætning til Ciceros breve end Plinius's samling kan ikke godt tænkes. Her er alt glattet ut for publikationens skyld, og som *documents humains* gjør de mangen gang rent et fattigslig indtryk. Men for Roms sociale historie er de likesaa

uvurderlige som Ciceros, og derfor læser man dem gjerne i flugt med den store republikaners øieblikksfotografier. Dispositionen kan ikke bli chronologisk, men maa ordnes omtrent efter de samme hensyn som man gjør gjældende ovenfor et literært portræt. De korte indledende bemærkninger gir rammen for de følgende breve. Det hele er en nydelse at læse, ogsaa for ikke-filologer. Forf. finder mangen gang træffende paralleller ogsaa fra vor tid, som naar han illustrerer Plinius's «jeg og Tacitus» (VII 20, 3) med en ytring av Grillparzer om sig selv som «den bedste efter Goethe og Schiller» (s. 395); «Plinius ersteigt die Leiter der wesenlos gewordenen Ehren, wie ein Verwaltungsbeamter seine Brust alle paar Jahre mit neuen Orden schmückt» (s. 415) o. s. v. At forf. ikke slipper kilderne saa rikelig til som det rike stof kunde forlange, svarer til Plinius's deciderte underlegenhet, naar vi maaler ham med Ciceros maal.

S. Eitrem.

Hans v. Arnim, Platos Jugenddialoge und die Entstehungszeit des Phaidros. Leipzig u. Berlin 1914, Teubner. VIII + 224 s.

Den opfattelse af Platons forfatterskab, som inaugureredes af K. F. Hermann og efterhaanden er bleven herskende, er, som enhver anden rigtig tanke, ofte, navnlig i de seneste aar, bleven ført ud i de yderste consequenser, og er undertiden bleven til en sand jagt efter at finde modsigelser, der røbede svingninger i Platons filosofiske anskuelser. Allerede Paul Shoreys interessante skrift: *The Unity of Plato's Thought* reagerede stærkt mod denne tendens, og hovedsagelig gennem denne bog er v. Arnim naaet til den anskuelse, som han i det foreliggende skrift søger at underbygge i enkeltheder, og som gaar ud paa, at alle Platons værker hviler paa antagelsen af den ideelle værens transcendens, at der hverken gives en ren sokratisk periode, da ide-læren endnu ikke existerede, eller en alderdomstid, da den havde tabt sin betydning. For den første del af denne antagelse vil den foreliggende bogs første, større halvdel give beviset.

Han begynder med en undersøgelse af den sidste del af Protagoras, hvor tapperheden bestemmes som viden; det afgørende bevis herfor ligger i, at mennesket af naturen tracter efter lyst, som er det gode, og søger at undgaa ulyst, og resultatet af denne stræben beror paa, om det har den fornødne indsigt i, hvad der vil bringe lyst og hvad ulyst; den tapre erkender faren for truende ulyst, og tapperheden beror altsaa paa erkendelse. Hvis den hedonisme, der kommer frem i denne tankegang, er udtryk for

Platons ethiske opfattelse, da Protagoras blev skrevet, maa der inden Gorgias og Phaidon være foregaaet en radikal forandring heri, men den maade, hvorpaa denne lære fremsættes, tyder stærkt paa, at den har en anden bestemmelse end at være led i Sokrates' bevisekæde, at den har en polemisk brod, antagelig mod hedonistisk sindede sokratikere. Definitionen af tapperhed som erkendelse af det farlige og det ufarlige tages i Laches som det givne udgangspunkt, og allerede heri ser Arnim et bevis for Protagoras' prioritet. I Laches udredes det problem, som stilledes i Protagoras, hvor den erkendelse, hvori tapperheden bestod, ikke nærmere bestemtes. Idet nemlig tapperheden kommer til at gælde kampen mod de indre farer, affekterne, maa den bero paa erkendelsen af det gode, der som en højere almen viden modsættes fagkundskaben paa det enkelte omraade; at det ethiske arbejde beror paa erkendelse af det gode, er themaet for begge disse dialoger, men at dette kun i Laches fremtræder med fuld klarhed, som Arnim gennem en indtrængende analyse søger at godtgøre, viser Protagoras' prioritet, og denne dialog maa da antages at være Platons første. Denne opfattelse bliver saa meget mere naturlig, som Protagoras' hele karakter netop er en saadan, som man med grund kunde vente i det skrift, hvormed Platon fremtraadte for offentligheden, og hvori læseren maatte søge programmet for, hvad han vilde; den dialogiske form viser den methode, Platon vil anvende, og tankeindholdet angiver retningslinierne for, hvilke opgaver han vil stille sig. Ud fra spørgsmaalet om, hvorledes ungdommen skal undervises, opstilles problemet om dyden, om den beror paa erkendelse og kan læres; idet dette spørgsmaal besvares bekræftende, opstaar det næste problem, om denne videns karakter, om forholdet mellem de enkelte menneskelige dyder og den fagviden, hvorpaa de beror, og den almene højere viden, erkendelsen af det gode, og hermed er themaerne givet for den hele række af de følgende dialoger, som behandler de forskellige dyder. Til denne gruppe hører ogsaa Lysis, der behandler menneskets stræben efter det gode, en stræben, der ligger i selve menneskenaturen, og hvis grad af renhed og klarhed beror paa erkendelsen af det, hvorimod den drages. Efter hele sin methode hører Lysis nøje sammen med de andre mindre dialoger, som behandler de ethiske spørgsmaal, og ganske særlig med Charmides, med hvilken den ogsaa ved sin iklædning og sit sceneri er meget nært beslægtet. Efter den exposition, som Protagoras giver, maa man vente at finde en dialog, der behandler *δικαιοσύνη*, ligesom Laches behandler *ἀνδρεία*, Charmides *σωφροσύνη*, Euthyphron *δσιότης* og den protreptiske del af Euthydemos *φρόνησις*. Denne søgte dialog finder Arnim i første bog af Staten, som i sin hele discussionsmethode viser nøje sammenhæng med de nævnte skrifter. Gennem indgaaende analyser søger Arnim at vise, at denne dialog er skrevet før Gorgias; den i Staten I givne behandling af sjælens specifikke dyd (*οἷζεῖα*

ἀρετή) optages i Gorgias, hvor den ikke ligger i bevisførelsens hovedlinie, og føres her ind i en dybere filosofisk sammenhæng, som der i Staten I ikke er noget spor af. Netop paa grund af denne sidstnævnte dialogs hele elementære karakter fandt Platon den særlig egnet til at være introduction til det større værk om Staten. Themaet for hin række af kortere dialoger er at finde frem til den «kongelige videnskab», som gaar ud over og behersker fagkundskaben paa de enkelte omraader, og hvorpaa det enkelte menneskes dyd og den bedste statsforfatning maa bero; denne videnskabs genstand er det absolut gode, men denne tanke er ikke klart udtalt i Protagoras, Laches og Staten I, men kommer først frem i Lysis' udvikling af begrebet *πρῶτον φίλον*, hvori da læren om værens transcendens, idelæren, ligger in nuce. Lysis følger da umiddelbart efter de tre sidstnævnte dialoger. I Charmides formuleres endelig i klare ord fordringen om en videnskab om godt og ondt som det eneste mulige grundlag for individuel dyd saa vel som for statsordning, men den klare udredning af forholdet mellem det gode i absolut forstand og det gode, som beror paa indsigten i de enkelte fagdiscipliner, naas endnu ikke her; fortsættelsen og afslutningen af denne undersøgelse giver den protreptiske samtale i Euthydemos, hvilken dialog danner afslutningen paa den første gruppe af skrifter og tillige viser frem til den næste gruppe, til Gorgias, Menon og Kratylus. Ogsaa i Euthydemos er problemet hin søgte kongelige videnskab, men den begrebsmæssige modsætning mellem denne og de faglige videnskaber er langt skarpere formuleret end i Charmides, og deres samvirken til menneskets lyksalighed nøje bestemt. Efter de øvrige dyder maatte *ἡ δόνησις* undersøges, og det er dette, der sker i Euthydemos; det fremgaar af denne dialog, at erkendelsens aarsag er det absolut gode, det godes ide, og dermed er dens plads bestemt som sidste led i den række af dialoger, der indledes med Protagoras og som har bestemmelsen af det ethiske ideal til maal. Endelig søger v. Arnim at bestemme Euthyphron som nødvendigt mellemled mellem Charmides og Euthydemos.

Hele denne række af undersøgelser er præget af minutøs nøjagtighed i interpretationen og intens fortrolighed med hele den tænkningens methode, der hersker i Platons ungdomsværker. I særlig grad vilde jeg fremhæve behandlingen af Lysis og Charmides og navnlig analysen af den førstnævnte dialog, der synes mig afgørende at modbevise den nyeste forsknings forsøg paa at flytte dette lille skrift ned i tiden og gøre det til et betydningsløst forspil til Symposion. Der er ubestridelig paa adskillige punkter endnu uklarhed, og navnlig har v. Arnim ladet flere utvivlsomt ægte dialoger ligge, som maatte have plads i den sammenhæng, han konstruerer, men det forekommer mig, at hans hovedlinier er klart og rigtigt set, og at et fortsat arbejde efter disse vil vise sig frugtbart.

Mere problematisk stiller sagen sig med den anden hoveddel af bogen, som behandler den altid omstridte Phaidros. Denne dialog vil v. Arnim sætte, ikke blot som Ræder efter Staten, men ogsaa efter Theaitetos og Parmenides, og i denne datering ligger den ovenfor nævnte anden hovedthesis, at der ikke gives nogen alderdomsperiode, da idelæren havde tabt sin centrale betydning for Platon. Arnim begynder med palinodien, og viser, at allegorien paa sjælens tredeling kun bliver fuldt forstaaelig og klar for den, der kender udviklingen af denne lære i Staten IV, at følgelig Phaidros maa være skrevet senere end dette sted. Paa dette punkt er Arnim i overensstemmelse med flere andre nyere forskere og har utvivlsomt ret; derimod synes hans vidtløftige undersøgelse af Phaidros' eschatologiske mythe mig ikke at føre til noget afgørende resultat, ikke at have godtgjort, at den maa være affattet senere end Staten X, og jeg tror, at der er et methodisk misgreb i hele hans haandfaste maade at behandle de eschatologiske myther paa, hvorved disses indhold for meget fæstnes til dogmatiske læresætninger. Ej heller giver undersøgelsen af udødelighedslæren i Phaidros og Staten X nogen sikkerhed for sidstnævnte skrifts prioritet, hvorimod det næppe kan betvivles, at Phaidros er senere end Phaidon, hvad ogsaa Pohlenz hævder. Endelig undersøges Phaidros' behandling af retoriken, eristiken og dialektiken. Her ligger utvivlsomt det afgørende punkt for bestemmelsen af dialogens plads i rækken af Platons skrifter og af forstaaelsen af dens filosofiske indhold, og denne undersøgelse har overordentlig udviklede vanskeligheder at arbejde med. Arnims forsøg paa at udrede disse indeholder særdeles mange lærerige enkeltheder, men det forekommer mig ikke at være naaet igennem til fuld klarhed, og paa afgørende punkter er det utvivlsomt helt mislykket; paastanden om, at Phaidros skal være senere affattet end Theaitetos og Parmenides, støder paa mange vanskeligheder, som det er for vidtløftigt her at komme ind paa, og den er i hvert fald ikke overbevisende godtgjort. Til slutning tilføjer v. Arnim en række enkeltiagttagelser til bestyrkelse af sin opfattelse af Phaidros; af disse er flere af interesse og betydning, som nr. 2, at anførelsen af thebaneren Simmias henviser til Phaidon, og nr. 8, at Polemarchos' omvendelse til filosofien alluderer til Staten I, medens andre er helt uden beviskraft. At etymologiseringen af *μαρία* minder om det ganske lignende spil, Platon driver i Kratylos, beviser intet om, hvilken af dialogerne der er skrevet først, og det samme gælder den tankeoverensstemmelse mellem Phaidon og Phaidros, som v. Arnim gør opmærksom paa under nr. 3 b.

Som helhed tror jeg ikke, at v. Arnims undersøgelser af Phaidros har sagt det sidste ord om denne dialog, hvis fortolkning rummer saa store vanskeligheder, men de har sikkert, ligesom den første halvdel af hans bog, der giver flere nye og rigtige

resultater, en betydelig værdi ved paa flere punkter at grave dybere, end man hidtil naaede, og er det end maaske træffende at bruge ordet «harmonistik» om dette arbejde, saa maa det i hvert fald kun siges i den betydning, at den afsluttede harmoni er det ideal, v. Arnim har for øje, det billede, han tror der vil fremkomme, naar arbejdet er ført til afslutning; thi i selve dette arbejde gaar han frem med samvittighedsfuld grundighed og taalmodighed, og med en indtrængen i udredningen af dialogernes tankeindhold, der uvilkaarlig river med og frister til at arbejde videre.

William Norvin.

W. Ridgeway, The Dramas and Dramatic Dances of Non-European Races in special reference to the Origin of Greek Tragedy. With an appendix on the Origin of Greek Comedy. Cambridge 1915, University Press. XVI + 448 pages. 15 sh.

The idea of a connection between the drama and the cult of the dead suggested itself to several writers in the last decennium. The foremost champion of this idea is the famous archæologist and ethnologist, Prof. Ridgeway of Cambridge, who has advanced it with striking one-sidedness in his *Origin of Tragedy*, published in 1910; already in this work he made the Hindoo drama and the dramatic performances of some Asiatic peoples the subject of an examination. Criticism and contradiction were instantly offered e. g. by Prof. Farnell in *Hermathena* XVII and by Mr. Pickard-Cambridge in *Class. Rev.* March 1912; the present writer has briefly drawn attention to the defects of the foundations of the hypothesis in *N. Jb. f. klass. Phil.* 1911 pp. 614 ff. and 689. This hypothesis did not meet with so cordial a reception as others that are due to the renowned author, and its failure to do so was made the more prominent by the favourable reception accorded to a wholly different hypothesis inspired by the 'Eniautos-dæmon' and his ceremonies, which form the central point of Miss Harrison's book 'Themis'; Professor G. Murray applied it to the Greek tragedy (*Themis* pp. 341 ff.), Mr. Cornford to the Attic comedy (*The Origin of the Att. Com.* 1914) and to the great games (*Themis* pp. 212 ff. The origin of these too Prof. R. finds in the cult of the dead and the heroes. I think they have also a secular aspect, which ought not to be underestimated, as will be shown in an article of Mr. Rose in the planned *Lexicon of Greek and Roman Religion*). In reality this hypothesis is only a new form of the old one which seeks the origin of the drama in the ceremonies and the cult devoted to the vegetation-spirits;

it has already a long history. I will only mention men such as Usener, who called attention to the contest between Winter and Summer, and Dieterich, who strove to connect tragedy with the mystic drama in Eleusis. The new work of Prof. R. is at the same time a defence of his theory and an extension of his research to all parts of the world. Animism, viz. the belief in and the cult of the spirits of the dead, is strongly emphasized and stated to be the origin of all religion. The actor of the drama not only personates a dead man but is regarded as a medium in which the spirit of the deceased temporarily revives (e. g. p. 209 & 334). This point is substantially true of some forms of developed shamanism and deserves close attention; as a general principle it cannot be admitted.

In order to prove his thesis Prof. R. makes use of two syllogisms: 1. all religion originates in the cult of the dead, consequently also the drama (inasmuch as its origin is religious); 2. the drama and the dramatic performances of all non-European races originate in the cult of the dead, consequently also the Greek tragedy. Logically the second is superfluous, if the first be proved; the second may be true, even if the first is not. But it often happens that the demonstration of the two coalesces, and one must support the other. The first is commonly put forth as an axiom, serving to account for the origin of the facts adduced, but often the relation is reversed. It has now been proved that the dramatic performances originated in the cult of the spirits of the dead, consequently, Prof. R. pretends, the hypotheses concerning the vegetation-spirits, the *mana* etc. are false.

The first section is devoted to an examination of the principles on which the divergent theories on the origin of drama put forward by other scholars are founded; it amounts to a sentence of rejection on all other hypotheses about the origin of religion than the one which finds it in the belief in the spirits of the dead. This verdict is especially directed against the theory of vegetation-spirits; it is constantly repeated that these are abstractions which primitive man does not know, he knows only concrete phenomena and only the spirits of the dead are such. It is a true proposition wrongly applied. It is true that primitive man does not know abstract grammatical categories e. g. the exclusive 1. pers. plur. or the genders of the nouns or the categories of the bantu-languages, but he applies them, i. e. he knows the particular cases, not the abstraction of these. The same is true of the religious phenomena; a vegetation-spirit represented bodily in the maybough or in the last sheaf is as much concrete as the spirit of the dead.

It is a vain attempt to reject so summarily as Prof. R. does all the work and all the speculations which the science of religions has produced since the work of Spencer and the Primi-

tive Culture of Prof. Tylor appeared, and moreover, it is not possible by means of the methods employed by Prof. R. The simplest euhemerism is accepted. Demeter, as the Homeric Hymn tells, was a mortal woman and dry-nurse of a little prince in Eleusis; the Eleusinian cult originated at an old royal tomb in the Eleusinian precinct. If the old writers do not give such an explanation, it is introduced after their example. Adonis was a young prince who was mortally wounded in the chase by a boar, and so was Attis. The contradicting myth, that Attis emasculated himself, is dismissed as an attempt to account for the existence of the eunuch-priests in Pessinus; these — such is the astounding assertion of Prof. R. — appeared only after the Gallic invasion of 278 B. C.

The arguments adduced to prove this revolutionizing view consist in analogies; Sir James Frazer's concession in the third edition of his *Golden Bough*, that the cult of Osiris may have originated in the cult of a dead man, is triumphantly repeated again and again; as further proofs are alleged the deification of Antinous and the dramatic mourning-ceremonies which the Shiites perform in honour of their martyrs, Hussein and Hassan. Of course it is not possible without doing some violence to facts to trace all ceremonies to the cult of the spirits of the dead. It is very characteristic of the method that the dance which, as the Japanese myth tells, was performed to entice the angry sun-goddess from the cave into which she had retired — this dance is considered as the prototype of the Japanese drama —, is declared to be «the ordinary process employed in appeasing or evoking the spirits of the dead, who in early days were often buried in natural caves» (p. 304).

As regards this side of Prof. R.'s work, it may be said that it is an attempt to apply one and the same fundamental point of view to all facts belonging to dramatic performances, and this method may be justified whatever its result, be it a *deductio in absurdum*, but there is a more serious defect of method. I have l. c. p. 613 f. expressed my conviction concerning the limitations of the ethnological method in studying phenomena of a developed and highly differentiated stage of culture, and to such a stage beyond contradiction the drama belongs; I am glad to find that Prof. Farnell has endorsed this view. In order to discover the origin of the drama it is a *conditio sine qua non* that the historical research into the drama of different peoples should be carried as far back as possible. This has been strikingly neglected. The modern performances of the story of Hussein and Hassan are stated to prove that the laments for Attis and Adonis were devoted to the spirits of mortal men, not to gods. The modern Hindoo drama is described at length, but the old Sanscrit drama, which must be one of its sources, is only

slightly touched upon. If an historical exposition is given, it aims at demonstrating the animistic character of some religion and to connect the drama of the people with this character of its religion. It is no accident that such historical expositions are chiefly given in the case of the classical countries of ancestor-worship, China and Japan, of further Burma and of the Indian epic.

It is very characteristic of the method that the work begins with the drama of Asia, i. e. the highly developed forms, and ends with the dramatic beginnings of the uncivilized tribes, the natural order of the discussion should perhaps have been the inverse. The germ of the drama lies in the mimetic dances which are found in all uncivilized peoples and are cultivated as a pastime by civilized ones too, as the Greeks and the modern Swedes; their occurrence in Ancient Greece is not without importance, although it has not received sufficient attention (cf. *Acta Universitatis Lund.* XL (1906) Sect. I nr. 3 p. 14). The real drama differs from these primitive forms in the fact that the dancing becomes a less prominent feature, and a recited or spoken dialogue is added to or substituted for the accompanying songs and above all in the liberty and variety of the themes; a condition and at the same time a consequence of this is the fact that the original cult-aim is obscured and the drama is at last in reality separated from religion.

I have already mentioned sections II—IV, which treat of the drama of Western Asia and India. The description of the performances is very valuable and is richly illustrated by unique photos. Section V treats of the Javanese drama; the Turkish *Karagöz* is supposed to be an offspring of this. Prof. R. did not know or did not care to mention the wholly dissenting view, that Hermann Reich has developed at length in his volumes '*Der Mimus*'. Section VI (cf. Addenda A) gives a very interesting exposition of the Burmese dramatic performances. Men who have met their fate in some striking manner, become the objects of a cult — they are called *nats* —; to their cult women belong, called the brides of the *nats*, who are possessed by the spirit of the *nat* and in their demeanour play the role of the *nat*. It is a typical example of the kind of shamanism, in which the shaman is possessed by the spirit of a dead person, consequently the possessed acts as the dead once did. But this is far from a real drama, the evolution to that depends on the external influence of the Hindoo drama. It cannot justly be contended that the Burmese drama originates directly in the cult of the dead; without the coming in of the Hindoo drama it would not have developed into a real drama. The short section dealing with the drama of Cambodia shows that the influence of the Hindoo drama has been highly important also in that country. The short section that treats of the Chinese drama and the much longer one

which is devoted to the Japanese drama, are not quite so interesting. Concerning these two peoples of an old and richly developed civilization the need of a preliminary historical account is much more strongly felt; it ought, too, to be one unbiased by the *a priori* points of view of some system of science or religion. The last section, which treats the dramatic dances of the non-civilized peoples, is directed against the hypotheses of Miss Harrison in her 'Themis'. It tries to demonstrate that the initiatory ceremonies of these peoples originally consisted in presenting the neophytes to the spirits of their ancestors; all other mysterious rites are mere later parasitic growth upon the primary belief. Many dances are totemistic, but totemism, Prof. R. thinks (like Prof. Wundt, who has followed the same lines in his great systematizing work on primitive religion, his 'Völkerpsychologie'), is founded in the belief that the spirits of the ancestors have taken their abode in some animal or plant or other object. The last place is reserved for a people in whose religion the cult of the dead plays a very prominent part, the Baganda; the spirit of the deceased speaks through the mouth of his priest. But the Bagandas are a fairly civilized people, and only a very faint germ of dramatic performances appears in their cult.

I have examined the great work of Prof. R. from a point of view of principles, its size making a detailed criticism here impossible, but of course the principles lend their colour to the apprehension of the details. But I ought to mention that this like all other works of Prof. R. is interspersed with valuable and witty remarks, e. g. concerning the introduction of iron into China p. 284. I cannot abstain from citing the words in which Prof. R. attacks a very modern hypothesis p. 51 f. «Miss Harrison and her partners argue that behind Dionysus there was never any human (*sic!*) reality, but that the god was only the result of the group-thinking of his *thiasos* of Satyr *daimons* and Mænads. Yet they might as well argue that neither Dominic, nor Francis of Assisi, nor Muhammad, nor Christ himself ever existed, but that they are the mere 'projections' of the 'group-thinking' of the Dominicans, Franciscans, Muhammadans, and Christians respectively. Nay, they might as well maintain that the German Kaiser has no material existence, but is a mere 'projection' of the 'group-thinking' of his *thiasos* of Prussian Guards.»

The new materials embodied in Prof. R.'s work, thanks to his very extensive connection with workers in the wide field of ethnology, are invaluable, though they are often presented in a form that does not make them easily accessible. In fact, I think they give the book its lasting value; as to the theoretical aspect this work of the renowned author is a bold attempt but a failure.

The newly published book of Mr. Cornford on the Origin of the Attic Comedy has caused Prof. R. to add an appendix on

the origin of the Greek comedy and the sudden rise of the old Attic comedy. The latter is ascribed to the overthrow of the Areopagus which put an end to the control that prevented the public scandalizing of a person. Prof. R.'s exposition of Attic history in the first part of the fifth century B. C. will no doubt astonish everyone who believed he had studied that epoch. The idea that the rise of the comedy depends on the victory of the democratic movement is obviously true, but this is of an earlier date: it is no accident that the first comic chorus was given by the archon in the same year in which the full self-government of the sovereign people was realized in earnest by Themistocles (487 B. C.; Ed. Meyer, *Gesch. d. Alt.* IV p. 92). This date agrees with the recorded dates of the earliest writers of comedies which Prof. R. to suite his theory tries to put some years later. But a philologist will be unable to understand how Prof. R. can venture to determine the epoch of Magnes and Chionides without taking into account the results reached, chiefly by Proff. Capps and Wilhelm, from the study of the fragments of the didascalic inscriptions. Tested by these the whole construction will break down. Concerning the sixteen theses which Prof. R. puts forward pp. 412 ff. it must be said from a philological point of view that, with the exception of the first two which are truisms, they are all wholly or in some part wrong.

Lund.

Martin P. Nilsson.

P. Ovidius Naso. Vol. II Metamorphoses. Ex iterata R. Merkelii recognitione ed. Rudolphus Ehwald. Editio maior. Lipsiae 1915, B. G. Teubner. V + 533 s.

Merkel hade i sin Teubner-upplaga 1851—52 nedlagt ett synnerligen aktningsvärdt arbete på utgivandet av en god Ovidiustext men i sina senare upplagor låtit sig förledas till ett allt för ymnigt bruk av konjekturer. Efter Merkels död ha också tillkommit nya handskrifter, först och främst cod. N = Neapolitanus IV F 3 saec. XI, som tillsammans med cod. M = Marcianus 225 saec. XI utgör den viktigaste grunden för byggandet av en Ovidiustext. — Hugo Magnus har på det samvetsgrannaste granskat den och lagt den jämte M till huvudsaklig grund för sin upplaga på Weidmanns förlag 1914. — Dessutom förtjäna särskilt att nämnas några fragment, nämligen fr. Bernense saec. IX, som innehåller blott delar av 1sta sången, v. 1—22 av 2dra och v. 1—56 av 3dje, fr. Britannicum 11967 saec. X—XI med större

delen av sångerna III—VI, och slutligen fr. Harleianum saec X—XI (Mus. Brit.) med sångerna I—III. Den sistnämnda står dock redan på gränsen till den andra klassen av hss., som är kännetecknad av sina interpolationer.

Ehwald, som alla väl känna såsom utgivare av Haupt och Korns upplaga av Metamorphoserna med förklarande anmärkningar, har nu i denna nya textupplaga av Metamorphoserna sökt återföra Ovidiustexten till det ungefärliga tillstånd, i vilket den befann sig i Merkels 1sta upplaga, blott med tillägg av de ändringar, som nya handskrifter och nya konjekturen framtvingat. Till den kritiska kommentaren har han haft huvudsaklig hjälp av H. Magnus' ovannämnda edition, som han särskilt följer i bok XV, för vilken M och N fattas. Man förstår blott ej, varför han ändrat beteckningarna av de ovan omtalade handskriftsfragmenten (b, B, A istället för α , β , ϵ). Av de textändringar, vilka E. företager sig, voro de flesta kända förut och accepterade eller omnämnda hos Magnus. Bland nya märka vi I 130 *fraudesque dolusque* i st. f. *fraudesque dolique*, eftersom det äldsta fragmentet, Bernens., har fr. *dolisque*: en lika osäker ändring som den interpunktion, som han låter följa på v. I 218 — *tyranni*. Men i dess helhet utmärker sig upplagan genom en synnerligen stor måttfullhet i behandlingen av den överlemnade texten.

Carl Thulin.

Plutarchi vitae parallelae. Recc. Cl. Lindskog et K. Ziegler.
Vol. I. fasc. I—II. Rec. Cl. Lindskog. Leipzig 1914,
Teubner. XIV + 464 + 420 pp.

De forventninger, hvormed man har imødeset Lindskog og Zieglers kritiske udgave af Plutarchs biografier, er ikke blevet skuffede: det foreliggende 1ste bind, som er besørget af professor Lindskog og dediceret til A. B. Drachmann, betegner et stort fremskridt fra Sintenis' udgave og gør indtryk af at være afsluttende. Lindskog havde iforvejen givet en prøve ved sin udmærkede special-udgave af Agesilaos og Pompeius (Leipzig 1906), og hele overleveringsspørgsmålet var behandlet af Ziegler (*Überlieferungsgeschichte d. vergl. Lebensbeschreib. Plutarchs*, 1907) og Lindskog (*Zur Überlieferungsgeschichte der Biogr. Plutarchs*, Hermes 1914).

De håndskrifter, der i dette bind har størst betydning, er den af *Graue* (Revue de philologie, V, 1881) fremdragne *Matriensis* 55, N, der indeholder 8 biografier, og den af *Hercher* (*Aristides et Cato Maior*, Berlin 1870) benyttede *Seitenstettensis*, S,

som indeholder 16, dog således, at de 5 er supplerede af en senere hånd, der repræsenterer en dårlig overlevering.

I det følgende skal det ved en udførlig, omend ikke udtømmende gennemgang af to af biografierne, Cato Maior og Cicero, søges vist, hvorledes opgaven er blevet løst, selvom anmelderen ikke er blind for, at en udgiver altid vil, ja må vise større konsekvens end andre måske finder nødvendigt, for ikke at tale om, at hans beherskelse af sin forfatters sprogbrug i mange tilfælde virker bestemmende, uden at den valgte læsemådes rigtighed er umiddelbart indlysende for andre.

I Cato Maior er hovedhåndskriftet S; ved siden deraf er benyttet Vaticanus 138 (ældre hånd), U, og Parisinus 1671, A, hvilke i reglen går sammen og repræsenterer en anden overlevering, som udgiveren betegner ved Y. På en hel række steder har han indført udmærkede læsemåder fra S; jeg nævner eksempelvis: 1, 8¹ τὸν ἐναντίον (τοὺς ἐναντίους Y), 4, 3 μαλασσομένους ὑπὸ (μαλ. καὶ ὑπὸ Y), 6, 1 ὅστις (οἷον ὅτι Y), 7, 3 Ῥωμαϊκῶν (ῥητορικῶν Y), 21, 5 ἔργα πίσσια² (ἐργατησίαν Y), 23, 5 φαβὸς (φάσσης Y), 27, 5 ἐπεδείκνυτο (ἀπεδείκνυτο Y; smlgn. Cic. 3, 5: ἐπεδείκνυε N ἀπεδείκνυε Y). — Enkelte steder har Lindskog måske med urette tilsidesat S: 1, 5 πρῶτον μὲν S (μὲν om. Y); 3, 2 πυνθανόμενος S (πυνθόμενος Y, som udg. foretrækker under henvisning til Cam. 15, 6); 3, 3 τιμὴν τε καὶ δύναμιν S (τε om. Y); 9, 7 τινὸς βουλομένου S (τινὰ βουλόμενον Y); 10, 2 vilde jeg være tilbøjelig til med S at udelade μισθόν og forklare τῆς βοηθείας efter Madvigs syntax³ § 65 b; 13, 2 vilde ἐκέλευε (S) ialfald stemme udmærket med klassisk sprogbrug, og Graux har da også Cic. 7, 5 med N skrevet ἐκέλευε, medens Lindskog giver ἐκέλευσε begge steder, ja endog Cato M. 17, 5, skønt apparatet lyder: ἐκέλευεν Y et e corr. m. 1 S; 24, 11 synes ἀναπαύσει καὶ παιδιᾷ (S) mig ligeså godt som ἀναπαύσει καὶ παιδιαῖς, der kan være indkommet under henblik på de følgende to led: τῷ συντάττεσθαι βιβλία καὶ τῷ γεωργεῖν. Derimod vilde jeg 27, 4 foretrække τοῦτ' αὐτὸ med Y for τοῦτ' αὖ (Lindskog; τοῦτο αὖ S), og et enkelt sted (1, 10) synes A alene at give en bedre læsemåde (ῖ) τῆς end SU (ῖ). — Med at optage, også med at omtale, konjekturen har udg. i det hele været sparsom. 1, 9 foreslår han selv istedenfor ᾧ at læse οῦ, som næppe behøves mere end Y's παραθέντι. 4, 3 er den dårligt hjemlede vulgata πολλὸν ἤδη fjernet; SY har πολλὴν ἤδη, Lindskog formoder πάντ' καὶ ἤδη under henvisning til Plut. Demosth. 6, 5 ἤδη πάντα γέρον. 9, 2 kunde

¹ Inddelingen af kapitlerne i paragrafer er et stort fremskridt, der vil spare megen tid; skade kun, at den dertil brugte skrift er så lille og fin.

² Derefter savnes et komma.

³ Det flgd. kapitel er ved en kedelig trykfejl også betegnet som 13. Ellers er trykfejl sjældne, f. ex. 18, 7 πιστεῖν.

man have ønsket Cobets δ, τ (δ codd.) $\pi\rho\acute{\alpha}\tau\tau\omega\mu\epsilon\nu$ omtalt, ligeledes 15,1 Bryans $\acute{\alpha}\lambda\lambda\omicron\nu\varsigma$ ($\delta\lambda\omega\varsigma$ codd.).

I Cicero, hvor N i forening med U (Vaticanus 138, yngre hånd) danner een klasse, N, ABCE (Parisini 1671, 1672, 1673, 1675) den anden, Y, følger Lindskog i det hele N, hvis fortræffelige læsemåder i denne biografi allerede var benyttede af Graux i hans special-udgave. Det er muligt at denne, beruset af glæde over sit nye fund, til en vis grad har overvurderet dette håndskrift; men jeg vil ærligt tilstå, at jeg på ikke få steder hellere vilde følge N og Graux end Y og Lindskog. Således 2,2 $\kappa\alpha\iota$ (om. Y) $\delta\iota' \epsilon\upsilon\phi\upsilon\iota\alpha\nu$ og 4,7 $\omicron\upsilon\tau\omega\varsigma$ (om. Y) $\acute{\epsilon}\mu\epsilon\lambda\acute{\epsilon}\tau\eta\sigma\epsilon$, da udeladelser dog er hyppige i Y, f. ex. mangler 3,7 $\tau\grave{\eta}\nu \acute{\epsilon}\xi\iota\nu$ og $\tau\omicron\upsilon$, 4,7 $\epsilon\upsilon\theta\upsilon\varsigma$; 6,5 $\omicron\upsilon \delta\epsilon\omicron\upsilon\tau\omega\varsigma$ Graux med N, $\delta\iota\alpha\phi\epsilon\rho\omicron\upsilon\tau\omega\varsigma$ Lindskog med Y; 12,1 synes i Y $\upsilon\pi\alpha\tau\epsilon\iota\alpha\nu$ indkommet fra 11,2, og N's $\pi\omicron\lambda\iota\tau\epsilon\iota\alpha\nu$ passer fuldt så godt. 13^{2,4} gør N's $\omicron\iota \delta\grave{\epsilon} \acute{\alpha}\pi\epsilon\lambda\theta\omicron\upsilon\tau\epsilon\varsigma$ ($\omicron\iota \delta\grave{\epsilon}$ om. Y) ikke indtryk af at være en interpolation og brugen af $\delta \delta\acute{\epsilon}$ til at indlede eftersætningen er ikke blot digterisk; derimod skrev Graux sikkert med urette $\omicron\iota\delta'$. 16,5 udelader Lindskog med Y foran $\lambda\omicron\gamma\omicron\iota\varsigma$ og $\omicron\pi\lambda\omicron\iota\varsigma$ præpositionen $\acute{\epsilon}\nu$, som dog næppe nogen vilde finde på at tilføje. 23,6 giver Lindskog med Y $\upsilon\pi\alpha\tau\epsilon\iota\alpha\nu$, medens Graux optog N's $\delta\upsilon\nu\alpha\sigma\tau\epsilon\iota\alpha\nu$ med bemærkningen: «Caton relèver fièrement le mot» (§ 4), vistnok rigtigt, skønt det må indrømmes, at N's læsemåde kan skyldes påvirkning fra § 4. 29,6 synes N's $\acute{\alpha}\nu\tau\iota\pi\rho\alpha\tau\tau\omicron\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\nu$ nok så passende som Y's $\acute{\alpha}\nu\tau\iota\pi\alpha\tau\tau\omicron\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\nu$. 31,4 vilde jeg med Graux foretrække $\acute{\epsilon}\nu \tau\epsilon$ (N) for $\acute{\epsilon}\nu$ (Y). 32,2 læser Lindskog med Sintenis $\tau\omicron\upsilon \delta\iota\alpha\gamma\rho\acute{\alpha}\mu\mu\alpha\tau\omicron\varsigma$ ($\delta\iota\acute{\alpha} \tau\omicron\upsilon \gamma\rho\acute{\alpha}\mu\mu\alpha\tau\omicron\varsigma$ Y), der refererer sig til $\delta\iota\acute{\alpha}\gamma\rho\alpha\mu\mu\alpha$ i § 1; N, som Graux fulgte, giver $\tau\omicron\upsilon \delta\iota\alpha\tau\acute{\alpha}\gamma\mu\alpha\tau\omicron\varsigma$, som støttes ved Marc. 24 extr.: $\tau\acute{\alpha} \delta\iota\alpha\gamma\rho\acute{\alpha}\mu\mu\alpha\tau\alpha \tau\omicron\omega\nu \acute{\alpha}\rho\chi\omicron\upsilon\tau\omega\nu$ «*Ἕλληνες μὲν διατάγματα, Ῥωμαῖοι δὲ ἔδικτα προσαγορεύουσι*». 38,1 beholder Lindskog med Y $\iota\delta\omicron\nu\nu$, som N udelader; det kunde ganske vist let falde ud foran $\iota\delta\acute{\iota}\alpha$, men virker lidt mat efter $\omicron\phi\theta\eta$. 40,2 skrev Sintenis med Y $\tau\omicron \tau\omicron\upsilon\varsigma \phi\iota\lambda\omicron\sigma\phi\omicron\upsilon\varsigma \sigma\upsilon\nu\tau\epsilon\lambda\epsilon\acute{\iota}\nu \delta\iota\alpha\lambda\omicron\gamma\omicron\upsilon\varsigma \kappa\alpha\iota \mu\epsilon\tau\alpha\phi\rho\acute{\alpha}\zeta\epsilon\iota\nu$; Graux læste med N istedenfor $\tau\omicron \tau\omicron\upsilon\tau\epsilon$ og tilføjede efter $\mu\epsilon\tau\alpha\phi\rho\acute{\alpha}\zeta\epsilon\iota\nu$ det af N givne $\Pi\lambda\acute{\alpha}\tau\omega\nu\omicron\varsigma$, foran hvilket han hensatte $\tau\omicron\upsilon\varsigma$; Lindskog giver $\tau\omicron\upsilon\tau\epsilon \tau\omicron\upsilon\varsigma \phi. \sigma. \delta\iota\alpha\lambda\omicron\gamma\omicron\upsilon\varsigma \kappa\alpha\iota \mu\epsilon\tau\alpha\phi\rho\acute{\alpha}\zeta\epsilon\iota\nu$, hvorved $\tau\omicron\upsilon\varsigma$ står overflødigt og $\mu\epsilon\tau\alpha\phi\rho\acute{\alpha}\zeta\epsilon\iota\nu$ altfor bart. 43,1 tror jeg derimod Lindskog har gjort ret i med Y at læse $\phi\omicron\beta\epsilon\rho\omicron\varsigma$, skønt $\acute{\omega}\varsigma \mu\omicron\nu\alpha\rho\chi\acute{\eta}\sigma\omega\nu$ passer nok så godt til N's $\phi\alpha\nu\epsilon\rho\omicron\varsigma$, som Graux foretrak. Omvendt vilde jeg 11,2 med Graux følge Y i at udelade $\acute{\alpha}\nu\delta\rho\omega\nu$ efter $\tau\omicron\omega\nu \kappa\alpha\lambda\omega\nu \kappa\alpha\iota \acute{\alpha}\gamma\alpha\theta\omega\nu$. — Til slut et par bemærkninger af mere spredt karakter. 3,5 har Lindskog optaget Nabers $\gamma\epsilon\nu\omicron\mu\acute{\epsilon}\nu\eta\nu$; lettere vilde det være at slette $\acute{\alpha}\nu$ foran $\acute{\alpha}\nu\tau\omega$. 5,6 læses efter mor: 204 f $\mu\acute{\epsilon}\gamma\alpha \beta\omicron\acute{\alpha}\nu$, skønt håndskrifternes $\mu\epsilon\gamma\acute{\alpha}\lambda\alpha \beta\omicron\acute{\alpha}\nu$, der ganske vist er usædvanligt, støttes af Photius, som Graux vist rigtigt fulgte 46,5 i læsemåden $\text{Κικέρωνος μὲν ἐκσιῆναι}$. 15,1 efter $\tau\omicron\omega\nu$

ἐν Τυρρηνίᾳ har N πραγμάτων, der selvfølgelig er galt, men ikke smager af interpolation; Graux læste med P. de Nolhac στρατιωτῶν, jeg vilde foretrække στασιωτῶν. 22, 2 forbauser det mig, at Coraes' παριέντος kun er nævnt i apparatet og ikke optaget istedenfor παριόντος. 33, 3 har Richards (dog måske efter 1914) ikke uden sandsynlighed formodet προέμενον og 38, 1 meget tiltalende tilføjet ἄν foran ὄντα. 38, 2 giver N περιῶν (περιῶν Y), måske rigtigere, smlgn. min note til Thuk. I 30, 3; men 39, 4 giver alle codd. περιῶν. 40, 4 skyldes den af udg. misbilligede udslettelse af καὶ ἀνεσιτάθησαν efter andres vidnesbyrd ikke Coraes, men Cobet.

Karl Hude.

Plutarchi vitae parallelae, recc. Cl. Lindskog et K. Ziegler.
Vol. III fasc. I., rec. K. Ziegler. Leipzig 1915, Teubner.
XIV + 531 pp.

Skønt dette til F. Skutsch's minde dedicerede 1ste halvbind af Zieglers part gør et lidt andet, måske mere personligt indtryk end Lindskogs arbejde, er grundpræget dog det samme: der er på grundlag af de omhyggeligt kollationerede bedste håndskrifter givet en langt renere og bedre text end i Sintenis' udgave. Dette skal her påvises ved en gennemgang af Aratos, hvori de vigtigste af Ziegler benyttede håndskrifter er repræsenterede, nemlig Sangermanensis G, Laurentianus L, hvis tre yngre hænder udg. slår sammen under L², og de to nøje sammenhørende Palatinus P og Vaticanus Urbinas R, hvis fælles kilde betegnes ved II.

Jeg skal først anføre endel steder, hvor navnlig G's læse-måder med rette er sat i texten: 1, 6 πάντως codd., 4, 3 παρῆγε G (παρῆκε II L), 13, 2 Ἀριστράτου τοῦ (τοῦ om. II L), 25, 3 ἡγαν-νάκτουν G¹ II (ἡγανάκτησαν LG²), 29, 1 στρατιάν R² (στρατείαν rell.), 37, 4 ἀνέπλησαν G¹ II (ἐνέπλησαν LG²), 40, 5 ἀπαντῶσι G¹ (ὑπαντῶσι rell.), 44, 6 ἀπολόμενον G¹ R¹ P (ἀπολλόμενον LG²), 48, 3 ἐπιδόντων G¹ II (ἐπιδιδόντων LG²). Også 4, 2 forekommer G's παρεθεώρει mig nok så fint som PL's ἀπεθεώρει (R's læse-måde er tvivlsom); 17, 1 er G¹ R¹'s ἀπέλειπε ikke ringere end ἀπέλιπε og svarer godt til ἀνήρτητο; 34, 6 er G's ἀρρωστία μακροῦ i og for sig udadledigt. Derimod stiller jeg mig 40, 6 tvivlende til διήμαρτον (codd.; διήμαρτεν Aldina) ἀφέντες τὸν Ἄρατον G (ἀφέντων Ἄρατον II L), da sammenligningen ikke rigtigt passer, når subjektet ikke er det samme, og i 41, 1 kan jeg ikke tro på οὐ πολλοί (GL) mod οἱ πολλοί (II); tilmed er denne fejl-skrift højst almindelig. 18, 7 har Ziegler efter G¹ skrevet ἦν uden ἄν efter ὅπου (ἦν G² II L), en hos denne forfatter vist usæd-

vanlig sprogbrug. 10, 2 er det uforståelige ἀλλ' ἢ (ἄλλον Coraes) beholdt; 11, 2 giver texten ταῦτ' ἔλαβε μὲν, apparatet μὲν ἔλαβεν G, vel unøjagtigt istedenfor ταῦτα μὲν ἔλαβεν; 43, 8 læser Ziegler περιέβαλον, og apparatet har: περιέβαλλον codd.: scribebant περιέβαλον, såat man får en mistanke om, at der i texten skulde have stået περιέβαλλον. — 29, 8 har Ziegler sikkert rigtigt efter ἡλευθέρωσε tilføjet τοὺς ἐν αὐτῷ efter Photius, fra hvem allerede Sintenis i § 8 havde tilføjet ordene καὶ τὴν κοιλίαν ἐξυγραίνεσθαι.

Af de ikke få konjektureer fra udgiverens egen hånd forekommer endel mig sandsynlige og tiltalende, således 23, 3 προελθεῖν, 43, 2 <τὴν> ἀνάγκην, 50, 9 ἔτι <δὲ>, 54, 4 τε <τῇ> (τε codd., τῇ Stephanus). Mere tvivlsomme er 19, 3 udslettelsen af ἡρεῖτο og 44, 1 tilføjelsen af Κορινθίων foran πόλιν; 45, 1 er ændringen af ὅτι til ὅτε let, men jeg foretrækker dog Schäfers tilføjelse af ὧν mellem ξενιζόμενον og ἡτιῶντο, da πάντων ellers kommer til at stå ganske overflødigt. 3, 3 har Ziegler forsmået Madvigs γεγόνε trods håndskrifternes κομψότερος og det personlige δοκεῖ (G; δοκεῖν PL); selv foreslår han ret voldsomt enten efter καίτοι at indskyde φασὶ eller foran γεγόνεσθαι δοκεῖ, hvilket vilde give en styg gentagelse af dette ord. 6, 2 burde Madvigs (adv. crit. I 127) geniale δὲ Πρώτου <καὶ> Ξενοφίλου være idetmindste nævnt.

For at slutte med de obligate trykfejl: p. 317, 15 står der ὁ istedenfor ὅ og p. 326, 22 i apparatet Artax. istedenfor Artox. — at der næppe kan konstateres mere, er det bedste bevis på udgavens korrekthed.

Karl Hude.

Bøger indsendte til redaktionen.

- A Readers' Companion to George Eliot's «Silas Marner» by *Jakob Alsted*.
Kbhvn. & Kria., G. B. N. F.
- H. F. Feilberg*, Skabelsessagn og flodsagn med særligt hensyn til Gamle Testamentes fortællinger. Do. do.
- Dr. Kure*, Russisk-dansk Ordbog. Do. do.
- Et Udvalg af *Bismarcks* Taler. Udgivet af *J. Ostensfeld*. Do. do.
- Arthur Christensen*, Le dialecte de Sämnan (Vidensk. Selsk. Skr.). Kbhvn., Høst (komm.).
- D. A. Seip*, Låneordstudier I. Kria., Aschehoug.
- Einar Löfstedt*, Tertullians Apologeticum textkritisch untersucht (Lunds Univ. årsskrift). Lund, Gleerup.
- Arkie för nordisk filologi*. N. f. XXVIII 2. Do. do.
- A. Noreen*, Vårt språk 22. h. (VII 3). Do. do.
- G. Finsler*, Die homerische Dichtung. Leipzig u. Berlin, Teubner.
- Karl Meister*, Lateinisch-griechische Eigennamen. Heft 1: Altitalische und römische Eigennamen. Do. do.
- Eduard Norden*, Die antike Kunstprosa. Erster Band. Dritter Abdruck. Do. do.
- P. Vergilius Maro*, Aeneis Buch VI erkl. v. *Eduard Norden*. Do. do.
- Erwin Pfeiffer*, Studien zum antiken Sternnglauben. Do. do.
- Maximilianus Breithaupt*, De Parmenisco grammatico. Do. do.
- Novae comoediae fragmenta in papyris reperta exceptis Menandreis ed.
Otto Schroeder. Bonn, Marcus & Weber.
- Jöran Sahlgren*, Blåkulla och Blåkullafärderna (særtr. af Namn och bygd). Uppsala, Akad. bokh.
- T. E. Karsten*, Germanisch-finnische Lehnwortstudien (Act. soc. scient. Fenn.). Helsingfors.
- L. O. Th. Tudeer*, De vocabulis quibus Sophocles in Ichneutis fabula satyrica usus est (Ann. acad. scient. Fenn.). Do.
- Bruce Dickins*, Runic and Heroic Poems of the old Teutonic peoples. Cambridge, Univ. Press.
- John R. Clark Hall*, A concise Anglo-Saxon Dictionary. Do. do.
- Mitteilungen der Islandfreunde* III 3. Jena, Diederichs.
- Neuphilologische Mitteilungen* 1915, 7—8. Helsingfors.
- Maal og minne* 1915, 4. Kria., Bymaals-laget.

Indhold af 5te binds 1ste hæfte.

	Side
Fra de danske runeindskrifter. Af højskolelærer, dr. phil. <i>Marius Kristensen</i> i Askov	1
Nyplatoniske Commentarer til Platons Phaidon. Af professor, dr. phil. & litt. & sc. & med. <i>J. L. Heiberg</i> i København	15
Til Platons Euthyphron. Af adjunkt <i>H. Holten-Bechtolsheim</i> i Sorø	22
Blandede sproghistoriske bidrag. Af underbibliotekar <i>Th. V.</i> <i>Jensen</i> i København	25

Anmeldelser.

En ny Text af Svend Aggesøns Værker genvunden paa Grundlag af Codex Arnaemagnaeus 33, 4to ved <i>M. Cl. Gertz</i> . Af pro- fessor, dr. phil. <i>F. Gustafsson</i> i Helsingfors	26
<i>M. Annaei Lucani Belli civilis libri decem tertium edidit Carolus</i> <i>Hosius</i> . Af samme	27
<i>L. Annaei Senecae De beneficiis libri VII, De clementia libri II ite-</i> <i>rum edidit Carolus Hosius</i> . Af samme	29
<i>L. Annaei Senecae ad Lucilium epistularum moralium quae super-</i> <i>sunt iterum edidit Otto Hense</i> . Af samme	31
<i>Theodor Birt</i> , Römische Charakterköpfe. Af samme	32
<i>C. Bardt</i> , Römische Charakterköpfe in Briefen. Af professor, dr. phil. <i>S. Eitrem</i> i Kristiania	33
<i>Hans v. Arnim</i> , Platos Jugenddialoge und die Entstehungszeit des Phaidros. Af underarkivar, dr. phil. <i>William Norroin</i> i Køben- havn	34
<i>W. Ridgeway</i> , The Dramas and Dramatic Dances of the Non-Eu- ropean Races. Af professor, dr. phil. <i>Martin P. Nilsson</i> i Lund	38
<i>P. Ovidius Naso. Vol. II Metamorphoses. Ex iterata R. Merkelii</i> <i>recognitione ed. Rudolphus Ehwald</i> . Af lektor, dr. phil. <i>Carl</i> <i>Thulin</i> i Göteborg	43
<i>Plutarchi vitae parallelae. Recc. Cl. Lindskog et K. Ziegler. Vol. I,</i> <i>fasc. I—II. Rec. Cl. Lindskog</i> . Af rektor, dr. phil. <i>Karl Hude</i> i Hillerød	44
<i>Plutarchi vitae parallelae. Recc. Cl. Lindskog et K. Ziegler. Vol. III</i> <i>fasc. I. Rec. K. Ziegler</i> . Af samme	47

NORDISK TIDSSKRIFT
FOR
FILOLOGI

FJERDE RÆKKE

FEMTE BINDS ANDET HÆFTE

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG

GRÆBES BOGTRYKKERI

1916

Under medvirkning af:

M. Cl. Gertz,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.

Vilh. Thomsen,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.

Ludv. F. A. Wimmer,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.

Alf Torp,
professor, dr. phil.,
Kristiania.

Johan Vising,
professor, dr. phil.,
Göteborg.

C. M. Zander,
professor, dr. phil.,
Lund.

redigeret af

Hans Ræder, dr. phil., København.

Af tidsskriftet udkommer årligt et bind på 4 hæfter, hvert på gennemsnitlig 3 ark. Subskriptionen er bindende for et bind, hvis pris er 6 kroner.

Bidrag til tidsskriftet bedes sendte under redaktørens adresse (Sortedams Dossering 101, Kbhvn. Ø.), bøger, afhandlinger og tidsskrifter til anmeldelse under samme adresse eller til Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, Kbhvn. K.

D'hr. anmeldere gøres opmærksomme på, at redaktionen ved at tilstille vedkommende bogs forlægger to eksemplarer af anmeldelsen sørger for, at den kan komme forfatteren i hænde.

Lige udkommet:

Udvalgte Dialoger
af
Lukianos fra Samosata

Oversatte og forsynede med Oplysninger

af
M. Cl. Gertz.

Pris: 2 Kr. 75 Øre.

Indhold: Timon. Menippos's Rejse til Underverdenen. Gude-samtaler. Samtaler i Havet. Samtaler i Underverdenen.

I 1881 udkom:

Lukianos fra Samosata: Udvalgte Skrifter i Oversættelse og ledsagede af en Levnedsskildring ved *M. Cl. Gertz.*

Prisen paa denne Bog er nu nedsat til
2 Kroner 50 Øre heftet, 3 Kroner indbundet.

GYLDENDALSKE BOGHANDEL, N. F.

To Laaneord i Dansk.

Af

Rosally Brøndal.

I. *Baldyre* — *brodere*.

Baldyre, det ældre — derfor nu poetiske — Ord for 'at brodere', er en Omformning (\neq *Balber* < *Barber*, *obselvære* < *observære* i sjællandske Dialekter)¹ af et ældre *baldyre* eller *bordyre*.

Formerne med *r* findes fx i Arreboes *Hexaëmeron*: «runden om *baldyr*d med glandsende *Figuure*» (p. 154, Originalen) og (ib. p. 240): «bebrejmed oc *bordyr*et med gyldne possamente».

Efter gængs Antagelse stammer dette Ord indirekte fra fransk *bordure* «Kant», idet der paa hollandsk er dannet et Verbum: *borduren* af det franske Laaneord: *borduur* (cf. Vercoullie; *Woordenboek d. nederl. Taal*; Franck).

Hvis dansk *baldyre* virkelig skulde være en Udløber fra fransk *bordure* «Kant», maa enhver Sammenhæng — saaledes som den fx antydes hos Falk og Torp — resolut opgives mellem *baldyre* og dets moderne Afløser *brodere*. Thi *brodere* stammer (gennem tysk *brodieren*) fra fransk *broder*; og de gamle Former af dette Ord² i Forbindelse med den tilsvarende provençalske Form: *broidar* (cf. ogsaa eng. *embroider*) viser hen til en Stamme indeholdende en *s*-Lyd og udelukker derfor Hypotesen — som allerede findes hos Ménage —: at *broder* skulde forklares som en Metatese for *border*³. Men det er dog et Spørgsmaal, om den

¹ sammenlign ofr. *aumaire*, rum. *almar*, tysk *almer* < *almarium*, Sideform til *armarium* (> *armoire*), *margarita* > *malgarita*, *mormorara* > *molmorara* i norditalienske Dialekter cf. Mussafia *Beitrag zur Kunde d. nordit. Mundarten im XV. Jahrh.*

² fx. hos Marie de France: *vestue fut d'un drap de seie menuement a or brozde* (*Eliduc* v. 797. og *Laustic* v. 136): *en une piece de samit a or brusde*.

³ cf. *Dict. gén.* s. v. *broder* samt de middellatinske Former hos Ducange s. v. *brusidus*.

Etymologi, man har givet *bordyre*, er den rigtige, om det ikke netop er den fuldstændige Lydidentitet, der har virket blændende.

Thi at det hollandske Substantiv *borduur* (hvoraf *borduren*) har sin Oprindelse i fransk *bordure*, «Kant», er moderne Etymologer¹ gaaet ud fra som noget paa Forhaand givet, skønt det indrømmes, at Betydningsovergangen er noget dunkel.

Et Citat af *Woordenb. d. nederl. Taal* (s. v. *borduren*) er i denne Henseende meget karakteristisk: «Daar het werkwoord (verbum) krachtens zijne afleiding reeds vanouds beteekende: *borduur* maken, van *borduur* voorzien, is de gedachte aan een rand of boord die in *Borduur* en *Bordeeren* . . . nog min of meer is te onderscheiden, hier geheel verdwenen. In hoeverre fr. *broder*, volgens sommigen een oude wisselvorm van *border*, maar in allen gevalle sinds lang in beteekenis daarvan geheel verschillende, ook op de eigenlijke beteekenis van nnl. *borduren* van invloed is geweest valt moeilijk te zeggen»; og under Betydningerne anføres som Nr. 1 «met de naald figuren, festoenen, verheven lofwerk van zijde, zilver- of gouddraad sajete enz. (of ook paarlen en edele steenen) op of in eene stof werken (oorspronkelijk zeker aan den zoom of boord van een kleed)».

Af dette Citat fremgaar tydelig den Anskuelse, at «Kant», «kante» skulde være det oprindelige Begreb, og at dette Begreb fuldstændig skulde være forsvunden i *borduren*, men i *borduur* og *bordeeren* mer el. mindre endnu kan skelnes.

Det skal nu undersøges, om ældre Tekster berettiger en saadan Anskuelse, om den er i Overensstemmelse med ældre Lexicografers Vidnesbyrd.

I. Kilian: *Etymologicum Teutonicæ linguæ*, editio tertia. Antverpiæ. 1599.

boorduieren boorduer wercken.

Pingere acu, plumare, variare acu

gal. broder hisp. bordar ang. embroider.

[Udgaven 1642: acu phrygia pingere, opere phrygio vestem texere, . . . concinnare. Broder, travailler en broderie].

boorduerer boorduerwercker.

acupictor, phrygio, plumarius . . .

gal. bordeur, broddeur, hisp. bordador.

1642: acupictor . . . Brodeur].

¹ cf. Franck, Vercoullie's etymologiske Ordbøger samt *Woordenb. d. nederl. Taal*.

boorduersel / *boorduer-werck*.

limbus vestimenti . . . fimbria . . . opus phrygium
gal. *bordure* hisp. *bordadura*.

[1642 *opus phrygium, opus plumarium, plumatile Bro-*
derie brodure].

II. D. van Hoogstraaten: *Nieuw Woordenboek d. nederlant-*
sche en latijnsche tale, Amster-
dam 1704.

Borduuren acu pingere — acu variare seu variegare, opus
Phrygium facere.

Borduurer Borduurwerker.

limbolarius, phrygio, acupictor, barbaricarius . . .

Borduursel onderaan een tabbard *Limbus*.

Borduurwerk *mæandri*¹.

III. François Halma: *Le grand dictionnaire françois & fla-*
mand, Leide, Utrecht, 1761.

Broder: stikken, stikwerken, borduuren, borduurwerk maaken.

Broderie: Borduurwerk, borduurzel.

Brodeur: Stikwerker, borduurder, Borduurwerker.

I Verwijs en Verdam *Middelnederlandsch Woordenboek*
gengives: Borduercleet (*Buerduercleet*) ved: «een geborduurde doek,
een fijn bewirkt kleed», og der anføres et Eksempel fra 15. Aarh.:
« . . . gegeven Geryt Snoeck van *buerduercleet* dat voir Salvators
beelt hanc an di pylre »². *Borduurwerken* bruges i samme Tekst
om Haarbroderi:

«Eens des jaers so plach hi
sijn haer te sceren ende daer
mede plachmen te *borduerwercken*»

og defineres i ovennævnte Ordbog som «de alg. term vor alle
vrouwelijke handwerken van smaak». Fra det 14. Aarh. haves
Eksempel paa *beduerwerker*, der var den almindelige Form for
*borduurwerker*³ «(si) ontboden wise verstandel mannen als smeden,
tymmerluden, *berduerwerckers* ende ander consten».

Det er her aabenbart brugt som et ganske fast Udtryk for
Kunsthåndværkere.

¹ omtrent identisk hermed *Dict. Martini Binnarti* (ed. Wilde)
Amsterdam, 1744.

² De Rekeningen van de kerkmeesters der Buurkerk te Utrecht in
de 15de eeuw.

³ se: Verwijs en Verdam s. v. *berduerwerker*.

Der er efter disse Vidnesbyrd intet, der tyder paa, at Ord familien *borduur* paa hollandsk har haft anden Betydning end den, der svarer til fransk *broder*. Det vilde derfor være naturligere at antage, at hollandsk *borduur* — snarere end til fr. *bordure* — gik tilbage til et Substantiv (med samme Endelse) af Stammen *broder*.

For at denne Hypotese kunde bekræftes, maatte det vises:

- 1° at et saadant Substantiv virkelig har existeret i fransk,
- 2° at det har kunnet antage Former, der kan forklare Lydrækkefølgen b-o-r i det hollandske Ord.

1°. *Dict. gén.* opfører ganske vist et Substantiv: *brodure* «vieilli, broderie», men angiver tillige som ældste Eksempel en overført Brug af Ordet fra det 17. Aarhundrede (i Bayle's *Dictionnaire critique*). Der maa imidlertid her foreligge en fuldkommen Fejltagelse. Ikke blot anfører Godefroy en 4—5 Eksempler under den ældre Form: *brodeure*, men overalt i gamle Inventarer og lignende Tekster, der indeholder Beskrivelse af Middelalderens pragtfulde Broderier, er der fuldt op med Eksempler. For at give et Indtryk af den Hyppighed, hvormed Ordet i Virkeligheden forekommer, kan anføres, at i et Inventar over Philip d. Godes Ejendele (2. Juli 1420) omfattende 15 Numre — Alterduge og lignende — forekommer Ordet 25 Gange i Formen *brodeure* og 1 Gang som: *brodure*¹.

Gennem Dehaisnes Værk over Flanderns Kunsthistorie før det 15. Aarhundrede har man Lejlighed til at forfølge Ordet fra Slutningen af 13de til Begyndelsen af 15de Aarhundrede. Første Gang det forekommer i disse Tekster, er i 1281 i «avis des choses qui faillent pour la gesine ma dame»:

Premiers il faut une robe de *brodeure* que elle aura vestue quant on la voudra lever pour relever (p. 74²).

17 déc. 1309 Denis de Hericon a païé a Jehan de Laon pour une parure de nape d'autel d'ouvrage de *broudure* (p. 188).

1310 ouvrier de *broudure* (p. 190).

1311 oeuvre de *broudure* a ymagenes (p. 194).

1319 deus pendans d'autel ouvres a ymages de *broudure* sour samit vermel (p. 225).

1321 1 gamboison de *brodure* des armes de Bourgogne³ (p. 236).

¹ Laborde: *Les Ducs de Bourgogne*, II p. 243. •

² Ved Siden af endnu et Eks. paa *brodeure* findes ejendommelig nok i samme Tekst Ordet *broderie*, der synes at forekomme langt sjældnere end *brodure* i ældre Tid.

³ samme Aar 2 Eks. *broudure*.

- 1322 Une bourse a corporal d'euvre de *broudure* (p. 239).
 1328 une chambre de deus dras ovré de enteillure de *brodures* (p. 276).
 1332 maistre Ogier de Gant ouvrier de *broudure* pour 1 chapperon ouvré de *broudure* a oyseaus et a escus armoiiés (p. 291).
 1334—35 une kiute pointe de vait veluyel ouvree de *broudure* et accatet par Jehan Biernier (p. 299).
 1335—36 A Evrard le Wezele, broudeur et bourgoiz en Bruges pour un capron de *broudure* et pluseurs autres paremens (p. 304).
 1337 1 capron de rouge veluyel ouvret de *broudure* (p. 315).
 1338 Jean de Savoie ouvrier d'armoierie de *broudure* et de keute-pointerie (p. 328).
 1359 un orfroi de vermel veluiel a ymages d'or eslevées de *brodure* (p. 406).
 1361 tres beaux adornemens pour église en colour de veluau vermeil de euvre de *brodeure* (p. 421).
 1365 ouvriers de *broudure* (p. 459).
 1366 item duo panni altaris operis de *brodure* (p. 467).
 1368 duo panni de *brodura* (p. 485).
 1372 un drap vermel a un longhe orfroi de *broudure* del histore monsigneur saint Jehan Baptiste (p. 511).
 une autre albe parée d'unes parures ouvrees de hommes sauvages de *broudure* (p. 512).
 1376 A Colart de Laon, peintre¹ deumeurant a Paris pour deux couvertures de chevaux . . . la *brodure* d'un drap d'or qui estoit sur le corps et pour la *brodure* de la chapelle ou l'on chanta (p. 539).
 1377 semés desurs de *brodure* (p. 549).
 1379 A Jehan van den Hecke, le broudeur pour XL escuchons de *brodure* (p. 562).
 1381 A Pietre Bairevoere, ouvrier de *brodure* (p. 580).
 1383 A Sandre le brodeur . . . pour plusieurs parties de *brodeure* (p. 605).
 1386 A Jehan Legrant . . . pour faire le coulet d'une chasuble de veluoel violet semée de feuilles de yerre d'or de *brodure* (p. 637).
 1387 A Perrin Gale, brodeur, demourant a Paris . . . pour avoir ouvré de *brodure*² (p. 650).
 Un surcot . . . ouvrez de *brodure* d'arbrisseaulx de feuilles d'yaume (p. 651).
 1389 une chambre d'or de *brodure* a ses armes (p. 668).
 1396 pour avoir ouvré de *brodeure* sur une houppelande de veluyau noir IIII branches de chesne (p. 736).
 1404 Item une autre table d'autel de petite *brodeure*, dont le champ est semé de petites perles a ystoires quarrées de la Passion Nostre Seigneur. . . dont le diadesme et *brodure* sont semées de plus grosses perles que les autres ystoires et dist on que la premiere emperriz chrestienne fist ledit drap (p. 835).

¹ Betegnelsen "paintres" for den, der udfører Broderier, er interessant — cf. *acupictor*.

² 1385 og 2 Gange i Teksterne fra 1386 og ligeledes 2 G. fra 1387 forekommer *broderie*, der fra nu af bliver almindeligt.

Teksterne fra Philip d. Dristiges Inventarer 1404 indeholder en Mængde Eksempler paa *brodeure*, saaledes 8 Eksempler paa 15¹/₂ Linje.

2°. Den rige Fylde af Eksempler, oldfranske Specialtekster frembyder, viser klart, at Ordet *brodure* saavel i Betydning som i Brug fuldkommen stemmer overens med hollandsk *borduur*. Endelsen volder heller ingen Vanskelighed for at antage det franske Ord som liggende til Grund for det hollandske, derimod forudsætter Antagelsen en Metatese i det franske Ord. En saadan er nu paa Forhaand overordentlig sandsynlig i et Ord, der indeholder Kons. + r + Vok.

R er i denne Forbindelse meget ustabilt. Til Sammenligning kan anføres af andre Ord med b + r + Vok.: *burnete* for *brunete*¹, *burnir* for *brunir*², *bourrequin* (*brourequin*) for oldfr. *brodequin*³, oldfr. *broissequin* > oldit. *borzachino*⁴, *berluque* for *breloque*⁵, *berbi(z)* for *brebis*^{3,5}, *bertelles* for *bretelles*⁵, *berwet* for *brouette*⁵, *burger* for *bruger*³, og indenfor selve Ordfamiljen *broder*:

Un parement de satin blanc de Bruges semé d'angelotz et de fleurs d'or *bourdé* de entretailures d'or⁶.

Une ceinture d'or en façon de cordon ployant à charnières *bordée* de fil d'or à guippelures⁶.

Nus ne nulle puet *border* d'or de Luque texus ne chapiaus ne ataches ne treçons à boines pelles (c: perles) fors de boin or ou de fine soie⁷.

Le soleil ses rayes envoyoit et departoit dessus la terre peinte et *bordée* de belles fleurs⁸.

Sire ceste pucelle que vos ai devisée . . .
d'une porpre de soie par lius bien *bordée*
ot cote et mantel, molt fu bien atornée⁹.

¹ Boileau: *Livre des métiers*, ed. Lespinasse Bonnardot p. LXIV, Note.

² Boileau: *Livre des métiers*, p. LXIV, smign. Laborde: *Glossaire tilfojet sammes Notice des émaux du Louvre*: *burni* for *bruni* se Godefroy s. vv.

³ Meyer-Lübke: *Rom. Wtb.* 1330.

⁴ Bruneau: *Enquête linguistique sur les patois d'Ardenne*, p. 113.

⁵ Farcy: *La Broderie* p. 24 og p. 12.

⁶ Boileau: *Livre des métiers* LXXV. 9.

⁷ Louis XI Nouvelles XII Littré.

⁸ Manuscript citeret af Fr. Michel: *Recherches sur les étoffes de soie d'or et d'argent pendant le moyen âge* II p. 17, cf. ib. p. 340.

For *brodeur's* Vedkommende finder man i Saint Aubin: *L'art du Brodeur* 1752 (i Glossaret): *brodeur* ou *bordeur*, ouvrier qui emploie l'or ou la soie sur une étoffe déjà fabriquée¹. I Robert Estienne: *Petit dict. françois latin*: *bordeur* ou autres qui besognent à l'esguille.

Hos Godefroy findes to Eksempler for *borderie* = *broderie*: Veloux jaune et satin cramoisy faict en *borderie* de toyle d'or². Cinc carreaux de satin en *bourderie*^{3,4}.

Det synes efter dette ikke urimeligt at antage, at en Form for *brodure* med omvendt Lydstilling kan have existeret.

At en saadan Form: *bordure* er mere end en ren Konstruktion, skal da følgende Eksempler vise:

XLV frans pour II chambres, l'une de vyolet ouvré de *bordure* et ou mylien de chascune piece I esgle estant sur une terrasse et tenant un rouleau⁵.

Un estuy a corporaulx moult bel, ouvré de *bordure*, par dessus lequel est escript: Sancte Pedre ora pro nobis⁶.

[Ces deux chevaliers] portoient chacun une mesme devise d'une bleue dame ouvree de *bordure* au ray d'un soleil sur le senestre bras⁷.

Une cote ot vestu, a che c'on me conta ouvree de *bourdure*⁸.

la doublure d'un liect en toille d'argent faict en *bourdure* de toille d'or de diverses couleurs⁹.

... et aussy a la dicte chappe a une ville de toille d'argent traict aux armes dud. sieur faictes de *bourdure*¹⁰.

¹ cf. Kilian, citeret her p. 50: *bourdurer*, *bordeur*, *brodeur*.

² Inventar, 21. Juli 1567.

³ Inventar, 1650.

⁴ et Vidnesbyrd om denne Form synes man at have i et enkeltstaaende engelsk Eks. fra 1696, citeret af *New Engl. Dict.*: With their bugle-horns in silken *bordries*.

Der tales om Estiennes de Bièvre, dit le Hongre *brodeur* et valet de chambre du duc de Bourgogne, citeret af Farcy, *La broderie depuis le XIe s. jusqu'à nos jours*, p. 76.

⁵ Fra *Histoire de la cathédrale de Beauvais*, cit. af Farcy p. 44.

⁶ Froissart, I. part., II ch., XXXIII.

⁷ *Boudouin de Sbourg* II 868.

⁸ Citatet, der af Farcy p. 25 stammer fra *Le mobilier du château de Turenne*, dont le relevé fut en 1615, anføres hos denne med *broderie* i Klamme efter *bourdure*.

⁹ Inv. du trésor de Bourges en 1537, citeret af Farcy p. 45.

Det er en Selvfølge, at denne Form *bordure* «Broderi» maa have haft en truet Eksistens. Det Uheld, at Ordet i Form faldt sammen med *bordure* «Kant», maatte skabe det en Konkurrence, i hvilken det som det absolut svagere maatte bukke under.

Og paa dette Punkt lader Jules Gilliérons Princip sig fuldt ud anvende¹: «Il y a d'abord assimilation phonétique»: I det Øjeblik de i Oprindelse ubeslægtede, men i occasionel Betydning beslægtede Ord falder sammen i Form, er Muligheden skabt for gensidig Paavirkning. At der har været Tale om lejlighedsvis Betydningsberøring, viser fx den mæglende Forklaring, de Etymologer, der i *broder* har villet se *border*, har givet: «la broderie s'exerce principalement sur le bord des vêtements»².

Indirekte Vidnesbyrd om den Paavirkning, *border* «brodere» har øvet, inden det fuldstændig forsvandt, synes man at spore hist og her: Saaledes anfører Palsgrave i sin *Esclaircissement de la langue française* 1530³

bordering of garment: *brodeure*

broder a garment or compasse a thyng about.

En i hvert Fald halvvejs Sammenblanding synes at foreligge i den af François Halma⁴ under *broder* anførte tekniske Betydning: *broder*, terme de chapelier: «garnir le bord d'un chapeau d'un fil de soye: de rand van en hoed met een zijde draad omboorden» og ligeledes under *brodoir*: «Klos daar de zijde om is waar mee de hoeden omgeboord worden» — thi sammenligner man disse Udtryks Betydning med den, han anfører under *bordure*: «bordure de chapeau: goude of zilvere kreel om de rand van en hoed», synes der ingen Forskel at være.

Indenfor fransk Litteratur har vi fra 16. Aarhundrede følgende Eksempel hos D'Aubigné⁵: «Infanterie qui se couchoient du ventre sur la *brodure* [du fossé] pour n'estre point veus». Eksemplet er anført under *bordure* hos Littré, der dog bemærker: «anciennement *bordure* et *brodure* se confondaient»⁶.

¹ udtalt bl. a. ved Forelæsninger paa *École des Hautes Etudes*, Paris 1913.

² Første Gang. Ménage *Dict. étymologique* I 260 col. 1; cf. Francisque Michel *Recherches* II p. 382, ligeledes L. Knab i *Grande Encyclopédie* VIII p. 96.

³ findes paa Kgl. Bibl. i København.

⁴ *Le grand dict. françois & flamand*, Leide. Utrecht 1761.

⁵ cf. Littré: *Histoire universelle* I 312.

⁶ cf. Farcy p. 56, hvor Forfatteren fortolker *brodure de France*

Det, der her er forsøgt, er at bevise, at det hollandske Ord for 'Broderi', *borduur*, i lige Linje stammer fra det tilsvarende oldfranske, almindelige Udtryk: *brodure*, og at Begrebet «Kant», som Etymologerne har villet se deri, er en Indblanding paa Grund af Formsammenfald.

Indenfor Dansk bliver Konsekvensen heraf, at *baldyre* (af hollandsk *borduren*) har samme franske Oprindelse som *brodere*, idet *baldyre* gennem hollandsk nedstammer fra Substantivet *brodure*, medens *brodere* (gennem tysk) føres tilbage til det franske Verbum.

II. *Bordere, Borde.*

Formelt set indtager det danske Verbum *bordere* en Mellemstilling mellem *bordyre* og *brodere*. Det har det førstes Lydrækkefølge, men det sidstes Endelse.

Medens *Nucleus latinitatis* fra 1733 har: «*acu pingere*, at *bordyre*, *stikke*», gengiver Udgaven fra 1763 (den, hvorefter Kalkar citerer) det samme latinske Udtryk ved «at *bordeere*, *stikke*».

I Betydningen «brodere» bruger ogsaa Holberg Ordet i *Den politiske Kandestøber* (IV, 1): (Henrik) «er *borderet* med hvid Papiir» (af Liebenberg 1848 rettet til *broderet*).

For at forstaa denne Form ret maa vi atter søge tilbage til hollandsk.

Her findes et Verbum *bordeeren*, der — ifølge *Woordenboek* — nu er torældet. Angaaende dets Forklaring staar samme Ordbog meget tvivlraadig: «eigenlich hetzelfde als *boorden*, doch blijkbaar vaak verward met *borduren* zoodat de beteekenis niet altijd ontwijfelbaar is; denkelyk is meestal bedoeld: met en geborduurden rand voorzien». Som man ser, en Betydningsangivelse, der er et Sammenvæv, en Slags Generalnævner for to uensartede Ting: det, man finder, og det, man venter at finde. Det Spørgsmaal, der har Interesse, er, hvad Ordet faktisk betyder i de enkelte Eksempler, Ordbogen anfører. Af disse er i hvert Fald følgende to utvetydige: «Fijne slaep plakens die mit sijde *ghebordeert* waren»¹ — Betydningen er ogsaa af den Grund sikker, at

(med Rette? som *bordure de France*, le mot *brodeur* est souvent employé pour *bordeur*, erreur des copistes.)

¹ Dette Citat saavel som det følgende stammer if. *Woordenboek* fra

ghebordeert i samme Teksts senere Udgave er rettet til *ghebor-duert* — og «konstich was syn wapenroc *ghebordeert*», i von Ghisteles undgivne Oversættelse af Virgils *Æneide*, hvor *wapenroc ghebordeert* gengiver Originalens: *pictus acu tunicas* (XI 777).

De to eneste middelalderlige Eksempler paa Verbet, man finder i Verwijs en Verdam *Middelnederlandsch Woordenboek*, stammer fra Heinric v. Akens: *die Rose*, en nederlandsk Bearbejdelse af den franske *Roman de la Rose*. De to Steder lyder saaledes:

- 1) «sine targe was . . . ende al *gebordert* met onwerden»¹ og
- 2) «dyser dat in die glavie stoet dat was . . . *gebordert* met groten love, convenanse ende met gelove»².

Udtrykket *gebordert* er her aabenbart en simpel Overføring af den franske Glose paa de tilsvarende Steder. Det hollandske Ords Betydning kan altsaa afgøres ved en Konstatering af det franskes. Da Formen *border*, som ovenfor vist, imidlertid kan dække over to forskellige Ord, maa Sammenhængsforstaaelsen være den afgørende. Skade blot, at netop *Roman de la Rose* paa Grund af sin vidtdrevne Allegori er en saa vanskelig Tekst at have at gøre med, naar det gælder præcis Værdi af de brugte Udtryk. Ordet forekommer i det Afsnit, hvor *Dame Franchise* kæmper mod *Dangier*³. Parternes Udrustning beskrives; og der siges da om hans Skjold:

«Sa targe fu d'estutoier
Bordée de gens viltoier»,

men om hendes:

«Escu c'onques ne fu de mains
Bordé; de jointures de mains,
De promesses, de convenances,
Par seremens et par fiances,
Colorés trop mignotement.
Vous deissiés certainement
Que largesse le li bailla
Et qu'el le paint et entailla,
Tant sembloit bien estre de s'nevre».

Goornhert Boccac. Det første fra Udgaven 1607, det andet fra 1640. Jeg har ikke kunnet verificere dem.

¹ ed. Eelco Verwijs, *Gravenhage* 1868 v. 13224.

² ib. v. 13237.

³ ed. Marteau *ibid.* *Chrétiens* III p. 364.

Den rige Beskrivelse, der paa det sidste Sted følger paa Udtrykket *bordé*, tilligemed Bemærkningen om, at man skulde tro, «*Rundhaandethed*» havde forfærdiget det og givet det til «*Frimodighed*», tyder paa, at *bordé* her betyder saadan noget som «*prydet, virket*», en — mer eller mindre — overført Brug, som imidlertid kun kan udgaa fra «*brodere*», ikke fra «*kante*».

Skønt der til det første Citat findes mange Parallelsteder i den franske Tekst¹, er Meningen dog ikke klar². Kan det saaledes ikke bestemt afgøres, hvilken Betydning *gebordert* har hos Heinric v. Aken, viser de foregaaende Eksempler tydeligt, at hollandsk *bordeeren* ikke lader sig forklare ud fra «*kante*» men derimod meget vel ud fra fransk «*broder*».

At det samme delvis gælder den anden nederlandske Verbalform, viser følgende Eksempel fra *Woordenboek*: «*de roode broozen zyn met paarlen ryk geboord*», hvor der ikke synes at kunne være Tvivl om Meningen.

I overført Brug angiver da ogsaa selve *Woordenboek*: «*pynte paa*», «*udsmykke en Beretning*». Heller ikke denne Anvendelse vilde kunne forstaas ud fra Begrebet «*Kant*», hvorimod det er en meget almindelig Overføring af Betydningen «*brodere*». Den Omstændighed, at der findes en Sideform til *bordeeren*: nemlig *boordeeren*, viser, at man har følt Sammenhæng med Substantivet *Boord*. Hvad nu dette angaar, saa ser *Woordenboek* Spor af et Ord forskellig fra det almindelige Ord for «*Kant*», men sammenhørende med oht. *Borto* mht. *Borte* i følgende Eksempel hos Coornhert: «*De tabbaert von Philantia hadde een cierlijcke boorde met perlen gestickt ende besaeyt, mit spiegels die ront-somme daer op gheborduert waren*».

Undersøger vi nu dette Ord paa tysk Grund, finder vi i Glossarer³ *bort*, *borto*, *porto*; *borte*, *porte* glosseret fx ved Ord som: *textus*, *aurifrigium*⁴, *aurifrisium* og *Bordsticken* gengivet

¹ saaledes p. 370 v. 16036, p. 374 v. 16112, p. 376 v. 16133, p. 380 v. 16181, p. 382 v. 16236; paa de tilsvarende Steder har den hollandske Tekst *gehort* med Undtagelse af v. 16181, som ikke findes nuagtig gengivet, og v. 16112, hvor der staar: *gebonden*.

² Det turde være en Skonssag, hvad der fx. i v. 16181 giver bedst Mening: «et Skjold af Farefrygt med en Skjolde rand af Sorg og Trængsel» eller: «et Skjold af Farefrygt isprængt med Sorg og Trængsel».

³ citeret af Graff *Althochdeutscher Sprachschatz* og af Dieffenbach-Wülcker *Hoch- und niederdeutsches Wörterb. d. mittleren und neueren Zeit*. Basel 1885.

⁴ smilgn. *aurifrigium* hos Du an ger: ego acceptum fuit *aurifri-*

ved *acu pingere*, *porten-gürtel* ved *pretextā*; men paa den anden Side maa det ogsaa indrømmes, at mange af Glosseringerne er tvetydige.

Teksterne derimod giver gode Vidnesbyrd; saaledes disse Citater af Heinrich v. Veldekes *Eneide*¹:

«her was wol gezieret
und vil gezimieret
mit berlen unde *borden*» (v. 1707)

«da si sich mite gorde
daz war ein tûre *borde*
gewohrt als si wolde
mit silber und mit golde» (v. 1710)

«ir hâr was ir bewunden
mit einem *borden* der was gut
do brahte man ir einen hut
mit grunem samîte bezogen
daz vernemet vor was ungelogen
ein *borde* was alumbe drane» (v. 1724)

Senere i Digtet² omtales igen et Bælte bestaaende af *borte*, hvilket viser, at der maa være Tale om en i sig selv afsluttet Prydelse og ikke om nogen Bræmme eller lignende.

I Müllers Ordbog³, hvor *borte* forklares som «ein starkes aus seide und goldfaden gewürktes, auch wohl mit edelsteinen besetztes band», citeres der endnu et Eksempel fra *Eneiden*: «manchen tiuren *borten* mohte man da schouwen: die truogen die vrouwen wol mit golde genât ûf die phelline wât».

I *Nibelungen Noth*⁴ forekommer Ordet flere Gange; saaledes (v. 415, 1):

Der meide schildevezzel
ein edel *borte* was
dar ûf lagen steine
gruene alsam gras⁵

gium non pro fimbria tantum aut limbo aureo, sed pro omni genere operis *acu picti gall.* Broderie.

¹ ed. Ettmüller, Leipzig 1852.

² v. 12058.

³ v. Müller-Zarncke: *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*, Leipzig 1854.

⁴ ed. Lachmann, Berlin 1826.

⁵ ligeledes v. 1505, 1.

og (v. 587 3)

Do greif nach eime gürtel
din herliche meit
eime starken *borten*
dens umb ir sîten truoc¹.

I Wirnt von Gravenberchs *Wigalois* staar der et Sted²:

«ein gurtel den din maget trûc
daz was ein *borte* gût genûc
von edelem gesteine».

Ogsaa i *Erec*³ findes Ordet; men Sammenhængen her er noget dunkel. Imidlertid vil de anførte Eksempler være tilstrækkelige til at vise, at der er Tilfælde, hvor den naturlige — forudsætningsløse — Oversættelse af Ordet *borte* er «Broderi (syet eller vævet)». Müllers ovenfor anførte Forklaring gør Skridt i denne Retning, men gør det ikke fuldtud.

Der frembyder sig nu det Spørgsmaal, om dette Ord forekommer i nordisk.

I et norsk Dokument fra 2. Juni 1366⁴ hedder det: «jtem een kranz meder sylfuer ok j smælt ok perlom sætt ok undir gomul silki *borda*».

Fritzner⁵ giver Forklaringen: «Kantning», «Bord af Silke». Dette synes imidlertid meget vagt. Man forestiller sig ikke ret dette pragtfulde, indlagte Hovedsmykke — der blev givet som Medgift — med en gammel Silkekantning forneden. (Man kommer uvilkaarlig til at tænke: hvorfor den ikke blev erstattet med en ny Kantning, naar den var gammel). Derimod forekommer det naturligt, at et gammelt *Silkebroderi* yderligere vilde forøge Hovedsmykkets Kostbarhed.

Denne Fortolkning støttes nu ogsaa af middelsvensk *bordha*. Det forekommer i et juridisk Dokument fra 1343⁶: «cingulum viride dictum *bordho*» og i to Tekster ligeledes fra det fjortende Aarhundrede, nemlig *Hertig Fredrik af Normandie*⁷ (Vers 153 i

¹ ligeledes v. 628.

² v. 770 i Beneckes Udgave.

³ Hartmann v. Aue ed. Haupt, Leipzig 1871 v. 7686.

⁴ *Diplomatarium Norvegicum* IV Nr. 457 (p. 353).

⁵ *Ordbog over det gamle norske Språk*. 2. Udg. s. v. *silkeborda*.

⁶ *Diplomatarium Svecanum* V, 151.

⁷ ed. J. A. Ahlstrand (Fornskriftsälskapet)

Beskrivelsen af Dværgen): «the rema varo rika *bordho* mz dyrom thingom underlika gjordha» og i *Lejon-Riddaren*¹ (Vers 1336)

«riikt badhlaken kom ther ij stadh
bælte ok pung mz dyra stena
.....
ther til ena hufvo mz rika bordha
æpter lunete vilia varo the giordha»².

Anvendelsen af det nordiske *borda* stemmer, som man vil se, ganske med Anvendelsen i de tyske Middelalder-tekster. De svenske Tekster er anerkendte Oversættelser (selv om man ganske vist for *Hertig Fredrik af Normandie's* Vedkommende ingen Original kender³).

Det er da naturligt at sammenstille det norsk-svenske Ord med det i Betydning tilsvarende middel-tyske⁴.

For de middel-tyske Tekster, der indeholder vort Ord, er det nu netop ejendommeligt, at det væsentlig er de store fra Frankrig omplantede eller i hvert Fald af fransk Kultur stærkt paavirkede Digtninge. Alt tyder da paa, at vi her har at gøre med et af disse Kulturord, der udbreder sig fra Land til Land enten gennem den Litteratur, der indeholder dem, eller ved Handelssamkvem.

Og meget — baade realt, litterært og sprogligt — kunde da tyde paa, at Ordet — eller de Elementer, hvoraf det er dannet — er kommet udefra. Et saadant fremmed Ord vil ganske særlig være udsat for at henføres til og glide over i et formelt nærliggende indfødt Ord.

Et Substantiv dannet af fransk *broder* eller af de derfra laante germanske Verber (cf. nederlandsk *bordeeren*, *borden*, omtalt ovenfor) vilde kunne forklare det Ord, som jeg her har gjort Forsøg paa at udvinde af den Sammensmeltning, som repræsenteres af nederl. *Boord*, højtysk *borte*. Dets formelle Lighed med det indfødte Ord vilde gøre Sammenfaldet naturligt; og endelig

¹ ed. Löffmann & Stephens (Fornskriftsällskapet).

² Söderwall *Ordbok öfver svenska Medeltids-språket* er nærmest tilbøjelig til ogsaa at henføre denne Form til *bordha* «band virkadt af silke och guldtråd».

³ Digtet siger selv, at det paa «Kesar Otte's» Foranledning er oversat fra valsko til tysk og herfra igen til svensk; cf. Udgavens *Efter-skrift* p. 223.

⁴ saaledes ogsaa Alf Torp: *Nynorsk etymologisk Ordbok*, men i Betydningen Besætning, Garnering — *burda* Rand.

vilde dets Udbredelse fra Frankrig ikke stride mod, hvad vi ved om Kulturstrømningernes Retning i denne Del af Middelalderen¹.

Medens man er i Stand til at følge Sporene af vort Ord i Sverrig — og delvis ogsaa i Norge — er det samme ikke Tilfældet for Danmarks Vedkommende.

Det Ord, *Borde*, der her findes, er et andet. Det ældste kendte Eksempel stammer fra den danske Bibeloversættelse 1550. Dér siges om Silkekjortlen (2. Moseb. 28, 32): «oc der skal vere it hul mit offuen i hannem oc en *borde* om hullet tilsammen at det icke brøster vd foldet». Denne Betydning afviger afgørende fra Betydningen af middelsvensk *bordha*, men stemmer derimod fuldstændig med det tyske Udtryks paa tilsvarende Sted: «und oben mitten in sol ein loch sein und ein *borte* umb das loch her zusamen gefalten das nicht zureisse»².

Da Formen *Borde* saavel som *Bord* og det i moderne dansk almindeligste *Bort* alle tre forekommer indenfor tysk Omraade, er det sandsynligst, at vort danske Ord er et Laan fra det almindelige tyske Ord for «Kant»³.

Men dansk *Borde*, saaledes som det forekommer i Biblen, kan da heller ikke staa i noget Afhængighedsforhold til oldnordisk *bordǫ*. Thi dette har en hel anden Betydning. I Følge Fritzner betyder det: *figureret Tæppe*. Overensstemmende hermed gengives Forekomststederne af Cleasby & Vigfusson ved Ord som *embroider*, *embroidering* og Benedict Grøndal (Egilsson)⁴ oversætter *acu pictum textile* ved *bók*, *bordǫ*.

Medens den ældre Udgave af Egilsson's *Lexicon poeticum* oversætter *bordǫ* ved *tapes* og tilføjer *in primis de textilibus acupictis*, er den nyeste Udgave af dette Værk⁵ i Modstrid hermed gennem sin Forklaring: «egl. smal lang strimmel tøj med indvævede (indsyede) figurer». Det kan imidlertid ikke være Opfattelsen af Teksterne, der har ledet til denne Forklaring. Intet i de fire Eddasteder, de fire Eksempler i Völsungasagaen, de to i

¹ cf. fx. Otto Steiner: *Die Fremdwörter in den bedeutendsten mittelhochdeutschen epischen Dichtwerken*. Germanische Studien 2. 1875.

² citeret efter *Biblia verteuschet von Dr. Martin Luthern*. Wittenberg 1544—45.

³ naar *Bort* paa dansk nu synes at betyde mønstret broderet eller vævet Baand til Kantning, kan denne Sammensmeltning af to Betydninger føres tilbage til tysk, hvor utallige Eksempler viser det fuldbyrdede Sammenfald.

⁴ *Clavis poetica antiquae linguae septentrionalis*, Halmiae 1864.

⁵ *Lexicon poeticum* under Udgivelse ved Finnur Jónsson.

Hervararssaga eller i Njáls-, Olaf Tryggvasons (Flatøbogen) eller Bispe-sagaerne giver mindste Fingerpeg i denne Retning. Det maa være en etymologiserende Opfattelse, der her har sneget sig ind. Denne er saa meget nærmere liggende, som et af *borði's* Synonymer: *refill* har gennemgaaet denne Udvikling fra «Strimmel» til «Kant». Dog det turde netop være karakteristisk for et Sprogs «Synonymer» at komme hver ad sin Vej til et fælles Betydningsomraade. Af de oldnordiske Ord for «broderet Tæppe» *bók*, *refill*, *tjald*, *borði* er de tre første i det mindste tydelig kommet ad nensartede Veje. Hvad *borði* angaar, er det den almindelige Anskuelse, at det hører sammen med angelsaksisk *borda*. Denne Form forekommer i Betydningen 1) «*ornatus vestimentorum*»¹ 2) Broderi. Noget Holdepunkt for Betydningen «Kant» — udover et etymologisk — har man saaledes heller ikke her.

Den foregaaende Undersøgelse skulde da gaa ud paa:

at benægte Kontinuiteten mellem dansk *Borde* og oldnordisk *borði*; (saavidt de hidtil fremdragne Eksempler paa det danske Ord viser, er der nemlig absolut Uoverensstemmelse i Betydning);

at henhøre det danske Substantiv til dets tyske Ækvivalent, Repræsentanten for det fælles germanske Ord for «Kant»;

at se Sammenhæng mellem middel-(norsk) svensk *bordha* og det middeltyske Ord af tilsvarende Betydning; (dette falder i Form sammen med det nys omtalte Ord for «Kant», men synes baade her og i nederlandsk at adskille sig derfra ved sin Betydning);

at se naturlig Tilknytning mellem det herhenhørende Lag af nederlandsk *Boord* og Verbet *bordeeren*², hvis paaviste Betydning «brodere» — efter de hjemlige Forudsætninger uforklarlig — peger mod det franske Verbum *broder*; og følgelig for dansk Vedkommende — idet vi fra hollandsk har laant dette Verbum —:

at betragte *bordere* og *Borde* som hinanden uvedkommende Ord.

¹ cf. Bosworth & Toller: *Suppl.* 1908, smlgn. Afledningerne *byrdan*, *byrdestre*.

² cf. *bordauren*, formentlig af *brodure*; se ovenfor.

ΣΤΥΜΦΑΛΙΕΣ.

Af

Chr. Blinkenberg.

Heraklessagnene har haft en krank skæbne i den nyere mythologiske litteratur. Roberts bearbejdelse af Prellers mythologi omfatter ikke den del, hvor de er behandlede. I Roschers lexikon mangler den mythografiske artikel om Herakles, ligeså i Pauly-Wissowas realencyklopædi. De nyere arbejder, der foreligger om Herakles, kan ikke siges fri for en eensidig og ufuldstændig behandling af stoffet; stundom lægges det endog til rette efter bestemte synspunkter, der ikke altid har tilstrækkelig hjemmel i kilderne. Denne indvending gælder mere eller mindre Wilamowitz's indledning til Euripides's Herakles, P. Friedländers skrift om H. (Philologische Untersuchungen XIX, 1907) og partiet om H. i Gruppens mythologi. For det Herakles-æventyr, her skal behandles, burde man have haft erstatning herfor i specialartikelen «Stymphalische Vögel» i Roschers lexikon (af Voigt, udkommen i 1914). Men denne artikel er både ufuldstændig i samlingen af stoffet og lidet heldig i de synspunkter, hvorefter det behandles.

Når jeg har valgt at forelægge min undersøgelse af denne athlos, er det dels fordi det her lader sig gøre at udrede de forskellige kilders beretning med nogenlunde sikkerhed, dels fordi man efter min mening kan nå til en rimelig tydning af sagnet i og for sig.

Litterære kilder. Jeg skal begynde med en kort oversigt over de litterære kilder i nogenlunde kronologisk orden. Først må dog bemærkes, at kampen med Stymfaliderne har en sikker plads i rækken af de 12 opgaver, som Eurystheus pålagde Herakles, både i den litterære tradition og i billedkunsten. I de to mythografiske oversigter, hos Apollodoros og Diodoros, fortælles sagnet uden indfletning af andre episoder; hos Apollodoros er det den

6., hos Diodoros den 5. af de 12 athloi. Den albanske tavle (Jahn, Bilderchroniken s. 74—75) slutter sig på dette punkt, som ellers i anordningen af de tolv kampe, til rækkefølgen hos Diodoros.

I de bevarede gamle episke digte nævnes Stymfaliderne ikke. Vor ældste kilde er Peisandros fra Kamiros, som jeg henfører til midten eller sidste halvdel af 6. årh. f. Chr. Vi kender hans beretning af en notits hos Pausanias (8, 22, 4 = Peisandros fr. 4): *Πείσανδρος δὲ αὐτὸν ὁ Καμιρεὺς ἀποκτεῖναι τὰς ὄρνιθας οὐ φησιν, ἀλλὰ ὡς ψόφῳ κροτάλων ἐκδιώξειεν αὐτάς.* Hertil må endnu føjes schol. Apoll. Rhod. 2, 1088: *πιθανῶς δὲ ὁ Πείσανδρος τοὺς ὄρνιθας φησιν εἰς Σκυθίαν ἀποπιτῆναι, ὅθεν καὶ ἐληλύθεσαν.* Der har været strid om dette citats ophav (jfr. Kinkel EGFr. s. 251). En nøjere undersøgelse af hele Peisandros-spørgsmålet, som jeg håber at forelægge ved en anden lejlighed, har imidlertid ført til, at der i Apollonios-scholierne findes citater både af den ældre og den yngre digter af dette navn. Foreløbig vil det ses, at notitsen falder godt i tråd med Peis. fr. 4¹; vi kommer siden tilbage til den.

Derefter har vi et par efterretninger hos prosaiske forfattere fra 5. årh. Schol. Apoll. Rhod. 2, 1052: *Φερεκύδης δὲ φησιν οὐ γυναικας [som Mnaseas, se nedenfor], ἀλλ' ὄρνιθας εἶναι καὶ ἀναιρεθῆναι πρὸς Ἡρακλέους πλαταγῆς δοθείσης αὐτῷ πρὸς τὸ κτεπεῖν καὶ ἐκφοβεῖν αὐτάς.* Hermed må sammenholdes schol. v. 1055: *πλαταγὴν . . . φασὶ δὲ αὐτὴν Ἡφαιστότευκτον οὔσαν Ἡρακλεῖ παρὰ τῆς Ἀθηναῖς δοθῆναι. ὁ δὲ Ἑλλάνικός φησιν ἑαυτῷ κατασχευῖσθαι.*

I den hellenistiske digtning handler nogle vers hos Apollonios Rhodios (2, 1052—1057) om Stymfaliderne:

*Οὐδὲ γὰρ Ἡρακλῆης, ὅπῳτ' ἦλθεν Ἀρκαδίην δέ,
πλοῖδας ὄρνιθας Στυμφαλίδας ἔσθενε λίμνης
ὄσασθαι τόξοισι τὸ μὲν τ' ἐγὼ αὐτὸς ὅπωπα.
ἀλλ' ὅγε χαλκείην πλαταγὴν ἐνὶ χερσὶ τινάσσων
δοῦπει ἐπὶ σκολιῆς περιμήχεος· αἱ δ' ἐγέροντο
τιλοῦ, ἀντὶζήλῳ ἐπὶ δαίματι κελήγνται.*

¹ Dette er allerede fremhævet af Schubart i Allgem. Literatur-Zeitung 1840 I 527 mod Düntzer (Homer und der epische Kyklos s. 90), der ved flygtig læsning af stedet var kommen på den tro, at der her var tale om Harpyierne. Samme fejl (de Harpyiis dictum) Ps.-Pisandri fr. 14 Dübner.

Herakles's kamp er her en episode i det æventyr, Argonauterne må bestå med Ares-fuglene¹ på Ares-øen (Aretias ved Kerasus på kysten af Pontos), og som fortælles udførligt i v. 1032—1091. Skönt det ikke siges med rene ord, kan der ikke vel tvivles om, at Apollonios mener, at det er de stymfaliske fugle, som har taget Aretias i besiddelse, da Herakles havde fordrevet dem. (Jfr. Wilamowitz, Eurip. Her.² I 63¹¹⁵; Zoëga, Bassirilievi II 70⁸¹ o. a.). De afskyder deres fjer mod Argonauterne som pile, der sammenlignes med et haglvejr. Argonauterne undgår dog ved list faren og skræmmer fuglene bort ved skjoldgny.

Nogle bemærkninger af mythografer og fortolkere, der ikke står Apollonios fjærnt i tid, er bevarede i schol. til v. 1052: οὕτω (sc. Στυμφαλίδας) δὲ αὐτὰς ὀνομάζεσθαι (Σέλευκος ἐν Συμμίκτοις καὶ) Χάρης αὐτοῦ τοῦ Ἀπολλωνίου γνῶριμος ἐν τῷ περὶ ἱστοριῶν τοῦ Ἀπολλωνίου· ἰδίως δὲ Μνασέας γηοὶ Στυμφάλου πινὸς ἥρωος καὶ Ὀδυσῆος γυναικὸς γενέσθαι Στυμφαλίδας θυγατέρας, ἃς ἀνέλεῖν τὸν Ἡρακλέα, ὅτι οὐ προσεδέξαντο αὐτὸν καὶ ἐξένισαν τοὺς Μολίονας.

Hos Apollodoros 2, 92—93 lyder fortællingen således: ἔχτον ἐπέταξεν αἰθλὸν αὐτοῦ τὰς Στυμφαλίδας ὄρνιθας ἐκδιῶσαι. ἦν δὲ ἐν Στυμφάλῳ πόλει τῆς Ἀρκαδίας Στυμφαλὶς λεγόμενη λίμνη, πολλῇ συνηροφῇς ἔλη· εἰς ταύτην ὄρνεις συνέφερον ἅπλετοι, τὴν ἀπὸ τῶν λέγων· ἁρπαγὴν δεδοικῆαι· ἀμυχανοῦντος οὖν Ἡρακλέους πῶς ἐκ τῆς ἔλης τὰς ὄρνιθας ἐκβάλλῃ, χάλκεα ποόταλα δίδωσιν αὐτοῦ Ἀθηναῖ παρὰ Ἡρακλείῳ λαβοῦσα. ταῦτα ποότων ἐπὶ πινος ὄρους τῇ λίμνῃ παρακειμένην τὰς ὄρνιθας ἐφόρει· αἱ δὲ τὸν δοῦπον οὐχ ἐπομένονσαι μετὰ δίον ἀρίπταντο, καὶ τοῦτον τὸν τρόπον Ἡρακλῆς ἐτόξευσεν αὐτάς. Det er klart, at hovedparten heraf går tilbage til Peisandros som mange andre træk af Herakles-sagnene i Apollodoros's gengivelse. Herpå tyder for det første ἐκδιῶσαι (hos Diodoros: ἐξελάσαι), der afviger fra den sædvanlige formulering af opgaven: ἀποκτεῖναι, κομίζειν, ἀγαγεῖν, ἐκτρεφεῖν og ikke forliges med, at Eurystheus ellers kræver et synligt bevis på, at hværvet er opfyldt. Dernæst ποόταλα, der kun forekommer her og i Peisandros-citatet hos Pausanias. Det passer til de jævne forhold i 6. årh.; den følgende tids for-

¹ Jfr. Plin. NH 6, 32: contra Pharnaceam Chalceritis, quam Graeci Ariam dixerunt Martique sacram. et in ea volucres cum advenis pugnasse pinnarum ictu. Efter schol. Apoll. Rhod. 2, 382 har Euripides i Frixos (fr. 838 Nauck) omtalt fuglene som τοξενόους τοῖς πτεροῖς ὡς βέβησαν.

fattere har udpønsket en kunstfærdigere rangle¹ (*πλαταγή*), som er trængt igennem i alle senere fremstillinger. God episk teknik viser sig i det træk, at Athena står Herakles bi i hans vande — hvad hun også ellers gør hos Peisandros og allerede i Iliaden Θ 363 ff. — og skaffer ham krotalerne fra Hefaistos². At slutningen (*ἐτόξευσεν αἰτάς*) ikke passer til det foregående (*ἐκδιῶσαι* etc.) og må være flikket til fra en anden kilde, er allerede set af andre (jfr. Gruppe 464³).

Medens der hos Apollodoros ikke siges noget nærmere om fuglene ud over, at de er talløse og vanskelige at fordrive fra det tætte krat, hvor de holder til, hedder det hos Diodoros 4, 13, 2, at de *τοὺς ἐν τῇ πλησίον χώρῃ καρποὺς ἐλνυμαίνοντο*; Herakles konstruerer selv en *χαλκῇ πλαταγή*, hvormed han driver fuglene bort, men skyder dem ikke. Tendensen hermed er klar. Dette *ἔργον* skal gøres samfundsnyttigt ligesom de andre: derfor bliver fuglene til en landeplage (hos Diodors kilde næppe et nedarvet motiv fra sagnets hjem), og Herakles skal yderligere forherliges ved selv at optræde som opfinder. Utvivlsomt skinner her Matris's *ἐργάτωρ Ἡρακλέους* igennem, som også ellers hos Diodoros; opfindelsen har Matris haft fra Hellanikos, direkte eller ad omveje.

Hos Strabon (VIII p. 371) hedder det kort: *Στυμφαλίδος, ἐν ᾗ τὰς ὄρνεις μυθολογοῦσι τὰς ἐπὶ τοῦ Ἡρακλέους τοξεύμασι καὶ τρυπάρους ἐξελαθείσας*. Hyginus har fra den alexandrinske filologi arvet identifikationen af Stymfaliderne og Ares-fuglene; han benytter den uheldigt, når han (fab. 30) lader Herakles løse sin opgave på Ares-øen: *aves Stymphalides in insula Martis quae emissis pennis suis jaculabantur sagittis interfecit* (jfr. fab. 20). Et udslag af samme kilde foreligger i den udførligere notits hos Servius (in Aeneid. 8, 299): *Stymphalides aves quae alumnae Martis fuisse dicuntur, quae hoc periculum regionibus inrogabant*,

¹ Ordet tydes ofte forkert. Det betyder en «rangle», af den slags man gav børn at lege med; derfor hos Apollonios *παίσσω*. Den er ikke som man efter Aristot. Polit. 8, 6, 1 kunde tro, opfunden af Archytas, men naturligvis langt ældre. Exemplarer kendes fra Villanova-grave. Bag Aristoteles's korte udtryk ligger altså noget andet: en eller anden anekdote har forbundet Archytas's navn med dette børnelegetøj, jfr. Ailian. *Hist. var.* 12, 15. Magiske rangler og ringlestokke, der kan høres over 7 kongeriger, forekommer jævnlig i nordiske æventyr.

² Hvis der ved *quod* i det ovenfor citerede schol. til Apoll. Rhod. 2, 1055, som rimeligt er, sigtes til Ferekydes, har han altså lånt dette træk fra Peisandros og overført det til den *πλαταγή*, han lader Herakles benytte.

quod cum essent plurimae, volantes tantum plumarum de se emittebant, ut homines et animalia necarent, agros et omnia cooperirent.

Som det sidste af de litterære vidnesbyrd anfører jeg fortællingen hos Pausanias 8, 22, 4—9: han kalder fuglene ἀνδρογᾶροι og lader Herakles skyde dem ned. Største delen af stykket hos Pausanias er dog ikke en gengivelse af sagnet, men en tydning deraf, som siden skal omtales.

Billedkunsten. Kampen med Stymfaliderne hører ikke til de Herakles-bedrifter, som billedkunsten særlig yndede¹. Den mangler på den amyklæiske trone og i de bevarede tidlig archaiske arbejder. Selv efterat den havde fået fast plads i dodekathlos, er den udeladt i Praxiteles's gavlgruppe i Theben (Paus. 9, 11, 6), ligesom Augeias, «af kunstneriske hensyn» efter Welcker, Kl. Schr. I 85. På metoperne i Olympia er den ganske vist medtaget; men kunstneren er dog gået udenom opgaven og har (ligesom i løve-metopen) fremstillet jagten som endt: Herakles bringer de dræbte fugle (de er ikke mange: to eller tre) til sin beskytterinde Athena. I en lidt yngre billedrække forekommer Stymfaliderne på reliefkrateren fra Tenea (Vasensamml. Berlin n° 2882; Samml. Sabouroff I pl. 74, 3).

For os begynder oldtidskunstens fremstillinger af denne athlos med de sf. attiske vaser. Den tradition, som foreligger her, er uddannet før 550, altså ældre end Peisandros og uafhængig af ham. På en tidlig sf. attisk lekythos i München (AV II 105—6) ser man Herakles og Iolaos (der ikke spiller nogen rolle hos Peisandros) slå løs på 4 trane-lignende fugle med stokke. Knælende afskyder Herakles sin bue mod 8 svaner på en sf. lekythos i Wien: Arch. Anz. 1892 s. 172. På en sf. attisk amfora i British Museum (B 163; AV IV 324 = Gaz. arch. 1876 pl. 3) angriber Herakles med slynge 16 svane-lignende fugle: det store tal giver et klart indtryk af deres vrimlende mængde². På den ovennævnte peloponnesiske krater bruger Herakles buen mod den flyvende sværm (7 fugle af ubestemmelig art) og er derfor atter her afbildet i den typiske knælende stilling; på en rf. attisk vase fra 5. årh. angriber han med stok eller kølle tre trane-lignende fugle Tischbein II pl. 18 — Reinach II s. 297; hvor vasen nu findes, vides

¹ En sammenstilling, der endnu kan gøre nytte, har de Witte givet, Gaz. arch. 1876, 8 ff. Jfr. Furtwängler hos Roscher I 2200, 2224. Nyt tilkommet er relieffet i det deltiske theater.

² Billedet gengivet s. 70. Lignende fremstilling 12 fugle på en vase i Boulogne-sur-Mer: de Witte, Gaz. archéol. 1876, 9.

ikke). Gemmerne viser, at den bueskydende Herakles's kamp med Stymfaliderne allerede i 5. årh. er nået ud til den græske kunsts periferi (Sardinien, Etrurien: Furtwängler, *Gemmen* pl. 15, 76. 18, 69). — Af yngre arbejder er der kun grund til at omtale de stymfaliske mønter fra 4. årh.

A. Herakles (skægløs, nøgen) afskyder i knælende stilling sin bue. Rev. Flyvende fugl med store krumme kløer og langt næb. Mionnet, *Suppl. IV* 292 n° 110; *Médailles antiques de feu M. Allier de Hauteroche* (1829) pl. 6, 22.

Efter *Gazette archéol.* 1876 (se omstændel.).

B. Skægløst Herakles-hoved, dækket af løvehuden. Rev. Fuglehoved, i nogle tilfælde stigende op af en bladkrans sammen med to valmuestængler. De to vigtigste typer hos Imhoof-Blumer og Gardner, *Numism. commentary on Pausanias* pl. T, 10—11. Fuglene er ikke ens (n° 10 tranenæb, n° 11 gåsenæb): der er altså ikke tradition for en bestemt art, men de hører dog til *πλωίδες* (Apoll. Rhod. 2, 1053) i videre forstand. Mionnet, *Supplem. IV* 292 n° 111; *Brit. Mus. Cat., Peloponn.* p. 199 pl. 37, 1—3; Barclay V. Head, *Historia numorum*² p. 454 (400—362 f. Chr.). I. P. Lampros: *Ἀναγρ. νομισμ., Πελοπόννησος* p. 130 pl. 15, 10—11.

C. Artemis Stymfalias hoved. Rev. Herakles skægløs, i angrebsstilling til v.; den løftede højre hånd svinger køllen til

slag, i den sænkede venstre hånd holder han buen, armen omslynges af løvehuden. Imhoof-Blumer og Gardner pl. T, 12 (kun rev.); Brit. Mus. Cat., Peloponn. s. 199 pl. 37, 4; Head, Guide² (1881) pl. 23, 38; Head, Hist. num.² s. 454 fig. 242 (c. 362 f. Chr.).

Herakles-figuren på C er afledet af den typiske archaiske fremstilling af «den angribende H.». At den forestiller ham i kamp med Stymfaliderne, som Imhoof-Blumer og Gardner antager (s. 99), er efter vasebillederne ikke udelukket. Furtwängler (Rochers Lexikon I 2225, 17) tyder billedet anderledes.

Stymfalidernes endeligt. Om Stymfalidernes endeligt foreligger der i litteraturen to forskellige traditioner:

I. Herakles dræber dem med sine pile: Pausanias; kilden til slutningssætningen hos Apollodoros; Mnaseas¹.

II. Herakles skræmmer fuglene bort, men dræber dem ikke. Han bruger hertil *κρόταλα* (Peisandros; derefter: hovedstykket af Apollodoros's fortælling) eller *πλαταγή* (Hellanikos?; Apollonios Rhodios; Diodoros) eller *τύμπανα* (kilden til Strabon, se III). Krotalerne er gjorte af Hefaistos og givne Herakles af Athena. Det samme siges hos Ferekydes (se III) om *πλαταγή*, mens andre lader den være opfundet af Herakles selv (Hellanikos; Matris-Diodoros).

III. De to beretninger kombineres således, at Herakles først skræmmer fuglene op og derefter skyder dem: således Ferekydes, Apollodoros (taget som helhed). Strabons korte ord skal næppe forstås som en egentlig kombination, men blot som en skødesløs sammenstilling af I og II. Omvendt lader Apollonios Rhodios, i overensstemmelse med den sammenhæng, hvori Herakles's kamp med Stymfaliderne er en episode, Herakles først prøve sin bue på fuglene og bagefter bruge ranglen mod dem.

Skönt II findes i vor ældste litterære kilde og derefter hos de fleste forfattere, må I anses for ældre, fordi denne tradition ligger til grund for det gamle vasemaleri. Billedkunsten har også siden holdt sig til denne form af kampen. Den kunstneriske overlevering, som tidlig blev fastslået, lader sig på dette punkt ikke anfægte af den senere litteratur. De våben, Herakles fører i kunstværkerne, varierer stærkt: bue og pil, slynge, stok, kølle. Hans angreb med buen skal ikke forstås som en blot trusel, der skræmmer fuglene bort, et motiv, der ellers forekommer flere gange (f. ex. Z. 605 ff., hvor skyggerne flygter med fugleskrig

¹ Hertil kan føjes Hyginus, Dio Cassius og Qu. Smyrnaeus.

for synet af Herakles i angrebsstilling; jfr. buespændingen mod Helios i Geryones-æventyret o. a.). Han gör klart nok virkelig jagt på Stymfaliderne og med godt udbytte; derfor ser vi ham på den olympiske metope overbringe sit jagtbytte til Athena.

Oldtidens tydninger. Med alt dette har vi endnu næppe fået en antydning af, hvilke opfattelser af Stymfalidernes egentlige væsen der har været fremme i oldtiden. Mere end nogen anden *ἄθλος* måtte denne opfordre til tydningsforsøg. De frygtelige uhyrer, der tales om i de andre sagn, falder godt i tråd sammen og passer for en drabelig helt som Herakles. Ved Stymfaliderne fremhæves i de gode kilder kun deres vrimmel og vanskelige tilholdssted. De skulde snarere synes en opgave for en præsts eller troldmands besværgelser end for en kraftkarls styrke og våben. Tydninger har da heller ikke manglet, og vi kender flere af dem. En egentlig forklaring må vi ikke se i Diodoros's ord, at fuglene gjorde fortræd på markens afgrøde: det kan, som vi har set ovenfor, med stor sandsynlighed stemples som et ferskt påfund af hellenistisk retorik. Også mod Pausanias's skildring af dem som *ἀνδροφάγοι* må der vares i denne sammenhæng. Vi kender ikke kilden dertil. Er den, som det synes rimeligt, den samme, hvorfra han har sin øvrige redegørelse for Stymfaliderne, er disses menneskeæderi uden større værd, vistnok blot et lån fra Diomedes's heste. I Herakles-fortællingerne er gang på gang træk overførte fra den ene *ἄθλος* til den anden: den pithos, som efter god attisk vasetradition i tallose sf. billeder hører hjemme ved overbringelsen af vildsvinet og kun der har nogen rigtig mening¹,

¹ Herakles bringer vildsvinet; Eurystheus har på afstand set ham komme med det, er bleven ræd og krøbet ned i et af de ved huset nedgravede forrådskar. Da nu H. kommer, søger han forgæves kongen for at præsentere ham svinet; men E. er ingensteds at finde. Der er ingen anden udvej end at gemme dyret, til E. kommer til stede: derfor går han hen til en pithos for at kaste det derned, og naturligvis kommer han just til den, hvor E. har skjult sig. At det er meningen, sees af, at H. holder svinet lodret, for at det kan slippe ned i karret; det sees også af vasebilledet AV II 97, 4, som Furtwängler ikke ret kan tyde (Roscher I 2199, 65). Så vidt jeg veed, er dette hos nyere fortolkere kun opfattet rigtigt af Klein Euphronios² 92 f. Humoristiske træk forekommer jo også ellers i Herakles-historierne. Dette stammer vistnok fra en ionisk kilde, i hvert fald ældre end Peisandros og mulig meget gammel. Trolig er det den samme, der lader Eurystheus bruge Kopreus (O 639; navnet er betydningsfuldt: «mugeren» som mellemmand. Denne kilde ligger til grund for den attiske vasetradition og for den mythograf. Apollodoros 2, 76 har fulgt.

optræder på en cæretansk hydria (Louvre E 701 = Mon. 6, 36) i Kerberos-æventyret og hos Apollodoros 2, 76 ved afslutningen af løvekampen som et apparat til brug ved alle senere lejligheder; hinden viser sig i Hesperidernes have på den sf. vase AV II 99; Antaios og Kyknos bygger begge templer af hjærneskaller; Antaios og Alkyoneus får begge nye kræfter af deres fædrenejord.

Men egentlige tydningsforsøg er som sagt fremkomne, og det både i oldtid og i nutid. Jeg foretrækker for kortheds skyld at behandle dem under eet. Oldtidsforfatternes, hvad enten de er digtere eller mythografer, er nemlig ikke udslag af naiv, umiddelbar føling med det gamle sagn, men fremgåede af reflexion. De er med andre ord filologi — også når de skyldes en digter som Peisandros — og efter deres udspring ikke væsensforskellige fra moderne filologi.

Allerede ovenfor har jeg gengivet Mnaseas's tydning: Stymfaliderne var ikke fugle, men kvinder, døtre af stedets eponymos Stymfalos og Ornis. De vilde ikke give Herakles husly, men havde gæstfrit modtaget Aktorionerne (på vejen til Isthmen) og blev til straf dræbte af Herakles. Dette er klart nok langt borte fra det almindelige Stymfalide-sagn: æventyret er endog løsrevet fra dodekathlos og hører til det, som Herakles *ῥιζοκοτῆς κατακόρυψε*, hvad mythografien gjorde klar forskel på. Som Mnaseas-citatet er overleveret i Apollonios-scholiet, ser det ud som den goldeste euhemerisme. Det er vel heller ikke andet, og vi er i så fald snart færdige dermed; Mnaseas må da have sagt: de kaldtes fugle, fordi deres moder hed Fugl, og Stymfalider, fordi deres fader hed Stymfalos.

En rationalistisk forklaring har det været den moderne filologi forbeholdt at bringe: fuglene er et «billede» på søens uddunstninger eller oversvømmelser, deres fordrivelse et udtryk for dæmnings- eller kanal-arbejder, hvorved søen blev holdt indenfor de rette skranker. I lidt forskellig form findes denne tydning hos Curtius (Peloponn. I 203), Bursian (Geogr. II 195) o. a., jfr. oversigten i Blümners Pausanias III 1, 185. Skönt denne forklaringsmåde har fundet billigelse så sent som i 1914 (hos Voigt i Roschers lexikon), må den anses for så forældet, at en egentlig gendrivelse er overflødig. At skyde fugle er nu eengang, trods Herodoros (se nedenfor), ikke det samme som at grave kanaler¹. Var der mindste holdepunkt for en sådan tydning, havde

¹ Let omskrivning af Friedländer's ord, Herakles 125¹.

sikkert oldtidens filologi givet den. Man var ikke bange for at tillægge Herakles store vandbygningsarbejder, både dæmninger og kanaler: han gravede Tempe-passet og afvandede derved den thessaliske slette (Diodoros 4, 18, 6); han spærrede floden ved Orchomenos og satte Minyernes land under vand (ib. 4, 18, 7); han fyldte Strymon med sten og gjorde floden usejlbar (Apollod. 2, 112); han stoppede udløbet fra Avernersøen med en dæmning, der siden blev alfarvej («den herakleiske vej») langs havet (Diod. 4, 22, 2). Disse storværker havde ganske vist ikke «fundet noget mythisk udtryk» i form af en kamp. Men heller ikke sagnets kampe skyede oldtidens mythefortolkning at forklare sindbilledligt som udtryk for sådanne vandbygningsarbejder. Kampen med Acheloos tydes på denne måde både hos Strabon (X p. 458) og hos Diodoros (4, 35, 3—4): Herakles afleder floden og skaffer derved Kalydonierne en mængde frugtbart land; endog Amaltheias horn lykkes det at bringe ind i denne fortolkning¹. Örnen, der hjem søger Prometheus, er hos Herodoros bleven til en skythisk flod *Ἰαρός*, som Herakles afledede: FHG II 34, 23 = Schol. Apoll. Rhod. 2, 1248; jfr. Diodor. 1, 19. Skönt den moderne tolkning af Stymfaliderne således har gode gamle forbilleder, gör det mig ondt ikke at kunne slutte mig til den. I vor Herakles-kanon er der, som bekendt, een fortælling, der er bygget over et lignende motiv: rensningen af Augeias's stald. Jeg skønner ikke rettere, end at her den oprindelige sagnform er gået tabt i den litterære overlevering og fortrængt af en gammel rationalistisk forklaring i smag med tydingen af Acheloos-kampen. I den olympiske metope, som for os er den ældste kilde til dette sagn, foreligger en oprindeligere form: Herakles tager en mægtig möggreb (efter Treu, Olympia III 177, en kost) og kører alt bort med eet tag.

En antik tyding af Stymfalide-æventyret går ud på, at fuglene virkelig har existeret, ligesom man jo havde virkelige Tritoner, skeletter af gamle dages jætter o. a. Men da der i Grækenland ikke kendtes sådanne vidunderfugle, der kunde være en passende opgave for Herakles, lod man dem følgelig være komne andenstedsfra. Denne opfattelse er gammel; vi kender to forskellige tydninger af denne art, hvoraf den ene [I] lod fuglene stamme fra yderste syd, den anden [II] fra yderste nord.

¹ Til opbyggelse for moderne naturnythologer hidsættes Diodoros's ord herom: *Ἀμφιθέας δ' εἰς αὐτὴν ἀνέβη τοῦτο ἀναλαζαρίας, δι' ἧς τῇ τῆς τοῦτο τοῦτο ἀναλαζαρίας ἀναλαζαρίας.*

I, kun overleveret hos Pausanias, der har en længere udvikling om fuglene (8, 22, 4—9). De var herefter komne fra den arabiske ørken og kaldtes allerede her Stymfalider (hvad Pausanias med rette undrer sig over). De var menneskeædende og yderst farlige, stod i den retning ikke tilbage for løver og pantere: deres næb gik gennem jærn og malm, men ikke gennem bastfletning. Det sidste er et vidt udbredt og vistnok gammelt træk¹. Pausanias har utvivlsomt fulgt en ældre teratologisk forfatter, der lykkelig har forenet en eller anden skipperfabel med hjemlig folketro. Hvilken denne kilde er, veed jeg ikke.

II, fuglene kommer fra Skythien (eller vel endda, som vi skal see, oprindelig fra landet nord for Skytherne); de bliver ikke dræbte, men kun jagne bort til deres gamle hjem: så vidt Peisandros-citaterne. Det er klart, at denne tydning ikke er bleven til i selve Hellas, men hos den del af Hellenerne, som fór på Pontos, altså nærmest Milesierne og Rhodierne. Således er det meget rimeligt, at den just træffes hos digteren fra Kamiros. Det vides ikke, om allerede han har ladet fuglene for en tid slå sig ned på den mellemstation, hvor vi træffer dem hos Apollonios, Aretias ved Pontos's kyst; men det forekommer mig rimeligt². Apollonios har i så fald uden videre kunnet overtage dem fra Peisandros. Den måde, hvorpå Herakles-episoden er indflettet hos ham, bliver da mere forståelig, og der falder et klarere lys over de ord, hvormed fortællingen ender (II 1091): fuglene må fortrække *περάτης εἰς ὄρεα γαίης* «til bjærgene ved verdens ende»,

¹ Efter folketroen var dværg-uhylret æven larven af ligustersværmeren, sphinx ligustri. o. a. langt det farligste af alle dyr, der lever og har levet i Danmark. Den dræbte både kreaturer og mennesker ved sit bid eller ved at blæse edder på dem. Den kunde bide i metal: en hule f. ex. i «ret så det klang»: Kristensen, Danske Sagn II 223, 185; Skattegraveren III 79. Den kunde blæse edder gennem syv kirkemure, men ikke gennem en pindhose o: en strikket strømpe: Thiele, Folkesagn III 479 fra Mors; Kristensen, Jyske Folkeminder IV nr. 84 fra Brande; den kan ikke blæse gennem en hosemaske: Kristensen, Danske Sagn II 223, 183. Utvivlsomt er det de knyttede knuder, der virker. Ligeså i Pausanias's fortælling, der kun er undergået en let, rationalistisk forbedring: *ἦν δὲ ἐσθλὴν ἡ ζωὴν παχέαν πλέζοντα, τὰ ὄρεα γαίης τῶν Στυμφαλίδων ἐπὶ τῆς ἐσθλῆτος ἔχεται τῆς ἡλίου, καὶ αὐτὰ καὶ πύργους ὁρῶντων τῶν μεγάλων προσέχονται τῷ ἴσῳ.*

² Ares-fuglene er i hvert fald ældre end Apollonios: se s. 67¹, identifikationen med Stymfaliderne også. Schol. Apoll. Rhod. 2, 1031: *περὶ τῆς Ἀρεως νῆσος καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ὁρῶντων μέγιστος Τιμῆτος* i skriftet *περὶ λιμένων*: FHG IV 520, 4. *εἰσὶ δὲ ἐσθλῶταί τε, οἱ λέγονται Στυμφαλίδες.* Om Timagetos's levetid se FHG IV 519, 1 = Schol. Apoll. Rhod. 4, 284.

d. v. s. til det sted, hvorfra de efter Peisandros var komne; bjærgene er naturligvis de rhipæiske. Fuglene må jo så langt bort, at de ikke kan komme igen og gøre fortræd. Apollonios gör ikke videre ud heraf, fordi det allerede var fortalt af hans forgænger. Ham selv interesserer de ikke mere, når de først er ude af sagaen.

Det blev sagt, at Peisandros havde fulgt pontiske skipperhistorier, når han lod fuglene stamme fra Skythien. Disse skipperhistorier er også på anden måde komne ind i litteraturen, om før eller efter Peisandros, skal jeg lade usagt. Nord for Skythernes nabofolk kunde man ikke trænge frem, ja end ikke se, for fuglefjer, der lå ophobede på jorden og fyldte luften. Efterretningen har foreligget for Herodot (4, 7) i denne fabelagtige form og lader sig ganske sammenstille med fabelen om, at man nord for Donau ikke kunde komme frem for bier (Herodot 5, 10). Herodot er dog ikke den mand, der sluger sådanne fabler rå: *ὕπὸ μελισσέων* retter han til *διὰ τὰ ψύχρα*, og fjerbyggerne omtyder han, ved fri hypothese (*τῇνδε ἔχω περὶ αὐτῶν γνώμην*), rationalistisk til et «billedligt udtryk, som Skytherne havde brugt om sneen» (4, 31). «Fjerenes land» kaldes i en række yngre kilder, der gentager Herodots forklaring (Pompon. Mela 2, 1; Plin. NH 4, 88; Solinus 15—16) *Pterophoros regio*, hvilket navn geograferne ikke har fra Herodot, men jo let kunde danne selv. Mens de nyere filologer i alm. er blevne stående ved Herodots forklaring, har Schiern i afhandlingen «Fjerenes land» (Vidensk. selsk. overs. for 1874, 96—126) med rette afvist den¹. Schiern har vist, at der endnu i den egn, her er tale om (Mellem-Volga, Kama, Viatka), lever to folk, Tjeremisserne og Tjuvasjerne, som af kultiske grunde strør masser af fjer over jorden inden såningen og ikke tåler, at fremmede færdes i deres land på den tid². Altså: et folk, som faktisk overstrør jorden med fjer, er kilden til den historie, som foreligger hos Herodot efter først at være forbedret af Skytherne, siden af de pontiske skippere, at der langt mod nord var et land, hvor man ikke kunde komme frem for fuglefjer, der fyldte luften og dækkede jorden. Jfr. hermed udtrykkene i det ovenfor citerede sted hos Servius om Ares-fuglene = *Stymphaliden*: *tantum plumarum de se emittebant, ut homines et ani-*

¹ Tilslutning til Schierns opfattelse i nyeste tid fra Georg Sarauw, *Das Rentier in Europa* (Mindeskrift for Japetus Steenstrup) s. 20—22.

² *Ermans Archiv* III 1843 s. 103; skikken endnu i brug i året 1873.

malia necarent, agros et omnia cooperirent, og Apollonios's beskrivelse af fjer-pile-hagelen på Ares-øen. Denne pontiske historie har Peisandros kendt, gennem skriftlig eller mundtlig overlevering, og atter kombineret med fortællingerne om de stymfaliske fugle. Derfor er de hos ham komne fra Skythien. At kendskabet til trækfuglenes virkelige rejser kan have fremhjulpet den art kombinationer, behøver kun at nævnes.

En forklaring, der går i ganske anden retning end noget af det foregående, er i nyere tid flere gange kort fremsat fra forskellig side uden ret at vinde tilslutning: Stymfaliderne hører de dødes rige til, de er «sjælefugle». Allerede E. Keil (Ann. 1846, 161) nærer ikke tvivl om deres «relazione infernale». Siden har Wilamowitz, rigtignok noget hypothetisk, udtalt sig i samme retning¹, sidst, så vidt jeg veed, Georg Weicker (Seelenvogel 21¹, med henvisning til λ 605). Skönt denne tydning af Stymfalidernes natur ikke engang er funden omtale værd i artikelen i Roschers lexikon, anseer jeg den for ganske utvivlsom og skal til slutning anføre de grunde, som taler herfor. Dog må jeg her lade den side af spørgsmålet ligge, som peger mod Herakles's natur, og alene holde mig til Stymfaliderne.

De antike tydninger, som i Stymfaliderne vilde see fjærnelandes vidunderfugle, er öjensynlig rene udløbere af sagnet: med dets rod er de kun forbundne ved den tynde tråd, som fortolkernes egen fantasi har spundet. Vi må alene holde os til stedet, hvor sagnet er rodfast, og hvilket det er, kan der ikke vel tvivles om. Al god overlevering peger hen mod den by, hvorefter fuglene har taget navn. Når Hyginus lader Herakles skyde dem på Ares-øen i Pontos, og noget lignende synes at foresvæve Servius, er det ren og skær misbrug af den sagnkombination, som går tilbage til Peisandros. Til overflod har byen Stymfalos officielt vedkendt sig sagnet ved at bruge dels fuglene dels Herakles som mønttyp. Det er ikke blot digtningen, som har henført fortællingen til denne egn. Sagnet er virkelig rodfast her. Men er dette tilfældet, har vi ret til at benytte de andre lokale traditioner ved tydningen.

Hovedguddommen i Stymfalos var Artemis Stymtalia. Under

¹ Eurip. Her. 163¹¹: «wenn die Vögel Wunderwesen wie Harpyien und Sirenen waren, so waren sie wol gar unsterblich . . . dass die Vögel der Aresinsel in der Argonautensage den Sirenen entsprechen genau wie die Plankten den Symplokalen, halte ich für evident».

loftet i hendes tempel (*Ἀρτεμίσιον*: IG V 2, 351) fandtes billeder af fuglene; om af gibs eller af træ, vidste Pausanias ikke sikkert (8, 22, 7). Man mindes herved om de flyvende storke og örne under gesimsen på Hekatompedon, der vel var dekoration, men ikke en dekoration uden betydning. Öjensynlig var Artemis, ligesom i Feneos, knyttet til søen og dens fugleliv. Mønterne viser, som ovenfor fremhævet, billeder af forskellige vandfugle, ikke af en bestemt art; ligeledes vaserne. Fuglene under tempelloftet har utvivlsomt også været af samme slags, som til tider samlede sig flokkevis i søen.

Sjælen i fugleskikkelse hører til den ældste folketro hos Grækerne: de har den til fælles med de andre europæiske folk¹. Den ligger til grund for tilegnelsen af det ægyptiske sjælebillede, fuglen med menneskehoved. I sin rene form viser den gamle forestilling sig ikke blot på monumenter fra Dipylontiden (et helt geled af sjælefugle har slået sig ned på det chthoniske «kult-gerät» fra Rhodos, der er afbildet hos Kinch, Vroulia s. 30), men også af og til i senere tid: Annali 1883 Q (attisk sf. vase), AM 1901 pl. 8 (boiotisk skål; Wide har i teksten dertil s. 152 ff. udførlig gjort rede for fuglebilledets betydning). Hermed er endnu ikke bevist, at fuglebillederne i Stymfalos-tempelet opfattedes som sjælefugle. Måske tør man heller ikke lægge for stærk vægt på, at fugle-protomen på nogle af de stymfaliske mønter på en egen måde er forbunden med de chthoniske valmuer, skönt denne sammenstilling ikke er blot dekorativ og heller ikke kan tænkes at skulle forestille plantevæksten på fuglenes opholdssted². Men afgørende er en anden notits i det citerede sted hos Pausanias, der er så meget mere værdifuld, som forfatteren öjensynlig ikke har haft nogen forståelse af de skulpturer, hvorom talen er. Bag Artemis-tempelet stod der *παρθένοι λίθου λευκοῦ, σκέλη δέ σφισίν ἔστω ὀρνίθων*: altså, hvis beskrivelsen er korrekt, hvad der ikke er mindste grund til at tvivle om, sjælefugle, «Sirener», i det

¹ Se materialsamlingen hos Waser, Arch. f. Religionswiss. XVI 1913, 341 ff.

² Man skulde snarest antage denne mønttype for en tro efterligning af fuglene under tempelcellens loft, hvad nogle numismatikere også gör. Pausanias's ord 8, 22, 7 forbyder ikke at tænke sig dem som protomer, der i loftskassetterne hævede sig frem af en bladkrans og var omgivne med valmuestængler, som vi seer dem på mønterne. — Valmue og fugl findes forenede i det «chthoniske» billede på den nylig omtalte boiotiske vase AM 1901 pl. 8.

4. århundredes type¹. At disse væsener ikke kan være andre end Stymfaliderne, er forlængst erkendt², uden at man dog har draget videre slutninger heraf. Men hermed er tillige givet den mest autentiske fortolkning af Stymfalidernes natur, som kan fås, helligdommens egen.

I det følgende har Pausanias en fortælling, hvorefter søen har krævet et menneskes (en jægers) liv til straf for forsømmelse af Artemis's dyrkelse: han blev trukken ned i den katavothra, hvori søen styrter ned. Det er ikke sjældent, at en forsvunden kultusskik i folkemunde er bleven til fortælling om en begivenhed. Sagnet hos Pausanias forstås vel med rette som minde om menneskeofre³, til regelmæssige tider eller med mellemrum, når katavothren ikke gav tilstrækkeligt afløb, og søen svømmede over sine bredder⁴. I de skrigende fugleskarer, som ved disse lejligheder flokkedes på stedet, har man sagtens set de henfarnes ånder, som kaldte på et nyt offer. I mangfoldige danske sagn kalder Ry å, Odense å og mange andre åer og søer selv på deres offer⁵, når «timen er kommen, men manden endnu ikke». Også den sagntype findes i nutids folketro, at det ikke er vandet selv, men dets sidste offer, som kalder på et nyt⁶. Gangen i Pausanias's jægerhistorie passer ganske til en folkelig fortælling, og udtrykket ἐφ' ἡμῶν (8, 22, 8) hjemler os ret til at tage den for et virkeligt stymfalisk folkesagn fra 2. årh. e. Chr. «Jægeren» er klart nok kun en — let forklarlig — variant til den «mand» eller «dreng», der i de mange nordiske fortællinger kommer løbende ned til åen og styrter sig i den.

Både Wilamowitz og Weicker har mindet om den vel kendte og vidt udbredte folketro, at dæmoner og spøgelse skræmmes ved metalinstrumenter og anden larm. De har derfor ment, at kro-

¹ Jfr. Ussing. Vidensk. Selsk. Skrifter 1884. 192 f. pl. 2.

² Exempelvis anfører jeg Zoega. Bassirilevi II 69; Stephani. Comptendu pour 1866, 32; de Witte. Gaz. archéol. 1876, 8; Weicker. Seelenvogel 32.

³ Jfr. Martin P. Nilsson. Griechische Feste 227 f.

⁴ Se beskrivelsen af naturforholdene hos Frazer, Pausanias IV 270.

⁵ Blandt de mange eksempler, der er sammenstillede hos Feilberg. Ordbog over jyske almuesmål III s. 789 og 1187, findes også en del fra fremmede lande. I England hedder det bl. a. Z. aegypt. Spr. LI 130,

The river Dee the good old Don
every year takes three. has but one.

⁶ Således i Friaul, se Aarb. f. dansk kulturhist. 1897. 13, med henvisning til Rivista delle tradiz. popol. I 190, som jeg ikke har adgang til.

talerne eller ranglen hører det oprindelige sagn til. Muligheden heraf skal indrømmes. Men vi har set, at den ældste form af sagnet, vore kilder hjemler, går ud på, at fuglene dræbes af Herakles. Når Wilamowitz antager, at Stymfaliderne måtte være udødelige, «wenn sie Wunderwesen waren», er denne slutning ikke rigtig, hvor logisk den end er. Folketroen anerkender ikke denne logik. Der er intet i vejen for at skyde trolde, ellefolk, gengangere, når den rette kommer til eller de rette midler bruges. I gamle græske sagn finder både Sirener og Sfinx døden.

Er Stymfaliderne, som her antaget, ikke andet end en lokal-peloponnesisk form af den almindelige, gamle forestilling om sjælefuglene, der er bleven særlig kendt, fordi den fik plads i Herakles-sagnkredsen, bliver deres genoptræden i Argonauter-sagnet lettere forståelig. Og det er måske ikke tilfældigt, at de her hører hjemme på en Ares-ø: Ares er fra først af næppe andet end et chthonisk væsen¹.

¹ Store vandfugle som «sjælefugle» er velkendte i nordisk folklære. Også i græske sagn er der spor deraf. Fuglene på Diomedes-øen ved Apulien må tydes således: *περὶ τὸ ἴσον (τοῦ Διομήδους) κύκλῳ περικαθίσθαι* [jfr. s. 78] *ὄρνιθας μεγάλους τοῖς μεγέθεσι καὶ ὀύγγη ἔχοντας μεγάλα καὶ σκληρά . . . μνυέεσθαι δὲ τούτους γενέσθαι ἐκ τῶν ἑταίρων τῶν τοῦ Διομήδους. ναυαγησάντων μὲν αὐτῶν περὶ τὴν νῆσον, τοῦ δὲ Διομήδους δολογορηθέντος . . .* (Ps.-Aristot. *Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων* 79). Her er altså fuglene druknede sømænds sjæle, efter overleveringen hos Antoninus Liberalis 37 *γενναί* af ofrede mennesker, i den alexandrinske digtning og hos dens efterfølgere derimod anbragte i metamorfoserens rummelige rubrik. Om fuglenes art er der lige så lidt enighed som om Stymfaliderne: «store fugle med store, hvasse næb»: Ps.-Aristoteles; hejrer: Lykos fra Rhegion, Antigonos, Ailian, Servius, schol. T til E 412; svaner eller svanelignende: Lykofron, Ovid; *ζαταροόζται* (ubestemmelig art efter Thompson, Greek birds: Luba, schol. Lyk. Alex. 594; enestående art, som ligner blishöns: Plinius. Fortællingen om fuglenes tamhed går mulig tilbage til den første skibsfarts dage: den er siden forbedret til, at de var kælnede mod Grækere, kolde eller fjendtlige mod barbarer (hos Strabon flovt: mod gode og mod slette mennesker. Skildringen viser stundom fortrolighed med hejren som husfugl (velkendt fra att. vaser. Iøvrigt er overleveringen uren; Diomedes-fuglene har efterhånden lånt træk andenstedsfra, neokorien vistnok fra Achilleus-fuglene på Leuke. Stymfalidernes udvandring til øer i havet (s. 67¹, 68 og 75²) har fortsat sig til oldtidens seneste epigoner: Stymphalidae [var. Stromphalidae] aves ab Stymphadibus [var. Strofadibus] insulis appellatae, ubi plurimum abundant; adversus quas Hercules sagittis est usus. Sunt enim pelagi volucres in insulis habitantes (Isidor., Etymolog. 12. 7. 27.

Hethitisk, et nyt indoeuropæisk sprog?

Af
K. Wulff.

«Die Lösung des hethitischen Problems, ein vorläufiger Bericht» er den opsigtsvækkende titel på et lille skrift, som Assyriologen Friedrich Hrozný, professor i semitiske sprog ved universitetet i Wien, har udsendt i Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin (Nr. 56. Dec. 1915). Når offentliggørelsen overtages af et så anset selskab og afhandlingen, der stammer fra en anset forskers hånd, ledsages af en indledning af selveste Eduard Meyer, har meddelelsen chancer for at vække betydelig interesse i vide krese — endnu mere end opdagelsen af hidtil ukendte indoeuropæiske sprog i det inderste Centralasien gjorde, da den 1908 proklameredes ved orientalistkongressen i København; de hethitiske sprogmindesmærker stammer jo fra en tid, der ligger langt forud for al anden direkte overlevering indenfor vor sprogæt, og må derfor, hvis deres sprog viser sig at høre til denne, antages at få en overordentlig betydning for kendskabet til dette sprogvidenskabernes særlige kælebarn og dets historie, både den ydre og den indre. Hroznýs afhandling, hvoraf forf. elskværdigt har overladt mig et exemplar, er ikke i boghandelen; jeg håber derfor, at det ikke er spildt umage, når jeg søger at give dette tidsskrifts læsere et kort begreb om, hvad den indeholder, og hvilken betydning der efter min opfattelse må tillægges den.

Det hethitiske riges blomstringstid falder i den anden halvdel af det andet årtusende f. C. (texterne stammer gennemgående fra det 14de og 13de årh.), dets magt blev tilsyneladende brudt i det 12te årh.; i dets historie, dets udbredelse og kultur har man først i den sidste halve snes år begyndt at få et bedre indblik, navnlig siden Hugo Winckler i 1906 begyndte at udgrave dets hovedstad ved det nuværende Boghaz-köi (i Vilajetet Angora i Lilleasien), hvor han bl. a. fandt en uhyre rigdom på beskrevne

lertavler. Texterne er dels skrevne med en hidtil ikke dechiffreret billedskrift, dels (overvejende) med kileskrift; deres sprog er dels akkadisk (gammel-babylonisk), dels et endnu næsten ukendt, der må antages at være landets hovedsprog, og endelig, i langt mindre omfang, et fuldstændig nyt sprog, det såkaldte *harri*. Også om folkets anthropologiske type er man nogenledes vel underrettet gennem en stor mængde billedlige fremstillinger dels fra landet selv, dels fra Ægyptens kongegrave; det er interessant, at den bekendte anthropolog Felix v. Luschan i Berlin med bestemthed mener at kunne identificere den med en udbredt lilleasiatisk-armenisk mennesketype (extremt brachycephal, ikke «indoeuropæisk»). Jeg skal imidlertid ikke gå nærmere ind på disse lige så udviklede som interessante historiske og ethnologiske problemer, men holde mig til det rent sproglige.

Det ovenfor nævnte ikke semitiske sprog, der oftest forekommer i Boghaz-köi-arkiverne, var allerede før kendt gennem nogle mindre tekster og antoges med sikkerhed at være hethitisk. To sådanne, de såkaldte Arzawa-breve, der stammer fra det store Tell el Amarna-fund, blev 1902 udgivet af Knudtzon, der støttet af Sophus Bugge og Alf Torp søgte at påvise sprogets indoeuropæiske karakter; materialet var sparsomt, og dets tykning stod på svage fødder, så at dette forsøg ikke kunde overbevise. En tredje, noget større text, den såkaldte Yuzgat-tavle, er senere (1907) blevet offentliggjort af Sayce og Pinches, men heller ikke denne har bragt problemets løsning; sprogstof, hvis tykning var fuldtud sikker, fik man først 1914, da Fr. Delitzsch i Berliner-Akademiets «Abhandlungen» udgav en række, desværre kun små, sumerisk-akkadisk-hethitiske vokabularfragmenter fra Boghaz-köi; Delitzsch finder heri intet bevis hverken for eller imod, men anser det for overvejende sandsynligt, at hethitisk ikke er indoeuropæisk. Den med utålmodighed og spænding imødesete udgivelse af de talrige tekster fra Boghaz-köi, der for største delen opbevares i Konstantinopel og anslås til c. 20,000 numre, var forbeholdt Winckler, men blev ikke virkeliggjort før hans død (1913). Det er væsentlig på grundlag af dette uudgivne materiale, at Hrozný, hvem det var overdraget at gennemgå og kopiere en del deraf, nu i sin foreløbige meddelelse søger at påvise, at hethitisk hører til den indoeuropæiske sprogæt, indenfor hvilken det da i kraft af sin høje alder vilde indtage en særstilling.

Hrozný's forsøg bliver meget forskelligt bedømt. I en kort artikel Ueber den Stand unserer Arbeiten an den Keilschrift-

texten aus Boghazköi» i det samme hefte af D. O. G.s «Mitteilungen», som indeholder H.'s arbejde, erklærer Otto Weber det for vellykket, og også Eduard Meyer mener (sammesteds S. 8), at beviset må siges at være ført i hovedsagen trods al usikkerhed i enkelthederne. Münchener-orientalisten Fritz Hommel har i en lille artikel i Münchner Neueste Nachrichten for 26. Dec. 1915 modtaget afhandlingen med en begejstret fanfare, men virkningen af denne fantasifulde forskers anbefaling afsvækkes unægtelig i nogen grad ved de overraskende bidrag, han sætter til for egen regning. Af betydelig større interesse er et indlæg af Chr. Bartholomae i Wochenschr. f. klass. Phil. 1916 No. 3 S. 67 ff., der meget alvorligt angriber forf.s sprogsammenlignende methode og slutter med at udtale stærk tvivl om, at det vil lykkes ham at føre bevis for sine påstande. Endnu skarpere og mere afvisende dømmer Max Niedermann i Basler Nachrichtens Søndagsblad for 20. Febr. 1916; han går skarpt irecte med H.'s dechifferingsmethode og erklærer «dass es mit der hethitisch-indogermanischen Sprachverwandtschaft kaum viel besser steht, als mit dem heute nur noch in dilettantischen Köpfen spukenden Dogma von der Zugehörigkeit des Etruskischen zum indogermanischen Sprachstamm»; Hroznýs arbejde sammenstiller han med svundne tiders dilettantiske arbejder over etruskisk og venter sig da ganske naturligt ikke noget godt af det større værk, H. lover at udgive så snart som muligt. Efter dette virker det helt beroligende at se en så besindig forsker, for ikke at sige en skeptiker, som Gustav Herbig i en længere anmeldelse (i Deutsche Literaturzeitung Bd. 37 [1916] No. 9 S. 421 ff.) udtale sig, ganske vist forsigtigt afventende, men dog i det hele særdeles velvilligt om H.'s skrift; men også han har indvendinger at gøre mod den anvendte methode.

De tre sidstnævnte kritikere, der repræsenterer den indoeuropæiske sprogforskning blandt de anførte navne, bedømmer således det hethitiske spørgsmål i sit nuværende stadium meget forskelligt, men de er enige på et punkt; angrebene på Hrozný savner da også efter min mening ikke nogen berettigelse, men det forekommer mig unægtelig, at de er gået noget, tildels meget for vidt. Når der om en -- virkelig eller formentlig -- opdagelse af så vidtrækkende betydning som denne forelægges en foreløbig meddelelse, der ganske naturligt ikke kan indeholde nogen detaljeret bevistførelse, så må læseren kunne vente der at finde et vel sigtet og omhyggeligt bearbejdet skønsomt udvalg af det mest

overbevisende af det foreliggende materiale. Forf. har i denne henseende ikke haft nogen heldig hånd; afhandlingen mangler fasthed og sikkerhed og virker derfor ikke umiddelbart tillidvækkende; det forelagte stof synes ikke helt igennem velvalgt, de til sammenligning med hethitisk anførte eksempler fra indoeuropæiske sprog synes valgt noget i flæng, er tildels misvisende og kan vække nogen tvivl om forf.s fortrolighed med den indoeuropæiske sprogvidenskab. Mindre berettiget forekommer Niedermanns kritik af dechiffreringsmetoden mig at være; jeg vilde i hvert fald for at være retfærdig have tilføjet: således som den fremtræder i dette lille skrift. Bilingue indskrifter, som dechiffreringen kunde gå ud fra, synes ikke at foreligge; udgangspunktet var da de sumerisk-akkadiske ideogrammer, der i stor mængde findes i de hethitiske kileskrifttekster; disse tegns hethitiske lydværdi er ukendt, men deres betydning er en kendt størrelse, ligesom de oftere forekommende akkadiske låneord. Fra dem har forf. sluttet sig til de enkelte sætningers formentlige indhold, og ved fortsat sammenligning af sætninger indeholdende delvis de samme ord og ordformer mener han at have fået et tilstrækkelig omfangsrigt og tilstrækkelig sikkert stof at arbejde med. Herimod er i princippet intet at indvende, alt beror på, hvorledes metoden — der utvivlsomt ikke blot kræver skarpsindighed men i mindst lige så høj grad forsigtig kritik og fin takt — er anvendt; men om dette spørgsmål synes det mig for tidligt at dømme allerede nu på grundlag af denne tørste prøve. Forf. anfører s. 33 sætningen: *nu NINDA-an e-iz-za-at-te-ni wa-a-tar-ma e-ku-ut-te-n(i?)*. *NINDA* er ideogram og betyder «brød», *-an* er på grundlag af en række andre steder opfattet som akkusativendelse, hvad man for øvrigt allerede for længe siden har antaget det for; når der er tale om brød i akk., siger forf., ligger det nær at vente et ord for «spise», og således forbinder han *e iz-za-at-te-ni*, d. v. s. *ezzatténi* eller lign., med lat. *edo*, oht. *ezzan* (den sidste ligning sikkert misvisende); *-te-ni* viser sig andetsteds at være endelse for 2. pers. plur. i præs. (tillige fut.), så at hele formen betyder «I spiser». *nu* sammenstilles med den bekendte partikel skt. *nu*, gr. *vv*, oht. *nu*. Sætningens anden halvdel synes at indeholde en tydelig parallelisme med den første, og *wa-a-tar* (*wtatar* eller *wadar*), der svarer til *NINDA* «brød», kan da antages at betegne «ein anderes einfaches Genussmittel», d. v. s. engelsk *water*, oldsachsisk *wtatar* o. s. v.; *e-ku-ut-te-n(i)* kan da tydes som «I drikker», og sammenstilles med lat. *aqua* — hvilket næppe er meget over-

bevisende. Det skal ikke nægtes, at dette ser noget broget ud, og de andre prøver, der anføres, er ikke stort bedre; men man må dog ikke glemme, at dette kun er løsrevne eksempler, og man tør vel nok gå ud fra, at den store masse af de således konstruerede betydninger ikke er udledede af en enkelt sætning men tillige af en hel række andre, som vi ikke kender. Jeg kan da ikke finde det rigtigt allerede nu at ville fordømme forf.s fremgangsmåde således, som sket er, selv om de anførte eksempler nok kan give Herbig ret til at advare mod altfor tidligt at gribe til etymologisering på den kombinatoriske methodes bekostning. Det ligger i sagens natur, at man indtil videre næsten ganske er afskåret fra at kontrollere de veje, ad hvilke forf. er nået til sine konstruerede betydninger for ord og ordformer, og at de derfor ikke fuldt ud kan stå til troende; men man kan heller ikke uden videre forudsætte, at han har anvendt sin metode kritikløst og uvidenskabeligt, og derfor heller ikke blindt hen forkaste hans resultater. Dette så meget mindre som forf. ikke helt har manglet kontrolmidler, som han også har benyttet: i de af Delitzsch udgivne vokabularfragmenter har han fundet en del af sine hypoteser bekræftede og i andre tilfælde fundet betydningen af ord, han endnu ikke havde forstået, og som kunde hjælpe ham videre. De få steder, hvor man ved hjælp af dette vokabular kan kontrollere Hrozný, har jeg ikke fundet nogen afvigelser hos ham fra vokabularets udsagn.

Når Niedermann opstiller den fordring, at sprogets struktur først må udredes gennem studiet af teksterne, altså rent ad kombinatorisk vej, og at først derefter sprogsammenligningen må tages op, da er dette selvfølgelig i og for sig et rigtigt og ingenlunde nyt princip; men det fremgår, så vidt jeg kan se, ikke af H.s afhandling, at han har sat den snart så berygtede etymologiserende metode i højsædet igen. At dette vilde være en skæbnesvanger fejl, kan man vist snart blive enig om, uden for øvrigt derfor absolut at forkaste en — yderst varsom — sprogsammenligning som middel til at finde støtte for hypoteser, der er fundet ad andre veje; når arbejdet er nået til et vist stadium, er det vel endda en praktisk umulighed helt at tage afstand fra den. Det er atter her ikke metoden i sig selv, men måden hvorpå den anvendes, der gør udslaget.

Både Bartholomae og Niedermann synes endvidere for de principielle betænkelighedens skyld at overse, hvad der er naet af

resultater. Når man i sine tekster kan samle en serie af former som denne:

<i>i-ia-mi</i>	<i>i-ia-u-e-ni</i>
<i>i-ia-ši</i>	<i>i-ia-at-te-ni</i> (<i>iatteni</i> eller <i>iateni</i>)
<i>i-ia-zi</i>	<i>i-ia-an-zi</i> (<i>ianzi</i>)

da skulde det i sandhed være mærkeligt, om dette ikke var et stykke indoeuropæisk konjugation, tilmed når man m. h. t. *i-ia-u-e-ni* kan henvise til den almindelige babyloniske vexlen mellem *u* (= *u*) og *m*; det angives at være præsensbøjningen af verbet *ia-* (inf. *iaicar*) «gøre», en betydning der også kan udledes af vokabularfragmenterne. Som participialformer tyder Hrozný en gruppe stammer på *-an*, *-ant-* eller *-and-*: nom. sing. *hūman* «(værende) hel, fuldstændig» (således opfattet allerede i Arzawabrevene, bekræftet af vokabularfrg.), akk. sing. *hūmandan*, gen. sing. *hūmandaš*, dat. sing. *hūmantt*; *da-a-an* «givende» hedder i nom. plur. *da-an-te-eš*, sml. lat. *dans*, *dantis*. Herhen hører de af Delitzsch konstaterede nominalstammer på *-anza*, hvori *-za* synes at være en hyppigt forekommende partikel; de af D. nævnte eksempler kan gennemgående godt forstås som participialdannelser. Uforklarlig er derimod foreløbig den anden af Delitzsch fundne dannelsesmåde med *-eššar*, der nærmest synes at være afledningsendelse for abstrakta. Af kasusendelser har nominerne i sing. efter H. følgende: nom. *-š*, akk. *-n*, gen. *-aš*, dat. *-i*, *-t*, abl. og instr. *-it* (*-id*), *-et* (*-ed*) og lok. *-az*; om disse funktioner er rigtigt udledede af teksternes sammenhæng, kan ikke kontrolleres, men foreløbig ser ligheden med den indoeuropæiske deklination unægtelig slående ud; de samme endelser for nom., akk. og dat. har også Delitzsch (og tildels allerede Knudtson), der finder dem i possessivsuffixerne *-miš*, *-min*, *-mi* for første, **-tiš*, *-tin*, *-ti* for anden, **-šiš*, **-šin*, *-ši* for tredje person. Blandt de ord, der af Hrozný er bestemt som pronominer, er der en række slående ligheder med indoeuropæiske former; jeg skal anføre følgende: *kuiš* (også fem., se teksten p. 36 l. 7), neutr. *kuit*, *kuid* «hvilken», *kuiš kuiš* = lat. *quisquis*, *tat*, *tad* «det», *eni* «dette» (skt. *ana-*, slav. *оуѣ*); de personlige er: *ug*, *uga* «jeg», *ammug* «mig», *ammel* «min»; *zig*, *ziga* «du», *tug* «dig», *tuél* «din»; *anzāš* «vi, os», *anzel* «vor»; *šumēš*, *šumāš* «I, jer», *šumel* «jeres»; *naš* «han, denne» (vel egentlig demonstrativt). Af adverbiale ord er følgende særlig mærkelige: *a-ap-pa* «bort, hen til», *pa-ra-a* «foran, bort», *kat-ta* «ned», *an-da* «ind, inde i», *a-wa-an* «ned». De to nominer og verber, der ellers anføres,

beviser ikke stort, selv om ligheden med indoeurop. ord i flere tilfælde (f. ex. *a-da-an-na* «das essen», sml. skt. *adana*, *da-an-na* «gave», skt. *dāna*) er iøjnefaldende. Særlig beviskraft tillægger H. — og utvivlsomt med rette, hvis formernes betydning er rigtigt udledet — ordet for «vand»: nom. og akk. *watar* eller *wadar* (*wa-a-tar*), abl. og instr. *u-e-te-ni it* (*-id*), d. v. s. *wetenid* eller *wedenid*, altså den bekendte indoeuropæiske vekslen mellem *r* og *n* i visse neutras deklination. Et meget mærkeligt forhold er det, at nominerne i plur. kun synes at have en enkelt endelse (*-aš*, *-iš* eller *-uš*) uden differentiering af forskellige kasus; også forskellen mellem mask. og fem. synes at være bortfaldet.

Det materiale, som Hrozný forelægger i sin første meddelelse til offentligheden, er magert; men det forekommer mig dog at være af en sådan beskaffenhed, at en rent tilfældig lighed med indoeuropæisk sprogstof må anses for udelukket, hvis de angivne betydninger er mere end rent gætteværk, og dette tror jeg at turde antage. Et andet spørgsmål er, hvorledes disse overensstemmelser skal bedømmes. Det er ikke blot ved en ganske overfladisk betragtning, at det hidtil foreliggende hethitiske sprogstof — både i de sammenhængende tekster og i vokabularerne — gennemgående har et så lidet indoeuropæisk udseende; er der indoeuropæiske ord og bøjningsformer i sproget, så ser det dog i høj grad ud til, at der også er en masse af ikke-indoeuropæisk oprindelse; det er i denne sammenhæng interessant, hvad Eduard Meyer gør opmærksom på, at intet af de hidtil kendte navne på hethitiske konger og guder synes at være indoeuropæisk. Om hethitisk, således som Ed. Meyer under henvisning til de komplicerede kulturelle og ethnografiske forhold i Lilleasien antager, er et ældgammelt blandingsprog (netop i Lilleasien og de tilstødende egne har man jo længe været tilbøjelig til at søge sådanne), og hvorledes i så fald dets forskellige elementer forholder sig til hinanden, hvorledes de har indvirket på hinanden, og hvorfra de stammer, dette er spørgsmål, som det er for tidligt at drøfte. Ligeså det spørgsmål, hvorledes de indoeuropæiske bestanddele i hethitisk forholder sig til ættens øvrige sprog; er den pågældende del af sprogstoffet overhovedet med rette bestemt som indoeuropæisk, så er der næppe tvivl om, at det drejer sig om et *centum*-sprog, men derudover kan der foreløbig næppe siges noget. Hrozný erklærer ganske vist, at det står særlig nær ved latin og i anden linie ved tocharisk, og at det endvidere på forskellige punkter har nærmere berøringer med *satem*-sprog, navnlig arisk, slavisk og tildels armenisk, og

endelig også med lykisk (hvis indoeuropæiske karakter jo er meget omstridt og vistnok såre problematisk); en sådan højst mærkelig stilling kan man selvfølgelig ikke tro på uden stærke beviser. Forf. lover at give disse i det større værk, der skal komme, og indtil det foreligger, må man udsætte sin dom om alle enkeltheder — i det håb, at forf., hvis han som semitist ikke selv er tilstrækkelig fortrolig med det indoeuropæiske sprogstof til at kunne gennemføre undersøgelsen tilfredsstillende, vil nøjes med påvisningen af det hovedsagelige og overlade udredningen af alle enkelthederne til indogermanisterne.

Jeg skal da resumere således: der kan rettes forskellige ret alvorlige anker mod Hroznýs foreløbige meddelelse, og dette er i betragtning af sagens store betydning så meget mere beklageligt, som der altid er grund til at være noget skeptisk overfor opdagelser af denne art. Til trods for det magre materiale, han foreløbig har meddelt, og trods usikkerheden m. h. t. alle enkeltheder i tydningen tror jeg imidlertid, at man tør antage hans identificeringer som rigtige i sådant omfang, at en vigtig bestanddel af det hethitiske sprog må betragtes som værende af indoeuropæisk oprindelse; sandsynligheden taler efter min formening afgjort imod kun tilfældige overensstemmelser, og det synes ikke rimeligt, at sprogets helt eller snarere kun delvis indoeuropæiske karakter vil vise sig at være hjernesvind. Er denne opfattelse rigtig, da vil hethitisk ifølge sin høje alder utvivlsomt blive et for videnskaben særdeles vigtigt led af vor sprogæt, selv om det viser sig, at dets udvikling allerede i meget tidlig tid har medført overordentlig store forandringer i hele dets bygning. Da indskrifterne efter alt at dømme vil blive af endnu mere eminent betydning for kendskabet til den nærmere orientalske tidlige historie og kultur, vil forf. vistnok kunne vente, at hans arbejde vil bære rig frugt, når teksterne først foreligger i gode udgaver — en opgave hvis løsning Deutsche Orient-Gesellschaft efter Otto Webers meddelelser nu glædeligvis sætter megen kraft ind på.

Febr. 1916.

Annalium confectio.

Tabula. Annales maximi.

Af

C. W. Westrup.

I den første Halvdel af det 2. Aarhundrede f. Chr. fandtes efter samtidige Vidnesbyrd i Pontifikalkollegiet i Regia en *tabula* [πίναξ] — vistnok en Trækodeks af Pontifikaltavlerne —, som indeholdt korte historiske Notitser, der gik tilbage til Roms Grundlæggelse¹. Og i Aarhundredets anden Halvdel gaves endvidere ifølge en senere men sikkert paalidelig Overlevering² en yngre større Udgave — i Bogform — af samtlige Pontifikaltavler fra den ældste Tid indtil P. Mucius Scaevolae Pontifikat c. 123 f. Chr., *annales maximi*.

1. Naar og af hvem den ældste Redaktion af de i Regia opbevarede *alba, tabulae dealbatae p. m.* er foretaget, berettes ikke. En Udtalelse af Cicero synes dog at tyde paa, at denne første officielle Udgave af *annales p. m.* i ethvert Tilfælde er ældre end de ældste private Annaler [Fabius Pictor]. I *de legibus* hedder det: *nam post annalis pontificum maximorum, quibus nihil potest esse ieiunius* [Hdskr. *iucundius*], *si aut ad Fabium aut ad eum, qui tibi semper in ore est, Catonem, aut ad Pisonem . . . venias*³. Og ved *annalis p. m.* kan sikkert ikke være ment de gamle aarlige Pontifikaltavler, *alba, tabulae dealbatae p. m.*, hvis Indhold Cicero vistnok ikke selv har kendt, ikke heller *annales maximi*, der baade var senere end Fabius og utvivlsomt ogsaa var mere fyldige, men netop den *tabula*, der paa Catos og Pisos Tid fandtes *apud pontificem maximum*, og som

¹ Cato hos Gell. II 28. 6. Piso hos Dion. I 74. 3. Cfr. Cic. *de orat.* II 52. Ernst Kornemann, *Kho* XI 245 ff.

² Servius *ad Aen.* I 373. Cic. l. c. — Servius' Kilde er muligvis Verrius Flaccus. O. Seeck, *Die Kalendertafel d. Pontifices* 86.

³ Cic. *de leg.* I 2, 6.

ogsaa Cicero kendte¹. Det synes derfor berettiget at antage, at den ældste *annalium confectio* er affattet senest i Slutningen af det 3. Aarh. og følgelig har foreligget for Fabius Pictor. En nærmere Tidsfæstelse er maaske ogsaa mulig. For nylig er saaledes den Formodning bleven opstillet, at den af Cato og Piso omtalte *tabula* [πίναξ] er affattet paa den 1. puniske Krigs Tid, og at dens Offentliggørelse skyldes ingen ringere end Ti. Coruncanus, *primus ex plebe pontifex maximus creatus* [254 f. Chr.]².

Den senere større Udgave af Pontifikalannalerne, *annales maximi*, tillægges i Almindelighed og vistnok med Rette P. Mucius Scaevola, der var Pontifex maximus c. 123 f. Chr. Hvad Formaalet kan have været med denne Publikation, efter at *annales pontificum* allerede for længst var blevne sammenstillede og offentliggjorte i Regia, *potestas ut esset populo cognoscendi*, er ikke ganske klart, da vi kun gennem Catofragmentet og af en enkelt Bemærkning hos Cicero kender Indholdet af *annales maximi*. Saaframt det imidlertid kan antages, at Mucius Scaevolæ *annalium confectio* har givet en almindelig Kodifikation ikke blot af den præstelige Historiografi men af den hele sakralretlige Viden-skab fra de ældste Tider, hvad der maaske nok kan være rimeligt³, synes det dog muligt i Overensstemmelse med den hidtil almindelige Opfattelse at betragte Offentliggørelsen af *annales maximi* som et Led i den Række sakrale Publikationer, der synes at have fundet Sted fra Midten af det 2. Aarh. og som begyndte med M. Manilius' *monumenta* og en vis Fabius Pictors *libri juris pontificii*⁴.

2. Den ældste Udgave af Pontifikaltavlerne gik ligesom senere *annales maximi* tilbage til Roms Grundlæggelse. Men fra hvilket Tidspunkt kan *tabula ad pontificem maximum* [πίναξ] antages at have hvilet paa samtidige Optegnelser — eller i alt Fald paa autentiske Afskrifter?

Herom ved vi intet. Kun ganske usikre Formodninger vil kunne opstilles. En *terminus post quem* kan dog maaske nok fastsættes. Det er i og for sig lidet sandsynligt, at der kan

¹ Cic. *de orat.* II 52.

² A. Enmann, Rhein. Mus. N. F. 57. p. 530 ff. Kornemann, Klio XI 256 f. Cfr. ogsaa Serv. *ad Aen.* I 373: *domi militiaeque terra marique gesta*. Det var netop paa denne Tid, at Romerne begyndte at føre oversøiske Krige. Niese, Grundriss d. röm. Gesch.⁴ 12.

³ Cic. *de rep.* II 15, 28 *annales publici* = *a. maximi*.

⁴ *Juristen, antepast.* 2de ed. Seckel-Kühler I 6 sqq.

have været bevaret Pontifikaltavler fra Tiden før den galliske Katastrofe. *Tabulae dealbatae*, de hvidmalede Trætavler, har næppe overstået Roms Brand [387/6 f. Chr.]. Og for denne Formodning taler ogsaa indre Grunde. Havde der paa det Tidspunkt, da *tabula* [πίναξ] blev affattet, virkelig existeret samtidige Tavler fra den ældste Tid, vilde den romerske Kronologi utvivlsomt ikke have været saa usikker, som det nu er Tilfældet. Navnlig Kongetidens Kronologi bærer saa øjensynlig Præget af at hvile paa nøje udtænkte Talberegninger og ikke paa samtidige Optegnelser. Hermed stemmer endvidere en Bemærkning hos Cicero i *de republica*¹. Cicero omtaler en Solformørkelse, der skulde være indtruffen c. 350 a. u. c. (= 404 f. Chr.) og som Ennius i sine *annales* havde forsøgt naturvidenskabeligt at forklare. Cicero tilføjer da, at Romerne paa dette Omraade havde udviklet en saadan Kløgt og Skarpsindighed, at de ud fra denne Solformørkelse, der var omtalt hos Ennius og som var optegnet i *annales maximi*, havde været i Stand til at beregne Tidspunktet for alle tidligere Solformørkelser. Men maatte alle tidligere Solformørkelser først beregnes, synes de ikke at kunne have været optegnede. Solformørkelsen 350 a. u. c. var den tidligst optegnede. Og heraf synes det atter at følge, at der ikke fra Tiden før Slutningen af det 5. eller Begyndelsen af det 4. Aarh. har været bevaret samtidige Optegnelser. Ved Roms Brand er de ældste Pontifikaltavler aabenbart gaaede til Grunde². Og man har da senere — uvist naar — søgt at rekonstruere dem paa Grundlag af den endnu levende Slægts Erindring. At der skulde have eksisteret private Afskrifter fra Tiden før den galliske Brand, er vel lidet rimeligt. De Tavler, der — muligvis paa den 1. puniske Krigs Tid — blev samlede og offentliggjorte i den Codex (*tabula*, πίναξ), som Cato og Piso kendte, og som sikkert har været Hovedkilden til Fabius Pictors Annaler, synes saaledes i hvert Fald kun for det sidste halvandet Aarhundredes Vedkommende at have været sikkert autentiske.

Om *annales maximi* hedder det hos Servius, at *annui commentarii* senere (paany) blev udgivne i 80 Bøger og kaldtes *annales maximi*³. Og Cicero slutter sin Omtale af *annalium confectio* med en kort Bemærkning om, at *tabula domi* (ᾧ: ad

¹ Cic. *de rep.* I 16, 25.

² Liv. VI 1. Cfr. Seeck 74.

³ Serv. *ad Aen.* I 373.

pontificem maximum) endnu fandtes paa hans Tid og benævnedes *annales maximi*¹. I Overleveringen fremtræder *annales maximi* blot som den senere Udgave. Der berettes intet til direkte Oplysning om, hvilke Kilder der har været benyttede ved Affattelsen. Om det historiografiske og kronografiske Stof, der blev optaget i *annales maximi*, er bleven hentet direkte fra den ældre Redaktion af Pontifikaltavlerne, *tabula [πίναξ]* — eller fra Fabius Pictors Værk — og derpaa er bleven gjort til Genstand for mere eller mindre vilkaarlige Tilføjelser og Udsmykninger eller — hvad der vel er rimeligst at antage — er bleven excerperet af de yngre Annalisters sikkert interpolerede Afskrifter, ved vi saaledes ikke. Mucius Scaevolus Udgave, der vistnok senere er bleven benyttet af de yngste Annalister, synes i ethvert Tilfælde ikke for den ældste Tids Vedkommende at have hvilet paa autentisk historisk Overlevering. Det eneste bevarede Brudstykke bærer tydelig Præget af litterær Forfalskning².

¹ Cic. *de orat.* II 52.

² Gell. IV 5. 6. Niese 12. — Litt.: Cichorius, *Pauly-Wissowa R. E.* I 2248 ff. Eduard Lambert, *Nouv. rev. hist. de dr.* XXVI 149 ss. A. Enmann, *Rhein. Mus. N. F.* 57 p. 517 ff. Niese, *Grundr. d. röm. Gesch.*⁴ 11 f. Leuze, *Die röm. Jahrzahlung* 75. 168 f. 197 f. Kornemann, *Klio* XI 245 ff. K. J. Neumann i Gercke und Norden, *Einleitung in die Altertumswiss.* III 416.

Papyrusfundene i Oxyrhynchos XI.

Af

Hans Ræder.

Det 11te Bind af Grenfell og Hunt's *The Oxyrhynchus Papyri* (London 1915) indeholder nogle, om end ikke særlig mange, Stykker af Interesse. Efter nogle Bibelfragmenter, der ikke indeholde Textvarianter af større Betydning, følge nogle Fragmenter af Philon, som det ikke har været Udgiverne muligt at identificere, uagtet andre, tidligere offentliggjorte Stykker af samme Haandskrift, tilhøre bevarede Skrifter af Philon. I det længste af disse, det eneste, som det er muligt at faa nogen virkelig sammenhængende Mening ud af, fremsættes der under Henvisning til Kroisos Formaninger om at se hen til Livets Ende, og der peges paa Dommen over de Uretfærdige i Underverdenen, hvor Sjælene, som Platon siger, dømmes nøgne.

Til de «theologiske» Fragmenter regnes endnu et længere Dokument, som indeholder en Fortegnelse over kirkelige Forsamlinger i Oxyrhynchos for et Tidsrum af fem Maaneder i Aaret 535/6. De Forsamlinger, Talen er om, ere særlige Festforsamlinger (*συνάξεις*, svarende til Romerkirkens *stationes*), som holdtes paa bestemte Dage (baade Søndage og Søgnedage) i bestemte Kirker, og der gives os derved mangfoldige Oplysninger baade om Kirkerne i Oxyrhynchos, af hvilke der nævnes 26, og om de Helgener, der dyrkedes, saavel som om Hyppigheden af disse Forsamlinger; i Løbet af omtrent fem Maaneder holdtes der 66, undertiden to paa samme Dag. Sandsynligvis maa der have existeret flere Kirker i Byen end de her nævnte; Oxyrhynchos har været en anseelig By. Flere af Kirkerne var iforvejen kjendte fra andre Dokumenter.

Blandt nye Fragmenter af klassiske Litteraturværker er først at nævne et Par Stykker af Hesiodos's *Katálogo prosaion*. I det ene omtales Zeus og Europa, af hvis Sønner der særlig

dvæles ved Sarpedon, om hvem det paa Forhaand vidstes, at han efter Hesiodos var en Søn af Europa, medens hans Moder hos Homer er Laodameia; i det andet Fragment synes der at være Tale om Harpyierne, der forfølges af Boreas's Sønner. Endvidere omtales Ange og hendes Søn Telephos samt Elektra, Atlas's Datter, hendes Børn Eetion og Dardanos og Sidstnævntes Efterkommere, Kongerne i Troja.

Af Alkaios findes talrige Fragmenter, men de fleste ganske smaa og usammenhængende. Et enkelt af dem lader sig nogenlunde rekonstruere ved Hjælp af de tilføjede Scholier, hvoraf sees, at Digtet har været af politisk Indhold og advaret Digterens Medborgere mod en Tyran: endnu giver Brændet kun Røg og ikke Ild; det gjælder om i Tide at hindre Tyranregimentet. Et større Omfang have Fragmenterne af Bacchylides. Et af disse er identisk med vort tidligere Fragm. 20 (opbevaret af Athenaios), som det giver i udvidet Skikkelse, idet det omfatter Digtets Begyndelse, hvor Digteren tiltaler sin Lyre og erklærer, at han vil sende Alexander (o: Makedonerkongen, Amyntas's Søn) en gylden Fjer af Musernes Vinger til Pryd ved Drikkegildet; adskillige Steder gives ogsaa her i en korrektere Form. Et andet Digt er henvendt til Hieron, hvis Væddeløbssejre omtales; Digteren nævner baade hans berømte Hest Pherenikos, som han tidligere har besunget, og den af Hieron anlagte By Ætna. Ogsaa i dette Digt antydes det, at det har været bestemt til at foredrages ved et Drikkegilde.

Af Kallimachos findes to nye Digte, en Elegi og et iambisk Digt, af hvilke dog kun det første byder en sammenhængende Text. Det er aabenbart et Afsnit af hans *Ἀῖνα*, hvoraf der i 7de Bind blev offentliggjort omfangsrige Papyrusfragmenter. Fortælleren omtaler et Gilde, hvortil han var indbudt i Anledning af den attiske Kandefest (*χῶρος*), og hvor han kom til at ligge ved Siden af en Mand fra Øen Ikos ved Navn Theogenes — en Mand, der ikke slubrede Vin i sig i Massevis som en Thraker, men var glad ved et lille Bæger. Til ham rettede han det Spørgsmaal, hvortor Folk paa Ikos fejrede Peleus, Myrmidonernes Konge, og hvortor Pigen med et Læg og et Brød i Haanden højtideligholdt (?) Heltens Hjemkomst. Men Svaret paa dette Spørgsmaal faa vi ikke; Digtet er vel blevet fortsat med en eller anden Mythe. Nogle Vers af dette Digt citeres hos Athenaios (I 58 p. 32 b — c samt X 60 p. 442 f og XI 53 p. 477 c), og de førstnævnte blandt dem tilkægges ved en Misforstaaelse af Bergk Si-

monides (fragm. 88). Hvem der gav Festen, se vi af Athenaios; det var en Athenæer Pollis. Fundet tillader os paa flere Steder at rette Athenaios's Text; saaledes maa der utvivlsomt p. 477 c i Stedet for det uforstaaelige τοῦ οἰκείου ξένου læses τοῦ Ἰσίου ξένου.

Blandt Fragmenterne af Prosaskrifter maa i første Linie nævnes nogle temmelig lange og særdeles interessante Stykker af Sophisten Antiphon's Skrift *Περὶ ἀληθείας*. Forfatteren opererer her med den velkjendte Modsætning mellem *νόμος* og *νόμος*. Retfærdighed definerer han som det ikke at overtræde Statens Love, men Udøvelsen af denne Retfærdighed erklærer han for kun at være gavnlig for Individet, saafremt han har Vidner derpaa, ligesom Overtrædelsen af Statens Love kun er skadelig, naar den bliver opdaget; med Naturens Bud er det derimod anderledes: at overtræde dem straffer sig, selv om det gjøres i al Hemmelighed. Men hvad Loven byder, er ofte i Strid med Naturen og volder Smerte eller Indskrænkning i Lysten, og det Værste er, at Loven selv ikke bidrager til at raade Bod paa den Skade, man tilføjer sig selv ved at lyde den. — I et andet Fragment betragter Antiphon Forholdet mellem *νόμος* og *νόμος* fra et noget andet Synspunkt. Han taler om, at vi vise Ærefrygt overfor Folk af fornem Stand, men ikke overfor Folk af ringe Herkomst: forsaavidt ere vi blevne til Barbarer i vort Forhold til hinanden (*πρὸς ἀλλήλους βεβαρωμένοι*); thi af Naturen er der ingen Forskjel paa Barbarer og Hellener, eftersom vi alle indaande Luften gennem Munden og Næsen. — Det er en ejendommelig Prøve paa det 5te Aarhundredes philosophiske Litteratur, der her foreligger, karakteristisk ved de dristige Tanker, Forfatteren udtaler med fuld Bevidsthed om deres nye og revolutionære Natur, men underbyggede med en højst ufuldkommen Logik, og til Gjen-gjæld fremsatte i et skarpt pointeret Sprog, rigt paa Antitheser og fuldt af Gjentakelser; man sporer f. Ex. i en Sætning som denne: *ἔπειτα νόμος πάντα πάντες ὁμοίως περὶ ἐξαιρέτων καὶ πόλεων καὶ Ἑλλήνων*, Gorgias's Indflydelse. — Med Rette gjøre Udgiverne opmærksom paa, at dette Fund tilintetgjør Blass's Hypothese (hvortil Th. Gomperz har sluttet sig), at Antiphon skulde være identisk med den saakaldte Anonymus Iamblichi; thi denne fremhæver i Modsætning til ham netop Værdien af *ἐννομία*.

Et anonymt Fragment behandler en Episode af Sikyons Historie, nemlig hvorledes Orthagoras opkastede sig til Tyrann. Selve Beretningen — at Orthagoras udmærkede sig som Grænse-

gendarm i en Krig mod Pellene — er ikke særlig mærkelig, men det har Interesse at sammenholde den med de andre Kilders Beretning. Nævnte Orthagoras omtales ogsaa af Aristoteles, Plutarch og Libanios, men Herodot nævner ham ikke, hvorimod han giver de sikyoniske Tyranners Stamfader Navnet Andreas (VI 126). Om denne Andreas fortæller Diodor (VIII 24), at han var en Kok (*μάγειρος*), der fulgte med Sikyoniernes Deputation til Delphi, hvor de fik den Spaadom, at de skulde komme under Pisken (*μαστιγορομοθήσεσθαι*) i 100 Aar, med den Tilføjelse, at den, der skulde komme til at forvolde det, var den, om hvem de, naar de var komne hjem, først hørte, at han havde faaet en Søn. Paa dette Punkt tager nu Papyrusfragmentet fat, idet det oplyser, at Andreas's Søn var Orthagoras. Tidligere har man enten ment, at Orthagoras var Fader til Andreas, eller at de to Personer var identiske. Nu viser det sig altsaa, at Herodot har sprunget Orthagoras over. Papyrusfragmentet stemmer med Diodor, forsaavidt som det betegner Orthagoras som Søn af en *μάγειρος*, hvorimod Libanios (or. LVII 52) kalder Orthagoras selv saaledes. Hvem Forfatteren til denne Sikyonhistorie er, lader sig naturligvis ikke med nogen Sikkerhed afgjøre; men det nære Forhold til Diodor gjør, at Udgivernes Formodning, at det er Ephoros, tager sig meget sandsynlig ud.

Fremdeles findes der et Stykke af Herakleides Lembos's Epitome af et Skrift af Hermippos. Vi ere her saa heldige at finde den fulde Titel: *Ἡρακλείδου τοῦ Σαλαπίνου ἐπιτομή τῶν Ἑρμίππου περὶ νομοθετῶν καὶ ἐπὶ σοφῶν καὶ Πυθαγόρου*. Denne Herakleides, som af Suidas betegnes som *Ὁξυρυγχίτης*, skal ogsaa have excerperet Sotons og Satyros's biographiske Skrifter. Indholdet er ganske tørt og schematisk; der nævnes af Lovgivere Mantineerkongen Demonax, som gav Love i Kyrene (Herodot IV 162 nævner ham ogsaa, men kalder ham ikke Konge), samt Athenæerne Kekrops, Buzyges og Archimachos. Usikkert er det derimod, hvad det er for en Mand, om hvem det fortælles, at han blev anklaget, fordi han havde taget mod Penge af Ptolemaios til Byen, og efter at være bleven frikjendt, anklaget paany for en lignende Forseelse og derefter flygtede til Korinth, hvorefter han blev dømt og udbudt til Salg tilligemed hele sin Ejendom.

Blandt de litterære Fragmenter bør endelig nævnes et Stykke af en Roman, hvor der fortælles, at en vis Glauketes paa en Ridetur havde et Syn, idet en ung Mand viste sig for ham og bad ham ride lidt bort fra Vejen; saa vilde han finde ham og en

ung Pige under en Platan, begge dræbte. Glauketes blev naturligvis forskrækket, men Synet forsvandt, og Glauketes kunde ikke finde den unge Mand mere. Da det blev mærkt, kom han til en aaben Stald, hvor han gjorde sin Hest fast og lagde sig selv paa noget usselt Halm og prøvede paa at sove; men saa kom der en Kone ned ad en Stige fra Loftet Her afbrydes den spændende Fortælling. —

Som sædvanligt findes der ogsaa en Del Brudstykker af tidligere kjendte Værker. Saaledes af Sophokles's *Oidipus Tyrannos*, hvor Pap. i flere Tilfælde stemmer med de yngre Haandskrifter imod Laurentianus, af Euripides's *Medea* og *Orestes*, hvor Læsemaaderne Or. 508 *σέλλεκτρος* for *όμόλεκτρος* og Or. 1340 *ἄγ'* (saaledes ogsaa Weil) for *ἀλλ'* maa mærkes. Af Aristophanes findes der en hel Række Fragmenter, deriblandt et af «Skyerne» med Scholier og et særlig langt (omtr. 150 Vers) af «Hvepserne»; i det sidste mærkes v. 499 Varianten *τρέγειν* for *φέγειν*. Ellers støtter Pap. som sædvanligt, hvor vore Haandskrifter afvige fra hverandre, snart det ene, snart det andet.

I et lille Fragment af Herodot (VII 166—167) fra Begyndelsen af det 2det Aarhundrede maa særlig mærkes, at i to Tilfælde har Pap. Ord (*ἐν τῇ Σιζελίῃ* og *ἐθόετο καὶ*), som de moderne Udgivere slette. Langt større Betydning have de omfangsrige Brudstykker af Thukydids 7de Bog (fra det 2det eller 3die Aarhundrede), interessante navnlig derved, at vi her faa nogen Vejledning til Oplysning om, hvorledes det hænger sammen med de Afvigelser imellem Haandskrifterne, som især vise sig i Thukydids sidste to Bøger (nøjagtigere fra VI 92 til Slutningen)¹. Nogen afgjørende Besvarelse af det Spørgsmaal, hvorledes det er gaaet til, at et enkelt Haandskrift, Vaticanus (B), især her i Slutningen afviger saa stærkt fra de øvrige Haandskrifter, faa vi dog desværre ikke. Det viser sig nemlig, at Pap., som gennemgaaende frembyder en fortræffelig Text, omtrent fjerner sig lige langt fra B og de øvrige Haandskrifter eller deres Hovedrepræsentant, Laurentianus (C), og naar man har ment, at Afvigelserne i B skyldes en særlig Recension af en Grammatiker, saa maa denne i ethvert Tilfælde være bleven foretaget senest i det 2det

¹ Smlgn. herom Hude i Oversigt over det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1915, S. 579 ff. Endvidere henvises til Fr. Fischer, *Thucydidis reliquiae in papyris et membranis Aegyptiacis servatae*, Leipzig 1913 (dette Tidsskr. III 132).

Aarhundrede; fremhæves maa det ogsaa, at i mange af de Tilfælde, hvor Pap. stemmer med B alene, er deres Læsemaade den utvivlsomt rigtige, om end paa den anden Side Forholdet ogsaa flere Gange er det omvendte. Papyrnsfundene vise os her, som i saa mange andre tidligere Tilfælde, at vi i Textkritiken rettest bør følge en eklektisk Fremgangsmaade. —

Egentlige Dokumenter indeholder dette Bind ikke, men der findes dog et Par Stykker, som ikke ere litterære i almindelig Forstand, men give Oplysninger om ægyptiske Forhold af religiøs og kultisk Natur. Det ene indeholder en Paakaldelse af Isis med en Opregning af alle de Tilnavne, hvorunder hun æredes i forskellige Byer i Ægypten og andre Steder i Verden. Det indeholder en uhyre Mængde Navne, baade paa Lokalteter og paa hædrende Epitheta til Gudinden, og har følgelig baade geographisk og religionshistorisk Betydning. Det andet indeholder en Meddelelse om en gammel Bog angaaende Indførelsen af Guden Imouthes's (ægyptisk Imhotep, identificeret med Asklepios) Dyrkelse. Denne Bog siges at være blevet fundet under Kong Nektanebis's (Nektanebos) Regjering, og Forfatteren af den foreliggende Beretning siger, at han tog sig for at oversætte den paa Græsk, men fik Betænkeligheder og lod Arbejdet ligge. Men tre Aar efter hændte det, at Guden kurerede hans Moder for en Vexelfeber, og da han derpaa selv blev syg, havde Moderen, som sad ved hans Side, et Syn, idet der — uden at hun sov — viste sig for hende en Skikkelse af overmenneskelig Størrelse, iført skinnende Klæder og med en Bog i den venstre Haand. Efter at have betragtet den sovende Patient forsvandt den igjen, men den Syge, som kort efter vaagnede, havde i Drømme haft det samme Syn, og nu forlod Feberen ham. Han tog saa fat igjen paa det afbrudte Arbejde, som Guden aabenbart krævede af ham, og indleder det med en Paakaldelse af Imouthes. Men af selve Bogens Indhold faa vi kun lige Begyndelsen, som meddeler at Kong Menecheres (Menkaura, Herodots Mykerinos) har vundet evig Ære ved at skjænke store Gaver til tre Guders Grave, nemlig Asklepios's, Hephaistos's Søns, Horos's, Hermes's Søns, og Kallioibis's, Apollons Søns, og deraf blev Følgen Fred og Lykke for Ægypten.

Af religiøst Indhold ere endnu et Par Smaastykker ved Slutningen af Bindet. Det ene, som er noget ufuldstændigt, er lidt vanskeligt at forstaa. Det indeholder en Lovprisning af Zeus Helios Sarapis, udtalt af en Styrmand, som fortæller om noget

Vand, der er blevet skjænket til Indbyggerne af Pharos, som imidlertid betalte 100 Drachmer Sølv derfor. Tilsidst opfordres de Tilstedeværende til at sige: «Der er kun een Zeus Sarapis». — Den anden Papyrus indeholder en kuriøs Sammenblanding af medicinske Recepter og christelige Fortællinger, der dog have Berøring med medicinske Emner. I den ene hedder det: «Vi mødte nogle Mænd i Ørkenen, og de sagde til Herren: Jesus, hvilket Middel er der for de Syge? Og han siger til dem: Jeg har givet dem Olivenolie og udskjænket Myrrha for dem, der stole paa Faderens, Helligaandens og Sønnens Navn» (en ejendommelig Rækkefølge!). Og i den anden tales der om, at Herrens Engle løftedes op til Himlen, og at de havde ondt i Øjnene og holdt en Svamp. Paa Herrens Spørgsmaal, hvorfor de var komne derop, svarede de: «Vi ere komne for at finde Helbredelse, Iao Sabaoth; thi du er mægtig og stærk.» —

Endelig anføres her — med et Par Smaarettelser af Udgiverne — en lille Sømandsvisse, henvendt til *Ποδίους ἀνέμοις*:

*Ποδίους ἐξέλεον ἀνέμοις
καὶ μέγιστοι πελαγίοις,
ὅτε πλέειν ἠθέλων ἐγὼ
ὅτε μένειν ἠθέλων ἐξεῖ,
ἔλεγον μέγιστον πελαγίοις,
μὴ . . . τεπῇ τὰ πελάγη.
ἄλλ' ἐποτάζετε ναυσιράταις·
ὅλος ἄρ' ἄνεμος ἐπύγεται
ἀπόλλυε τὰ πνεύματα καὶ, ῥέξ,
δὸς τὰ ἔδωτα εὔβριτα.*

Ved Bindets Slutning gives en Fortegnelse over de Papyri fra de sidste Bind, som ere blevne forærede til Bibliotheker rundt om i Verden, væsentlig engelske og amerikanske. Vi erfare herved, at 13 Papyri (11 fra Oxyrhynchos og 2 fra El Hibeh) ere komne til Universitetsbibliotheket i Leuven og sandsynligvis gaaede til Grunde sammen med det.

Blandede sproghistoriske bidrag.

Af Th. V. Jensen.

II. Nogle folkenavne.

Hvor man i et sprog har to beslægtede former — en kortere og en længere — ved siden af hinanden vil man på forhånd være tilbøjelig til at aflede den sidste af den første. Imidlertid viser sproghistorien at det omvendte ofte er tilfældet; jeg minder om de i de romanske sprog så hyppige »rückbildungen» og om de subtraktionsdannelser som Jespersen har behandlet i Festskrift til Vilh. Thomsen.

På oldslavisk hedder en jøde: *židin* og *židovin* (se ekss. hos Miklosich, Lex. palaeoslov.). Meillet, der (Mém. soc. ling. XI 179) har udtalt at ordet må være lånt fra romansk på grund af *ž* («le *ž* de *žid* «juif» ne peut être que roman cfr. fr. juif»), siger intet om den romanske endelses omformning i slavisk og de slaviske formers indbyrdes forhold.

Lad os først sætte at *žid-* er det oprindelige (*-in* er et meget almindeligt suffiks ved substantiver se Miklosich, Vgl. gr. II 129, Meillet, Études sur l'étymologie & le vocabulaire du vieux slave 448). I så fald er det vanskeligt at se hvorledes romansk **judeo* (sml. oht. *judeo*¹) kunde blive til slav. *žid-*. Nominativen *žid* (som Meillet har på det anførte sted i Mém., men ikke på vedkommende steder i sine senere udkomne Études) synes ikke at findes i oldsl., da den mangler hos Miklosich Lex. palaeosl., men vel i de nyere slaviske sprog. Men selv om den har eksisteret i gammel tid, kunde *-in* næppe opstå af *-eo*. Endvidere blir tilføjelsen af suffikset *-ov-* i *židovin* højst besynderlig efter dettes funktion i slavisk (sml. Miklosich, Vgl. gr. II 229, Meillet, Études 369).

¹ Mht. *jude*, d. *jude*; biformen *judo*, nht. *jude* vel i analogi med andre ordpar med denne dobbelte suffiksform, sml. Kluge, Nom. Stamm-bildungslehre², § 14

Jeg åntar derfor at *židoo-* er den oprindelige form, hvor *-oo* repræsenterer *-eo* ($eo > eu^1 > oo$). Heraf dannedes bl. a. dels adj. *židoviskū* (sml. ? got. *judaicisk-*, hvor *ai* vel er = *ě*), dels pl. *židove* (og andre former anført i Lex. palaeosl. under *židinā*) ved association med *u*-stammerne, dels sing. *židovinā* med det ovenfor omtalte suffiks *-inā*, dels endelig ved subtraktion af *-oo* — netop fordi dette kunde føles som et her fremmed element — formen *židinū* (det nyere *židū* kan være simpel nydannelse efter pl. *židove* sml. sing. *synū* pl. *-ove*).

At lat. *Poenus* er det græske *Φοῖνιξ* (der også bruges om Punerne; sml. også de bekendte *Φοινικίδιον*, *Poenulus* om Zenon fra Kition) betvivles vel ikke af nogen og heller ikke at romerne har fået ordet gennem grækerne, der jo i Sydditalien og Sicilien dannede et bælte mellem Karthago og Rom. Derimod er det vistnok hidtil uklart hvorledes *-k-* har kunnet forsvinde i latin, da det ikke kunde ske ad lydlig vej; man har derfor grebet til en ikke eksisterende form **Φοινος* som romerne så skulde have optaget. Således Saalfeld, *Tensaurus Italogræcus* (efter Hehn): „*Poeni* **Φοῖνοι* . . . davor *Poenus* . . . Abgeleitet *Poenicus*, *Punicus*.“

Denne ad hoc lavede form kan undværes. Intet er simplere end at romerne med en ringe modifikation omformede *phoiniks* til *poenicus* (muligvis kan *φοινικίζος* have spillet med ind), navnlig da det græske ord også kan være adj. (se ekss. hos Pape-Benseler, *Eigennamen*, under *Φοῖνιξ* og *Φοινισσα*). Sml. omdannede engelske adjektiver som *courteous*, *illustrious* o. fl. Efter det foreliggende skema *Gallus* : *Gallicus* dannedes så *Poenus* : *Poenicus*.

På oldnordisk optræder *Σερκιν* som bekendt i formen *Serkir* (for sing. **Serkinn*, pl. **Serknar*). Her er fraværelsen af *-n-* påfaldende, da *rkn* holder sig, sml. *jarknasteinn*. Bugge har omtalt fænomenet (Forhandl. paa det 2. nord. Filologmøde, s. 227) men uden egentlig at give nogen forklaring; de andre eksempler på bortfaldent *n*, han nævner, er ganske uanaløge i

¹ Sml. *judeu* — oldfr. *jubon*, ligk. *deo* > *dien*. Sml. ogs. *eo* > ion. *ev*.

lydlig henseende og må sikkert forklares uafhængigt af *Serkir*. Nogen senere behandling er mig ikke bekendt.

Jeg genfinder det savnede *-n-* i adj. *serkneskr* (sml. oldsl. *sraciniskŭ*). Når man på oldn. har adjektiver som *frakkneskr*, *saxneskr* vsa. subst. *Frakkar*, *Saxar*, står *-neskr* naturligvis for sprogfølelsen som suffiks, men historisk er forholdet jo det, at *-n-* er stammeudlyden, der forlængst er gået tabt i substantivet; og når Cleasby-Vigfusson deler *serk-neskr* behøver dette ikke at have mere betydning i sproghistorisk henseende end når en tysker deler *heid-nisch* istf. det historiske *heidn-isch*. Jeg antar da at man af *serkneskr* i analogi med de ovenfor omtalte ord har ekstraheret en substantivstamme *Serk-*, hvorefter pl. *Serkir* ved en — såre nærliggende — analogi med *Grikkir*.

Anmeldelser.

Arthur Rosenberg, Der Staat der Italiker. Untersuchungen über die ursprüngliche Verfassung der Latiner, Osker und Etrusker. Berlin 1913, Weidmannsche Buchhandlung. VI + 142 S. 8:o.

Undertiteln till detta arbete är riktigare än den med vårt forskningsmaterial för mycket lovande huvudtiteln. Förf., som gått i skola hos Otto Hirschfeld och den nyligen tyvärr bortgångne Franz Skutsch, utgav för några år sedan ett mindre arbete om den romerska centurieförfattningen och framträder som en säker kännare och skarp iakttagare på de italiska språkens och äfven etruskiskans slippriga fält. Det vore intressant att följa honom på det förra — på det senare tilltror jag mig intet bedömande — men läsaren vill väl helst höra något om resultaten af Rosenbergs delvis ganska mödosamma och svårlästa argumentering.

De romerska och öfriga italiska aedilerna hafva i allmänhet ingen sakral karaktär, men en sådan, och det en ursprunglig, fanns i Tusculum, där en prästerlig aedil nämnes jämte de vanliga politiska, föga skild från aedituus, tempelvårdaren. Från Tusculum lånade bl. a. romarna ämbetet likasom kulten, nämligen Dioskurernas.

De oskiska folkens specifika styresman, meddix (tuticus), hade vid sin sida en underordnad tjänsteman med samma namn. Den förra gaf året namn, ledde politiken, kommenderade i krig och var öfverdomare, men uppträder äfven och det vanligen som aedil. I krigstid valde de olika kantonernas meddices en gemensam höfding. Senare lånade man från latinerna särskilda aediler, likasom quaestorer och censorer; men det sistnämnda ämbetet gafs ren tidigt och ursprungligen blott hvart femte år (för census och lustrationen) åt meddix. — I vissa sabinerstäder fördes styrelsen före romaniseringen af ett 8manna kollegium, som senare delade sig i quattuorviri och duoviri. — De umbriska styresmännen marones, mest 2, öfvervakades åtminstone i det aristokratiska Asisium af ett femmanna senatorskollegium.

I afseende å de etruskiska ämbetsmännen är förf. rätt sangvinisk vid texternas tolkning, åtminstone delvis. Han tror sig i *zilath* finna en förbundsresident, i *zilach* de enskilda staternas öfverhuvud. Bredvid den förra, tillika styresman för sin

stat, stod en *marunuch*, under den senare *marniu* och *purthne*. Förhållandet till *lucumones* synes icke förf. ha fullt klarställt.

En stor likhet med den etruskiska konungalike stadsregenten finner förf. hos den gammallatinska *dictator*: han var borgmästare, domare, öfverstepräst. Också i förbundsstyrelsen spåras etruskiskt inflytande. Däremot är den romerska diktatorn en tillfällig styresman på kortare tid. I Rom korsades olika statssystem: det oskisk-latinska med sina enkla ämbetsmän parvis, om ock med olika kompetens, och det etruskiska med en regent och olika grader af ämbetsmän — det gemensamma var ettårigt mandat. Romarne likställde de två konsulerna och införde regentskapet som en reservinstitution. Ett originalromerskt ämbete var endast quaesturen, och censuren blef ordinarie. Bredvid kollegialiteten tillkom senare provocatio som ett skydd mot ämbetsmannagodtycke. — Undersökningarna om *lictors* och *magister equitum* kunna vi förbigå.

Romaniseringen af den italiska magistraturen försiggick långsamt, delvis under bibehållande af t. ex. den oskiska titulaturen. Tvärtom undvekos vissa för Roms höghet förbehållna namn som konsulernas. De äldre latinska *praetorerna* blefvo *duoviri* o. s. v.

I afseende å *tribus* och *curiae* följer förf. Schulze och Neumann; han uppställer för 1 *tribus* 10 *curiae*; *tribus* vore då landområden, sammanfallande med *populus*, tota, borgerskapet, så i Rom och hos umbrerna, latinerna och oskerna, antagligen en ursprunglig ordning, oberoende af det etruskiska inflytandet och likartade klansystemet. Speciellt på denna punkt förvänta vi mer af Rosenbergs framtida forskningar.

Som man ser, ha vi i arbetet intet fullt och säkert grepp på italernas statsförfattning, men många nya föreställningar och äfven några fasta begrepp. Historikern och lingvisten hafva mycket att lära hos författaren, om ock något att tvista om.

Helsingfors.

F. Gustafsson.

Arthur Christensen. Le dialecte de Sämnan. Essai d'une grammaire sännänne avec un vocabulaire et quelques textes, suivi d'une notice sur les patois de Sängsar et de Läsگرد. (Videnskabernes Selskabs Skrifter, 7. Række, Historisk og filosofisk Afd. II 4. København 1915, Høst. 76 S.

I dette Skrift har Dr. Christensen ydet et værdifuldt Bidrag til Studiet af de persiske Folkedialekter, hvis Betydning for Kendskabet til den iraniske Sprogrens Udviklingshistorie den nyere Tids Forskning i voksende Grad har erkendt, da de indeholder en Række Ord og grammatiske Former, der ikke forekommer i

det persiske Litteratursprog, og desuden viser tilbage til gamle Dialektforskelligheder, hvad ikke mindst faar Betydning for Spørgsmaalet om de gamle Mederes Sprog. Trods de Undersøgelser, der i denne Henseende er foretagne af Dorn, Zhukovski, Houtum-Schindler, Huart, Browne o. a., er der endnu meget tilbage at gøre og meget Stof at indsamle og bearbejde for de Videnskabsmænd, der kan besøge Landet selv. Det var derfor en heldig Tanke af Dr. Christensen, at han paa sin Rejse i Persien i Aaret 1914 fra Teheran foretog en Udflugt mod Øst til det ved Hovedvejen til Chorasan liggende Sāmnān for at studere den dér talte Dialekt. Han opholdt sig dér en Ugestid og anvendte daglig en 4 til 5 Timer til ved Hjælp af en Mīrzā, som Underguvernøren stillede til hans Raadighed, at lære Beboernes Sprog nærmere at kende. Paa Tilbagerejsen opholdt han sig en Dag i Landsbyen Lāsgird og fik derved Lejlighed til at stifte et flygtigt Bekendskab med denne Egns Dialekt og tillige til at optage nogle Prøver paa Sproget, der tales i Nabolandsbyen Sāngsar, da nogle Folk herfra tilfældig opholdt sig i Lāsgird.

Sāmnān-dialekten og Nabodialekterne henhører til de Sprog, man kalder de kaspiske Dialekter, men indtager iøvrigt en Særstilling indenfor de persiske Mundarter, saa at den er meget vanskelig forstaaelig for de andre Persere. Derom indeholder ogsaa en af Shāh Nāṣireddīns Rejsedagbøger, der giver interessante Skildringer af hans Rejser i Persien og (i Aarene 1873, 1879 og 1889) i Europa, en Notits, idet han karakteriserer Sāmnān-dialekten som et saa vanskeligt Sprog, at Irans Beboere plejer at betegne Vanskeligheden ved en gensidig sproglig Forstaaelse ved at sammenligne den med denne Dialekt. Et vist Kendskab til den besad man allerede tidligere, da der findes forskellige kortfattede Meddelelser om den, som W. Geiger har kunnet benytte i sin Fremstilling af de persiske Dialekter i 1. Bind 2. Afdeling af Grundriss der iranischen Philologie. Men Dr. Christensens Studier overgaar langt disse Meddelelser baade i Omfang og i Retsning af omhyggelig og methodisk Bearbejdelse. Godt udrustet som han var paa de iraniske Sprogs Omraade, kunde han i den korte Tid, der stod til hans Raadighed, samle et forholdsvis betydeligt Stof. Naturligvis vilde der til en udtømmende Behandling være krævet et betydeligt længere Ophold, og Dr. Chr. gør selv opmærksom paa, at han navnlig med Hensyn til den vanskelige Gengivelse af Vokalerne ikke er naaet til en saa stor Sikkerhed, som han kunde have ønsket. Men det Meddelte er dog tilstrækkeligt til at give et virkeligt Billede af denne ejendommelige Dialekt, og man maa i høj Grad anerkende Forf.s Ihærdighed og den Skarpsindighed, hvormed han har løst de Problemer, som hans i sproglig Henseende lidet orienterede Hjemmelsmænds Foredrag stillede ham overfor. I Indledningen fortæller han paa en interessant Maade, hvorledes nogle paafaldende Differenser i de af hans Hjemmelsmænd benyttede Ord-

former ledede ham til den vigtige Opdagelse, at Sāmnān-dialekten ved to forskellige Former af den ubestemte Artikel og ligeledes ved et Par Verbalformer sondrer mellem to Køn, Hankøn og Hunkøn. Dette er et Punkt af stor sproghistorisk Interesse, da det er en Levning af den gammeliraniske Sondring mellem Masculinum, Femininum og Neutrum, der allerede er gaaet tabt i Middelpersisk og er i den Grad fremmed for det persiske Literatursprog, at Hunkønsendelsen endog udelades af de arabiske Adjektiver, der er optagne i Sproget, og at man kun ad Omveje kan betegne de levende Væseners Køn. Ved en lignende Induktion opdagede han endvidere, at Sāmnānī har to Kasus, en Subjektkasus og en Kasus obliquus, baade i Enkelttal og Flertal, hvad ogsaa er gaaet tabt i Literatursproget og erstattet paa anden Maade; men her kunde han, som han selv senere har set, ganske vist have sparet sig en Del Møje, da W. Geiger allerede har sammenstillet Kasusendelserne i de forskellige Folkedialekter, deriblandt Sāmnānī, og søgt at udlede dem af de oldpersiske Kasusformer. Ogsaa ellers træffer man i denne Dialekt bestandig Berøringer med det gamle Sprogstof og med andre Folkedialekter. Saaledes har f. Eks. Sāmnānī som Betegnelse for »Hund« Ordet *āspa*, der ligesom Parserdialektens *sabah*, Tālīshī-dialektens *sipa*, hænger sammen med det bekendte *σάσα*, hvorved Mederne efter Herodot I 110 betegnede Hunden, medens Literatursproget benytter Ordet *sag*. Verbet »at gøre« dannes ligesom i Avesta helt igennem af Roden *kar*, medens det i Literatursproget ligesom i de oldpersiske Indskrifter delvis hviler paa Themaet *kun*. Derimod indtager Sāmnānī en Særstilling mellem de kaspiske Dialekter ved det mærkelige Talord *das* for 10.

De af Dr. Christensen samlede Tekster bestaar af 5 prosaiske Smaastykker (deriblandt Fortællingen om Salomos Dom, der ligeledes meddeles i Dialekterne fra Sāngsar og Lāsgird), samt 4 Digte, deriblandt en Ghazel af en Sāmnānit Na'imā. Denne Mand har ogsaa digtet en Række Firlinjedigte, som A. Querry under en urigtig Forfatterangivelse havde meddelt i *Mémoires de la Société de Linguistique de Paris*, Tome 9, og af hvilke Dr. Chr. meddeler en revideret Tekst i nøjagtig Transkription.

Fr. Buhl.

K. V. Zettersteen, De semitiska språken (Askerbergs populärvetenskapliga bibliotek 21. Uppsala 1911, Askerberg. IV + 174 S.

Forfatteren giver i denne Bog en Oversigt over alle de semitiske Hoveddialekter med Beskrivelse af deres sproglige Karakter og Skildring af de forskellige Litteraturer. Efter en kort

Behandling af Spørgsmaalet om Semiternes Hjemstavn, i hvilken han som de fleste nyere Forskere hævder, at de vægtigste Grunde taler for at søge denne i det indre Arabien, giver han en Karakteristik af de semitiske Sprogs fælles Ejendommeligheder. Han fremhæver her Konsonanternes dominerende Betydning, det trilitterale System, den stærke Brug navnlig af Laryngaler, men ogsaa af Velarer og Dentaler, Rigdommen paa Former der udtrykker Aktionsarten samtidig med at Tempussystemet er ringe udviklet, Mangelen paa Evne til at danne Sammensætninger og endelig «satsbyggnadens alderdomlige beskaffenhet», hvormed han især mener Sætningernes ensformige Karakter og den stadige Sideordning af Sætninger, hvor vi med vort større Forraad af Konjunktioner vilde anvende Underordning. Efter denne almindelige Karakteristik følger en Behandling af Spørgsmaalet om Forholdet til andre Sprogætter. Han anser Slægtskabet med de hamitiske Sprog for at være bevisligt, ikke blot med Ægyptisk, men ogsaa med Berbersprogene og de kushitiske Sprog. Derimod stiller han sig ret skeptisk over for tidligere Forsøg paa at godtgøre et Slægtskab mellem de semitiske og de indoeuropæiske Sprog. Han nævner her Herm. Möllers Arbejder som de første der har videnskabelig Betydning, og om disse siger han at de ubestridelig har «anført åtskilliga skäl, som tala för hans åsikt, att dessa båda språkstammar äro släkt med hvarandra», men vil dog stille sig afventende til hele Værket er færdigt.

Ved Behandlingen af de enkelte Sprog gives der først en kort Karakteristik af de rent sproglige Ejendommeligheder, derpaa en Oversigt over vedkommende Sprogs Litteratur. Det kan kun billiges, at Ordningen efter Sprog ikke overholdes pedantisk for Litteraturoversigtens Vedkommende, men at f. Ex. den middelalderlige jødisk-arabiske Litteratur behandles i Sammenhæng med Hebræisk, ikke under Arabisk.

Ved Gennemgangen af Assyrisk-Babylonsk gives der en efter Omstændighederne ret fyldig Fremstilling af denne Videnskabs og navnlig Kileskrifttydningens Historie. I et Værk som dette kan der naturligvis ikke findes en indgaaende Drøftelse af Problemer, men det fremgaar af mange Antydninger, at de nyere Problemer stadig er tagne i Betragtning. Det er et meget stort Materiale som er sammentrængt i den lille Bog. Alle som interesserer sig for Sprogforskning vil heri finde en paalidelig, klar og indholdsrig Oversigt som smukt illustrerer de store Fremskridt den semitiske Sprogvidenskab har gjort i de sidste Menneskealdre.

Johs. Pedersen.

Dr. Kure, Russisk-Dansk Ordbog. København 1916, G. B. N. F. VIII + 502 s. 12 kr.

Et værdifuldt arbejde, som gjør forfatteren stor ære, ikke mindst, når man holder sig de vanskeligheter for øje, hvorom forordet gir oplysninger; en grundig og velkommen indsats i arbeidet for kjendskap til russisk her i Norden, værdifuld såvel for praktisk som for teoretisk studium. Jeg sætter denne min samlede mening først, for at man ikke skal mistyde de par bemærkninger om ufuldkommenheter og de kritiske indvendinger, som følger om arbeidets indhold og om dets didaktiske side.

Trykfejl og «glip», som er uundgåelige her og der i et så vidtløftig arbejde (f. eks. Акялина for og like ved siden av Акылина, eller at der ved ошибѣть henvises til et пишѣть, som så ikke er at finde), synes heldigvis at være overmåde sjeldne, så den side skal jeg ikke ofre ord på.

Derimot må man nok være forberedt på et og andet hul i ords-katten.

Jeg taler naturligvis ikke om de med vilje utelatte, selv for begynderen overflødige orddannelser, som verbalsubstantiver o. l.; snarere har forf. for så vidt tat vel rikelig stof med (et ord som скаканіе er f. eks. for mit øie overflødig — i motsætning til сіяніе på samme side). Heller ikke tænker jeg på «meget specielle og sjældne tekniske Udtryk» (se i forordet), som forf. likeledes tør ha forbigået med vilje; hit hører rimeligvis mangt et fremmedord fra handelssproget — jeg tar fra et foran mig liggende hjælpemiddel i flæng prøver som амбалажъ, постдатовать, рабаръ, презентація, ревенсъ, регредіентъ, прекарейная торговля (aktuelt i øieblikket!), консигнація (med tilhørende ordkreds), узанція, рамбурс(ированіе), командитъ; flere av disse ord burde vel forresten nok været med. Men de huller, jeg mere har fæstet mig ved, gjælder skjønlitteraturen. Mine stikprøver har vistnok i det hele git særdeles tilfredsstillende resultater; men jeg har dog ikke behøvet at gå langt for at opdage ord, som absolut burde været med for at sikre litteraturlæseren mot at måtte gripe til andre hjælpemidler. Vi finder f. eks. ikke въшолозокъ, agnmark (brukt i Tsjechovs Злоумышленникъ); og blandt ferskvandsfiskene i samme fortælling mangler мелеснѣръ (dial. «милинуѣръ»), vistnok vort Aabuk, cyprinus jesus. Som normand vil jeg i denne forbindelse føie til, at ordboken ikke har fåt med flere saltvandsfisk, som spiller rolle i vort lands berøringer med Rusland nordpå (ex. микмун byse, мѳмѳа lodde, jeg tror også at ha set сѳнда for sei); sådant vilde jeg gjerne havt med, fordi jeg gjerne ser dr. Kures ordbok avsat også her i Norge; på et sådant område er nordisk samarbeide det eneste rigtige. Men tilbake til den russiske skjønlitteratur. Jeg savner efter et rask blik her og der i Dostojevskis Записки изъ мертвого дома ord og uttryk som

følgende: **набухвостить**, **skrøne**; **закурить** i en betydning som vel nærmest er den samme som i **загулять**, komme på randel; **костить** («мать-то меня, бывало, костить, костить»), søle til, skjælde ut, se hos Pawlowsky; **заплатъ** («не хочу ворота, разбирай заплатъ»); **тилянуть** («да какъ тилину по горлу ножомъ»); **торба** («на торбъ хорошо игралъ»); **ажно** burde vel fundet plass ved siden av **ажъ** («легче бы онъ мнѣ триста розогъ всыпалъ, ажно искры посыпались»). Disse prøver er oplysende nok. I henseende til ordskatten er der altså nok et og andet at fylde ut i dr. Kures arbeide.

At forf. har tat personnavnene med deres mange diminutiv-former med, er praktisk og endog nødvendig. Og det er klarlig av værdi også at få familienavn med, nemlig for at oplyse om betoningen. Men ved disse sidste opdager man snart, at der bare er kommet et utvalg med, som for mit øie gjør et svært tilfældig indtryk. Man finder f. eks. nok **Ламанскій** men ikke **Погодинъ**; vi finder det fremmede **Фонвизинъ** — og det har ingen noget imot —, men ikke f. eks. **Фортуатовъ** eller **Шахматовъ** (hvilket sidste russere, som ikke tilfældig har hørt det, er tilbøielige til feilagtig at betone -ма-). På dette område står man likesom overfor et rent tilløp, hvor hullerne let vil ærgre.

— Dr. Kures ordbok er ganske særlig værdifuld ved den nøiagtige akcentuelle og grammatiske bearbeidelse av stoffet. Forf. har for så vidt arbeidet hånd i hånd med professor Holger Pedersen, og ordboken er på dette område så systematisk og videnskabelig gjennemarbeidet, at den foruten at være leksikon også er blit en fortræffelig lærebok, i ordets bedste betydning. Men om jeg end altså setter den største pris på forfatterens omhyggelighet i denne retning, så finder jeg på samme tid, at hans arbeide set fra denne side ikke er helt frit for overflødig ballast i det praktiske arrangement. Allerede ved de vante betegnelser for substantivernes kjønn (*m. f. n.*) spør man sig uvilkårlig, om de ikke i et overvældende antal tilfælde er unødvendige; en notis i det forord, som så allikevel må læses for andre fænomeners vedkommende, kunde gjort de fleste av kjønsmerkerne overflødige. Men lad så være, vi står jo her overfor en gammel tradition.

Men nu tallene 1 2. 3. ved verberne. At professor Holger Pedersen inddeler verberne således, efter deres præsensbøining, er bra nok; men da dr. Kure jo stadig, av hensyn til oplysning om betoning o. a., anfører så meget av verbets præsensbøining, at selv den mindre lærde straks må være på det rene med hele præsens (f. eks. endog -аю ved de normale avledede verber på -ать), hvad nytte gjør da de små tal? Ved **злати**, bygge, er tallet glippet ut; men de tilføjede former **зидати** **зидень** gjør bøiningen klar nok uten noget «2.» ved siden. Ved **бѣжати** finder vi 1. og 3. , og så føies der til (**бѣгѣу**, **бѣжѣю** . . . **бѣгѣтъ**, o. s. v.); disse tilføielser er, trods tallene, for den rent uindviede

endda neppe helt tilstrækkelige; men selv for den meget litet vidende blir tallene helt overflødige.

At aspektbetegnelsen ved verberne er fuldstændig, er en grundpille i et russisk leksikon. Men igjen gjælder det, at fuldstændighet ikke er det samme som overlæsselse, og jeg mener, at man praktisk kunde indspart en hel del av anførslerne «*ipf.*» (imperfektivt) i trykningen. Ja — derved endog undgået et punkt ved tekstanordningen, som uvilkårlig virker forstyrrende ved første øiekast og endog kan tænkes at lede en svak begyndersjæl litt på vildspor. Lad mig ta et praktisk eksempel blandt mange. Ved verbumparret *облекать* — *облечь* læser vi: *облекать*, 2. (-аю), *ipf.* *облечь*, 1. (-екý), og først to linjer nedenfor kommer så et litet *pf.*, som refererer sig til *облечь*. Ved første øiekast vil man altfor let feilagtig henføre *ipf.* til det like efterfølgende *облечь*. Dette med så meget større berettigelse, som vi f. eks. ved et *сидеть*, 3. (*сидý*), *iter.* *сидивать*, 2. (-аю), *ipf.* o. s. v.»; med ret og skjel skal føre det lille merkeord *iter.* til det efterfølgende verbum, og først efter dette opdager det *ipf.*, som er ment til *сидеть*. Jeg mener, at en opstilling som f. eks. «*облекать* (-аю), *pf.* *облечь* (-екý)» vilde været klarere, mere økonomisk, bedre. En antydning i forordet kunde hævet enhver tvil om, at når intet ord stod hos, var verbet at opfatte som «imperfektivt» — uten at hindre bruken av merkeordet der, hvor dette forekom nødvendig eller heldig.

Selvfølgelig, sådanne arrangementsspørsmål avhænger altid av et skjøn. Jeg har ikke villet holde min mening tilbake, siden man har bedt mig om en anmeldelse. Men forf. skal ikke lægge for meget i den — mine indledende ord vil vise ham den store værdi, som jeg tillægger hans arbeide som helhet. Jeg håber, at han ikke gjør alvor av sin trusel om ikke at ville befatte sig med en tilsvarende dansk-russisk ordbok.

Men til forlaget vil jeg rette det spørsmål, om ikke prisen på den anmeldte ordbok kan komme klækkelig ned. Markedet er ikke stort, det vet vi; foretagendet må pekuniært set være vanskelig nok. Men jeg er ræd for, at prisen vil gjøre forretningen endda vanskeligere. En bok som det lille tyske Blattners leksikon vil ved sin billige pris (3. 50) vedbli at være en altfor farlig konkurrent for dr. Kures udmerkede arbeide; de fleste av dem, som arbeider med russisk, kan nemlig iforveien tysk.

Kristiania 9. mars 1916.

Olaf Broch.

Axel W. Persson, Zur Textgeschichte Xenophons. Diss. Lund 1915, Gleerup. (= Lunds Univ. Årsskrift N. F. Afd. 1. Bd. 10. Nr. 2). 175 SS.

Xenofons Overlevering er ikke synderligt tillidvækkende. Der er ingen Haandskrifter bevarede fra den bedste Tid, IX—XI. Aarh., og Papyrusfund viste slemme Fejl i Texten og fremfor alt, at de kritiske Udgaver hvilede paa et galt Grundlag, hvilket med Fynd og Klem fastsloges af v. Wilamowitz i Anmeldelser af Oxyrhynchusfundene (Gött. Gel. Anz. 1900, 47; 1904, 675). Udgavernes Slethed skyldtes fremfor alt, at de ældste Hss. fra XII—XIII Aarh. slet ikke har været undersøgte, som f. Ex. Prof. Heiberg har paatalt i dette Tidsskrift, 3. R. XIX, 160 ff.

Der synes nu at oprinde bedre Tider for denne forsømte Forfatter. Dr. Perssons Dissertation er et ualmindeligt lovende og dygtigt Arbejde, der viser dybtgaaende og omfattende Kundskaber og sikker Methode. Anerkendelse fortjener ogsaa den saglige og urbane Tone, der gaar igennem hele Afhandlingen. Stoffet er godt disponeret, og Enkeltheder findes let ved Hjælp af et godt Register, der netop ved den Slags Undersøgelser aldrig burde savnes.

Først gives som en Indledning en summarisk Oversigt over Haandskrifterne, deres indbyrdes Forhold og Benyttelse i Udgaverne. Mærkeligt nok synes hverken Professor Heibergs ovenfor omtalte Anmeldelse af Thalheims Udg. af scr. min. I eller Dr. Ræders af samme Værk i Berl. phil. Woch. 1913, 673 ff. at være Forf. bekendt, skønt begge giver positive Bidrag til en rigtigere Bedømmelse af Hss. Ej heller citeres Prof. Heibergs Anmeldelse i 4. R. I, 122, hvor der gives nøjagtige Oplysninger om den vigtige Marcianus 511's Alder. Interessen samler sig imidlertid om Xenofons Hovedværker, idet Bogens egentlige Formaal er en udtømmende Behandling af Papyrusfragmenterne og den indirekte Overlevering i Citater hos antike og byzantinske Forfattere. Resultatet af denne grundige Prøvelse bliver en Oprejsning for de hidtil tilsidesatte Haandskrifter, navnlig i Anabasis. I et kort Slutningskapitel drages Konsekvenserne. I Anabasis hviler de hidtidige Udgaver paa en byzantinsk lærds vilkaarligt behandlede Text. I Kyrupædien gaar de 2 Klasser tilbage til Oldtiden; den tredje, der beror paa den samme overvurderede Parisinus som i Anabasis, behersker Hugs og Marchants Udgaver, medens Dindorf og Gemoll har været heldigere i deres Udvalg, om end den sidste er meget umethodisk. I Hellenika, hvortil der kun haves Hss. fra XIV Aarh., synes Udgiverne at have truffet det rette; Overleveringen kaldes god, men Materialet i Papyrus og Citater er rigtignok saa lille, fordi dette Skrift ikke blev sat højt, at Dr. Persson her maaske er for tillidsfuld. Det er overhovedet en Smagssag, om man vil kalde Xenofons Overlevering

god, som stadigt sker i Afhandlingen, men hos en fremtidig Udgiver er en saadan Beskedenhed af det gode. I Apomnemoneumata er Haandskrifterne ikke udnyttede, men Aristides og Stobaeus støtter den tilsidesatte Gruppe. I Kapitlet om Citaterne gives ogsaa en interessant Behandling af Eftertidens Stilling til Xenofons Forfatterskab. Dette spillede, som allerede f. Ex. v. Wilamowitz har paapeget, ingen synderlig Rolle, navnlig ikke de historiske Skrifter, før Atticismen gravede ham op.

I en af Wessely udgivet Papyrus til Kyrupædien findes der Varianter, betegnede med οὕτως H; denne Diorthot identificerede Wessely meget overbevisende med Heron fra Athen, der efter Suidas havde forfattet Hypomnemata til Herodot, Thukydide og Xenofon. Dr. Persson mener, at ὑπομνήματα ikke tyder paa Textkritik, hvilket er en besynderlig Lapsus (sml. f. Ex. Wilamowitz, Euripides' Herakles I, p. 154 ff.). Han foreslaar Herodian, fordi han gerne vil have en Grammatiker «von gewaltigen Proportionen». Om nu Herodian var i et saadant Format, dengang man kunde læse hans Forgængere, skal jeg lade staa hen, men mod Antagelsen taler, at Herodian, saa vidt vides, kun har forfattet teknisk-grammatiske Skrifter, ikke Forfatterkommentarer; at han er samtidig med denne Papyrus fra 2det Aarh., støtter just heller ikke Forslaget.

Dr. Perssons Dissertation gør svensk Filologi Ære. Sverrig indtager for Tiden en førende Stilling paa Textbehandlingens og Overleveringshistoriens Omraade, som altid maa være den klassiske Filologis Midtpunkt. Den dybere Indtrængen i Fortidens Liv er lige saa nødvendig for Textudgiveren som for Historikeren. Herved bliver Arbejdet med en Udgave jo unægteligt mere omfattende, men ogsaa uendeligt mere lønnende og fængslende.

Februar 1916.

Ada Adler.

Bøger indsendte til redaktionen.

- Fr. Moth*, Aristotelessagnet eller elskovs magt. Kbhvn. & Kria., G. B. N. F.
Georg Brandes, Henrik Ibsen. Do. do.
J. P. Jacobsen, Manes, de døde og Menneskelivet. Anden Bog: Stormennesket, Genius og Manes. Do. do.
Modern Prose selected and annotated by *H. Helweg-Møller*. Do. do.
I. K. Ryge Jensen, Profetierne om Babels Fald. Do. do.
Rolf Nordensträng, Vikingafärderna. Stockholm, Norstedt & söner.
D. A. Seip, Grundlaget for det norske riksmaal. Kria., Norli.
Carl Knap, Den direkte metode i sprogundervisningen. Kria., Aschehoug.
J. Melander, Étude sur *magis* et les expressions adversatives dans les langues romanes. Uppsala.
Axel Kock, Umlaut und Brechung im Altschwedischen. (Lunds Univ. Årsskrift). Lund, Gleerup.
Jagmanderlal Jaini, Outlines of Jainism. Ed. by *F. W. Thomas*. Cambridge, Univ. Press.
Publii Cornelii Taciti libri qui supersunt rec. *Carolus Halm*. Ed. V cur. *Georgius Andresen*. Tomus posterior. Leipzig, Teubner.
Maul og minne 1916, 1—2. Kria., Bymaals-laget.
Mitteilungen der Islandfreunde III 4. Jena, Diederichs.
-

Indhold af 5te binds 2det hæfte.

	Side
To Laaneord i Dansk. Af stud. mag. <i>Rosally Brøndal</i> i København	49
<i>Συμφαλίδες</i> . Af professor, dr. phil. <i>Chr. Blinkenberg</i> i København	65
Hethitisk, et nyt indoeuropæisk sprog? Af cand. mag. <i>K. Wulff</i> i München	81
<i>Annalium confectio</i> . <i>Tabula. Annales maximi</i> . Af cand. jur. <i>C. W. Westrup</i> i Hellebæk	89
Papyrusfundene i Oxyrhynchos XI. Af dr. phil. <i>Hans Ræder</i> i København	93
Blandede sproghistoriske bidrag II. Af underbibliothekar, cand. mag. <i>Th. V. Jensen</i> i København	100

Anmeldelser.

<i>Arthur Rosenberg</i> , <i>Der Staat der Italiker</i> . Af professor, dr. phil. <i>F. Gustafsson</i> i Helsingfors	103
<i>Arthur Christensen</i> , <i>Le dialecte de Sämnan</i> . Af professor, dr. phil. & theol. <i>Fr. Buhl</i> i København	104
<i>K. V. Zettersteen</i> , <i>De semitiska språken</i> . Af docent, dr. phil. <i>Johs. Pedersen</i> i København	106
<i>Dr. Kure</i> , <i>Russisk-Dansk Ordbog</i> . Af professor <i>Olaf Broch</i> i Kristiania	107
<i>Axel W. Persson</i> , <i>Zur Textgeschichte Xenophons</i> . Af mag. art. <i>Ada Adler</i> i København	110

NORDISK TIDSSKRIFT
FOR
FILOLOGI

FJERDE RÆKKE

FEMTE BINDS TREDIE OG FJERDE HÆFTE

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG

GRÆHNS BOGTRYKKERI

1917

Under medvirkning af:

M. Cl. Gertz,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.

Vilh. Thomsen,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.

Ludv. F. A. Wimmer,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.

S. Eitrem,
professor, dr. phil.,
Kristiania.

Johan Vising,
professor, dr. phil.,
Göteborg.

C. M. Zander,
professor, dr. phil.,
Lund.

redigeret af:

Hans Ræder, dr. phil., København.

Af tidsskriftet udkommer årligt et bind på 4 hæfter, hvert på gennemsnitlig 3 ark. Subskriptionen er bindende for et bind, hvis pris er 6 kroner.

Bidrag til tidsskriftet bedes sendte under redaktørens adresse (Sortedams Dossering 101, Kbhvn. Ø.), bøger, afhandlinger og tidsskrifter til anmeldelse under samme adresse eller til Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, Kbhvn. K.

D'hr. anmeldere gøres opmærksomme på, at redaktionen ved at tilstille vedkommende bogs forlægger to eksemplarer af anmeldelsen sørger for, at den kan komme forfatteren i hænde.

Ny fuldstændig omarbejdet og fornyet Udgave af

P. HANSEN

Illustreret dansk Litteraturhistorie

ved

CARL S. PETERSEN

Bibliotekar ved det kgl. Bibliotek.

I denne nye Udgave har Udgiven Bibliotekar CARL S. PETERSEN helt igennem omarbejdet og fornyet Værket og bragt Fremstillingen i Overensstemmelse med Resultaterne af de senere Aartiers rige Litteraturforskning. Der er tillige indføjet et helt nyt Afsnit om *Danmarks ældste Litteratur*, ligesom selvfølgelig ogsaa den *allernyeste Litteratur* vil blive omtalt.

Den nye Udgave vil fremdeles — foruden et alfabetisk Register over Personer og Emner — bringe en meget udførlig *litterær Bibliografi*, omfattende dels Udgaver af de forskellige Skrifter, dels Værker og litterære Afhandlinger om de paagældende Forfattere og Emner.

Endelig vil ogsaa *Billedstoffet* blive helt igennem fornyet; Værket vil paa de 1400 — 1500 Sider i stort Format, som det vil omfatte, ialt bringe ca. 500 *Tekstbilleder*, foruden at der vil medfølge 38 *Bilag*, deraf mange *farvetrykte*.

Værket udkommer i 10 store Hefter (hvert paa omtrent halvandet Hundrede Sider) til en Pris af 1 Kr. 50 Øre pr. Hefte.

GYLDENDALSKE BOGHANDEL, N. F.

Etymologiserende Notitser. IX.

Ved E. Jessen.

Aften. Schade henfører *âband* til *âban* (abnehmen), uden Bemærkning om Verbets Etymologi. Fick IV³ P. 560 deriverer *Aften* («wahrscheinlich») fra Roden i *ἐπί*, vil altsaa, som tyske Etymologer, ikke tænke paa *ab*, *af* (*ā* da Aflyd til *ǣ*, eller til *ě*). Jeg gjetter ikke, hvorfor man ikke vil saa meget som nævne *ab*, og hvori Sandsynligheden ved *ἐπί* bestaaer. Jeg har for beskedent sagt: «seer ud som Aflydsform til *ab*; om *ǣb* indeholdes i *Aften*, eller om her er Forkortelse, sees ikke», og seer ingen Usandsynlighed i at forbinde *Aften* med de i Nr. VII under *jeon* anførte Ord, som *avet*, *Evie*.

Api, gammelt Navn, omtalt under *Ubbe*.

bister. Den directe Derivation fra *bisse* (jydsk *bese*) er forfeilet; det maatte da være af ellers ubekjendt Aflydsform af Roden: *bis-*, da den nedertyske Form er *biister*, hollandsk nu *bijster*. Franck gaaer ud fra flamsk Form *bij-stier*, et Compositum (plattysk da opr. *bi-steer*); cf. enten *styre* eller t. *stieren*.

Brog, gammeldansk, norsk, &c., *brook*, celtisk *brāca*; altsaa (ifølge fælles *k*) Laan fra en af de to Sider, rimeligst fra Celtisk til Germanisk, og da i meget gammel Tid. Det hører ikke til de blot nordiske Laan fra Celtisk i 9de—12te Aarhundrede (i ældste Høitydsk findes det: *bruoh*). — At *Lod-brook* i Norden er langt ældre, skjønnes af et Billede, henført til Folkevandringstid, og gjengivet f. Ex. i Sveriges Historie, ed. Hildebrand, I P. 202, hvorpaa en Mand klædt kun i lodden Brog, ifærd med et firbenet Uhyre, vist Bjørn. Sagnpersonen maa da, som Montelius siger, være saa gammel, og Aarhundreder senere være combineret med en eller anden notabel Sørøver (ligesom f. Ex.

Toke-sagn, = Tell-sagn, combineredes med en Mand paa Harald Blaatands Tid). Hvor gammel den Sagnvariant er, der lod *Lodbrook* være Fruentimmer (*brók* er Femininum), kan ikke vides. Paa Orknøerne findes jo en Indskrift, der gjør «Lodbrookssønnerne» (Sørøverne) til Sønner af et Fruentimmer ved Navn «*Lothbrok*» (se f. Ex. G. Storm: kritiske Bidrag til Vikingetidens Historie P. 84). Her er permanent Stof til «oldhistorisk» Dispyt om den drabelige Erobrers «historiske Kjerne». I de angelsaxiske Krøniker er han endnu ikke gaaet ind; de nævne hverken «Lodbrog» eller «Lodbrogssønner». — *Bracker* i ældre Dansk er langt senere Tids Laan af lat. *braccæ*.

Dovre i Jylland kan treffes anført som Bevis for Jydskhed i Kent; men *Dover* der hed allerede i romersk Tid *Dubris*. Ogsaa kunde man ville identificere med den norske Gaard *Doore* (*Dofrar*, Pl., se f. Ex. Munchs hist.-geogr. Beskrivelse over Kongeriget Norge, Registeret), efter hvilken Bjergpartiet nord for den kaldes Dovrefjeld. Men jydsk *Dover*, «forhen Sogn, nu By i Lintrup Sogn, Kalvslundherred», hed fordum *Doverth* (se Register til 'Ribe Oldemoder' ed. Nielsen), der hverken er Eet med det engelske *Dover*, eller med det norske *Doore*, men muligvis af fælles Etymologi med det norske. I Skanderborgegn nævnes en ecclesia *Dover*, *Dofræ* (se Register til scriptores rer. danic.); og paa Sjælland, i codex Esromensis (ed. Nielsen) P. 55, 67, 58: «*Dachworthholt*», *Dowertholt*, *Dowerholt*. Trap har flere *Dover* (Gaard, Høi, Kil, Odde).

Erik ansees af Noreen (altschwed. Gram. P. 190) for opstaaet af **Ein-rik-r* Enehersker, altsaa bekvem Betydning. Men hvorledes formelt antageligt? I Sverig, Norge, Danmark, Tydskland skulde *-n-* være elideret? hvilket ellers er uhørt i de mangfoldige Composita med *ein-*. Og hvorledes forklares da Stave-maade *Eyrikr*?, med samt gotisk *Eurik*? — Gammeltydsk *Erich* anseer Förstemann for frembragt ad forskjellige Veie, men tildels = *Eyrik-r* (evig Hersker, uafbrudt regerende). Norsk og dansk *Erik* gjengives i de angelsaxiske Krøniker med *Eoric*, *Eohric*, *Yric*, *Yryc* (Register i Thorpes Udgave vol. II).

Esbjerg. Foruden den i Nr. VIII berørte hypothetiske Henførelse til *áss* (Gud) ere andre mulige (f. Ex. til *Aas* Bjelke, Rygguing; til *Esp*, Træet). Hvis man her vilde tro paa Hen-

tydning til Vulcanisme, da kunde henvises til *Esjuberg* paa Island, af *esja*, Esse (se Register til Landnámabók). Norsk har et ligelydende *Esja* «Art Klæbersten» m. M. Hvis Udtalen oprindeligere var *Eesbjerg*, kunde det passe til norsk *Eisa* «Ring af Stene til Ildsted paa aaben Mark». Hvorledes *Esbjerg* nu udtales i Dialect deromkring, veed jeg ikke.

flaut-s og flautjan (gotisk; *kenódoξos* indbildsk o. L.; og *περπερεύομαι* brauter letsindigt o. L.). Uhlenbeck siger: «dunkeln Ursprungs»; Feist benægter udtrykkeligt Sammenhæng med *flyde*, islandsk *fljóta*, &c, skjønt *flaut* congruerer med Præt. Sing. Rodform af *flyde*. Altsaa ansees Betydningen for uforenelig dermed. Men paa flere Maader maatte Mellemlid kunne føre til de to gotiske Ords Betydning. Og i Norsk betyder *fløyta* (formelt aldeles Fæt med *flautjan*, Omlyden Bevis paa fordums Tilstedeværelse af -j-) bl. A. netop «overdrive, braute» (Ross P. 198); og Mellemlid mærkes: 'Fisken *fløyter* seg' (stiger op til Vandfladen); 'Baaten *fløyter* seg' (flyder let); '*fløyta* seg' (muntre sig o. L.) (se Aasen). I Dansk skulde Verbet nu lyde **fløde*. — Af Verbets Rod i Præt. Pl. og Part. kommer nederlandsk Adj. *plot* (svømmende frit o. L.), laant til Høitydsk: *flott*, og videre til Dansk, med Betydning baade som engelsk *afloat* (fordum *on flote*, Dativ af Subst.), og som engelsk *easy*, *jaunty*, *dashing*, &c.

for- (Præfix). I Nr. IV har jeg citeret uforvansket Betonning *Forstár* (som i Svensk) hos Holberg. Hos Petter Dass (forøvrigt ikke just exemplarisk i Behandling af Accent) treffes:

at Satan paa Folk veed at gjøre *Forskjæl*

og (ligeledes i 'Nordlands Trompet'):

det var vel at ønske, der kom et *Forbød*.

Dass og Holberg vare jo ikke Danske, og maa lingvistisk benyttes med megen Reservation. Men ogsaa hos Wadskjær har jeg noteret:

at der er stor *Forskjæl* paa Nelliker og Nelder.

Betonningen var naturligvis først som i *Verbót*, og plattysk *Vorschel*, *vorantworten* (imiteret i *Forstár*).

Fyris vellir (isl.) og gammelsvensk **Føris æng** (Gaard); og **Søer**: øfre och nedre **Föret**; henføres til isl. *fyroa* ebbe; ifølge Aaens Oversvømmelser. Besynderligt at benævne efter disses Forsvinden, ikke efter dem selv. Aaen ansees for Nentrum. I Norge findes Masc.(?): Vandet *Fyrir*(?) *Fyrisvatn* i *Fyrisdalr*; Kirker *Fyirilunda* og «*Fyristraðar*»; et *Fyrileif*; et *Fyri* (Gaard?); Gaard *Or-fyris-øy* (Munch, Register og P. 64). Alle mangle det *y*-bevirkende -o- i *fyroa*; ligl. norsk *Fyra* Banker ved Aa, hvor -c- er elideret. Kan ved nogle tænkes paa norsk *Fyre* Fyrreskov?

Heimdall-r henføres af Brugmann II 1, 258 til Roden i *θαλαρός* (blomstrende). Det kunde vel gaa an at minde om norsk *dalla* (løbe, trippe, vimse)? I Rigsmaal travler han omkring i Verden (*heim-r*). Da det ellers er Odins (Vegtam's) Maneer, passer det til Hypotesen om, at Heimdall fremkom ved Personspaltning, efter at have været et af Odins Navne. — Forøvrigt varierer Stavemaaden.

Jungshoved nævnes allerede i Valdemars Jordebog P. 36: *Junæhouæth*. I Salling er *Junget* Sogn (nævnt i 15de Aarhundrede: diplomatarium Vibergense, ed. Heise, Register). Nogen anden bekjendt germanisk radix end *jung-* (ung) tilbyder sig ikke, og med den vilde følge, at Localiteten havde Navn efter en Tydsker, hvad jo ingenlunde var uantageligt. I Valdemars Jordebog nævnes jo endog *Edwincæthorp* (nu Endrup), med engelsk Personnavn. Og i Flensborg diplomatarium I, P. 257 nævnes en «Brøder Junge» (eller *Jünge*?), andetsteds andre af det Navn. Men ogsaa i Norge findes i Middelalder et *Jong* og et *Jungstæin* (nu *Jonsten*) (Biskop Eysteins Jordebog, ed. Huitfeldt, med Register). Og i Sverig, i Västergötland, et Sogn *Jung* (Sidenbladhs Liste over Sveriges härads- och sockennamn). — Paa *Junge*, Kniv, laant fra Nedertydsk (Derivation mig ubekjendt), bliver jo ikke at tænke. — Forlyd *j-* bringer Forlegenhed. Den urgermaniske er bevaret i *ja*, desuden i oprindeligt *jiu-*, nemlig i *Jul* og *Jyde*, men sædvanligt ellers i Norden forsvunden, som i *Jār* (Aar), *jung* (ung), *Joch* (Aag). Indtødt *j-* er ellers af senere Opkomst, som i *Jord*, *jern*, *Jærn* (laante Ord med *j-* ere f. Ex. *Jagt*, *Jærmer*, *Jomfru*, *jo*). Men ved nogle Navne kommer Tvivl, om Lingvister ikke have været for hurtige med at erklære Bortfalden at urgermanisk *j-* for Lov; som ved anførte *Jung*, *Jungstæin*.

Jungshoved, item f. Ex. *Jurlundhæræth* (Vald. Jordb.), *Juna-köping* (Jönköping), *Juma-* eller *Joma-kil* (i Uppsala län), *Joostra* (nu *Juste-dal* i Norge); maaske *Julækæ* (Jyllinge, script. rer. danic.)? o. fl. Ogsaa nogle Dialectord synes betænkelige, f. Ex. norsk *jaaka*, *jooma*, *joona*, *Jukk*, *Julk*, *Juur*, *jygla* &c.? Ialtfald er *ja* (med Derivatum *jætte*) skadeligt for Lovens Anseelse; vel ogsaa *Jul*, *Jyde*.

Keisse, diplomatarium Vibergense P. 124, er Pluralis af det Ord, der ellers skreves *Kieæ*, Jernhage, udtalt i Lighed med nuværende *Behandling* af *sexten*.

kjøn, forðum *kiøøn*, islandsk *kæn-n*, tydsk *kuoni*, nu *kühn*, hollandsk *koen*, engelsk *keen*. Tydske Lingvisters Paastand: «reguläre Bildung zu Wz. *kan*, mit *kennen*, *können*, also: *ken-nend*» følges endnu næsten enstemmigt; saaledes Fick III⁴, P. 36: «der etwas kennt (und kann)». Hvorledes bliver det «regulairt»? Først hvad Form angaaer. Regulaire Adjectiver til Verber af Classe som *cann* Pl. (*c*)*unnu*, *kann* Pl. *kunnu* ere saadanne som *kunn-r*, *vand-r*, *vind-r*, *drekk-r*, *høerf-r*, *-øerð-r*, *gild-r*, *brigð-r*, *slypp-r*, hvorimod saadanne som *fær-r*, *skæð-r*, *græf-r*, *slæg-r*, &c. høre sammen med Verber som *fara för*, stundom som *skæða-ada*. Til Rod af denne Art hører indisk *g'ānu* Knæ (*γόνε*, lat. *genu*), og Derivatum *γωνία* Vinkel, Hjørne, med Adj. *γωνιαῖος*, samt Adj. *kæn-n*, der formelt ganske passer til *γωνία*, og bliver at henhøre dertil, hvis Betydningen understøtter det. Altsaa dernæst Betydning. Den ældste sees i Engelsk: *kēne*, nu *keen* skarp, acutus, asper, og dernæst i Tydsk: asper, audax, bellicosus; i Hollandsk: verwegen, kühn, heftig; dernæst i Norsk tildels: stiv, stolt, kjek, fyrig, samt spændt opmærksom, og kræsen (*Kjønstre* slemt arrigt Menneske); item ældre Svensk og Dansk: the slogo ther til som *køne* men (sv. Rimkrøn. II 193); *kon* modig (Weygere LXXVII); V. S. O. har Betydning tapper med Adv. *kionligen* og Sb. *Kionhed*; Kalkar *dumkion*. Tilsammen førende tilbage til: knæformet, skarpkantet, vinkel- og hjørneformet, *γωνιαῖος*. I Dansk er *kjøn* nu naaet til kun at betyde: smuk, net (vel gennem Mellemlid: militairisk udseende, eller flot, 'schneidig'); i Islandsk tidligt til at betyde: kyndig; aabenbart gennem Composita som *lögkænn*; *sjúkænt*, skrap i sin Jura; Sømandsdygtighed. Denne øiensynligt derivative Betydning gjøre vel samtlige Germanister til Grundlag, dog undtagen den forsigtigere Franck:

«Jammer dat *kóni* . . . alleen in het Germ. voorkomt, en elk gegeven ter bepaling van de grondbet. ontbreekt». Han ansaa altsaa den gjængse Betydningsudledning fra Islandsk for pervers (ligeledes jeg i etym. Ordb.).

Krop combines af Fick III⁴ P. 55, og Andre, med *γροπός* krum, af Brugmann I² § 683 med *βρέφος* Unge, Foster; begge Dele uden Antydning af Uvished. I Celtisk angives: *cropa*, *sgroban* bird's crop; Laan derfra altsaa muligt. Consonanterne passe til Extraction af latinsk *corp-us*, med omflyttet *r*. Raadeligt ikke at sige noget Bestemt.

leske, Laan af tydsk *leschen*, nu *löschen* (slukkes; og med «svag» Conjugation transitivt: slukke), af Kluge plausibelt henført til Rod i *liegen*, *legen* (lægge sig, gaa ud), er senere, Fick III⁴, 533, besynderligvis regnet til Rod i *slukke*, «aus *lek-skan*»! Om *slukke* er talt i No. V, under *slugne*.

Lodbrog omtalt ovf. under *Brog*.

-løse, Stednavnssuffix paa danske Øer, i Skaane, ogsaa i Mellemsverig. Ansees for Tiden for Eet med angelsaxisk *læs* (pasture), hvilket som oftest maa kunne passe, hvad Betydning angaaer. Fraregnes maa naturligvis Saadant som f. Ex. *Melløse*, fordum *Methelhuse*, hvoraf der kunde være fler Tilfælde, end nu kan paavises. Saadanne som *Sængeløse*, *Særkeløse* maatte kunne være strax lavede for Løier, eller senere spøgende omforstaaede (*Sæng* hed fordum *Siæng*, og Stedet har hedt *Siængeløse*), men maatte tildels kunne indeholde Personnavn (*Serkvi-r?*), som let kunde være nu upaaviseligt. Ved Massen af Navne paa -løse maa naturligvis spørges: hvor mange af dem gaaer det an at sondre fra norske og islandske paa -*lausá* og -*løyssa* (-*leysa*), -*løyse*? Dertil maa altid behøves Mere, end at Localiteten er eller kan have været Græsgang (pasture). De norske og islandske høre alle til Roden i *lös* i en eller anden af dens Anvendelser. O. Nielsen (i Universitetsjubilæums Blandinger II, P. 27) anfører *Narmlausa*, *Sooloyssa*, *Ryduloyssi*, *Haaloyssa*, item *Vatnlausá*, *Veidilausa*, o. fl. I Munchs hist. geogr. Beskr. nævnes P. 61, helt oppe i Haalogaland, Gaard *Gardleysa* (nu *Gardløse*); P. 175 *Rydaleysi* (nu *Rydløse*); P. 167 *Tyrduleysa*. -*løyssa*, -*løyse* (-*i*) ere Substantiver, der have indeholdt omlydbevirkende Suffix -*j*-

(ligesom Verbet *løysa*; *ey* er blot islandiserende Stavemaade). De tre Endelser vare i Norge i ringe Anvendelse ved Stednavne; Munch har troligvis fler Exempler, men ialtfald meget faa blandt de store Masser af Gaardnavne (ikke optagne i Registeret). Det er ugjærligt at sondre f. Ex. dansk *Watnløse* fra islandsk eller norsk *Vatnlaus*; Rod *laus*- lader sig ikke excludere fra de danske og svenske Navne. Idethøieste kunde forsøges at sondre en Part, større eller mindre, af dem paa *-løse* fra Resten, og føre den Part til en ganske anden radix, den i angelsaxisk *læs* (Stamme *læs-w-* med Suffix *-w-*, der endnu sees i Casus med Vocal: *læs-w-e*), med Betydning: *pasture*, Rod *lās*; *ā*, der holder sig i Tydsk og i Nordisk (med sin Omlyd *ā* foran *-i-* eller *-j-*), blev i Angelsaxisk til *æ*. *løse* har hverken *ā* (dansk *aa*) eller Omlyd *æ*, kan altsaa ikke identificeres med *læs*. At *ā*, i saa mange Ord ens, allevegne, og allerede i Middelalder, skulde være i Udtale forvansket til *ø*, vilde være desperat Antagelse, og skulde først strengt bevises, hvilket ikke kan præsteres. Dermed er *-løse* endnu ikke excluderet fra Aflydsform af Roden i *læs*. Man kunde postulere Aflyd *lās* (som den i *tage*, *tog* &c). Men mer end Postulat faaes ikke. Saadant *lās* kjendes ikke i noget germanisk Sprog, ja vel neppe i noget eneste af alle «indo-europæiske» Sprog. Og Postulatet maatte fordre et Postulat til: omlydbevirkende Suffix *-i-* eller *-j-*: *lās-i-* eller *lās-j-*, for at naa til *-løse*. Og hvorpaa vilde man saa kjende, hvilken Part af Navnene hørte til Rod *lās*-, hvilken til *laus*? Localiteten kan gjøre en eller anden Benævnelse usandsynlig (mer eller mindre), men kan ikke for sig alene blive positivt Bevis for en Benævnelse. Hvor tilfældig og uvedkommende Anledningen til Benævnelse kan være, sees i *Landnámabók* (f. Ex. at Nogen har tabt en Kam, deraf *Kambsnes*). Man kunde have redigeret saaledes: hvis en Rodform *lās* i tjern Oldtid har existeret i Østdansk, da kunde den have været Aflydsform til angelsaxisk *læs*, hvilket paa Grund af Betydningen vilde være plausibelt, men til videre maa forblive ubevist. Mere paastaaelig Redaction er som de Lingvisters, der behandle, hvad ikke strider mod *Lautgesetzhelikeit*, som eo ipso bevist.

pen, pæn. Nyeste Forsøg: fransk *peine*, at os gjort til Adjectiv; endnu langt ringere end det gamle: Anvendelse af fransk *peint* (malet). Antageligere: hører til Vb. *pene* (en Læ; dansk

Dialect); svensk (Dialect) *penig* spinkel, *pena* («slå järn tunnt»); finsk *pieni* (schmal, fein). Forlyd *p-* antyder fremmed Herkomst.

præge, laant fra Tydsk, regnes gjerne til *brechen*, plat-tydsk *breken*, med tydsk Confunderen af *b* og *p*. Maatte vel snarere henregnes til plattydsk *prekelen* (stechen), *Prekel* (Stachel, Stocher); cf. svensk *prägel*, *präglä*. I ældre Dansk træffes *Preg* (stimulus), og Vb. *preg hæ* (stikke), der vel høre sammen med *Prik*, *prikke*, af ubekjendt Herkomst, som saa mange Ord med Forlyd *p*.

rask henføre Nogle, navnlig Brugmann (uden mindste Tvivl) (Frañck dog kun som Gisning) til radix i lat. *rota*, men Fick III⁴, P. 341, til Rod *ras-* «tönen», indisch *ras-ati* brüllt &c, dog i Betydning hurtig «vielleicht» til *ras-* i *rase* &c, saaledes, at 'maaske' kun gaaer paa eventuel Frasondring af en Betydning, men forøvrigt ingen Tvivlsomhed antydes. Jeg gjorde ret i, blot at sige: «indeholder flere Muligheder».

rig, *Rige*. Hvis man har Ret i at anse dem for Laan fra Celtisk (og altsaa at høre sammen med lat. *rex* &c.), da høre de, forstaaer sig, til de ældgamle Celtica hos Germaner. Men medens det bliver nemt nok ved Handelsartikler som det ovf. omtalte *Brog* (hvor i ogsaa Overgang af celtisk *ā* til germanisk *ō* er antageligere end det Modsatte), staaer det anderledes med *rig*, *Rige*, (mægtig, Magt), der, saa langt tilbage man veed, vare dominerende Ord helt op i Sverig og Norge, og ikke havde med Trafik at gjøre; saa langt mod Nord vides ikke af celtisk Urbefolkning. Og der er hverken i Form eller Betydning Hindring for at forene dem med tydsk *reichen*, hvorved dette og islandsk *rikja* (herske) staa i indbyrdes Aflydsforhold; vidtrækkende og herskende, mægtig, blive let congruente Forestillinger. Bevisligt er Laan ialtfald ikke. Etymologer ere saa lidet kræsne m. H. t. Bevisligheder.

Rollo, franske Krønikers Benævnelse for Normandiets Erobrer. Germaniske Navne latiniserede med *-o* *-onis* endte i sig selv kun i Gammeltydsk paa *-o* (Genitiv *-in*, *-en*), i Norden paa *-i* (ogsaa skrevet *-e*, Gen. *-a*) (Ex. *Saxo* o: *Saxi*, *-e*). Selv om noget **Hrólli* vel ikke let opvises, er det muligt, at Møre-

jarlen kaldte sin lille *Hrólf* (af *Hróðulf* = tydsk *Rudolf*¹): **Hrólli*, som f. Ex. Haakon Ladejarl skal have kaldt Sønnen Erlend: «*Ulli*», og som man kunde høre Svenske kalde Karl XV «*Kalle*». Endel andre (men langt fra alle) lignende Navneformer kunne være af saadan Opkomst (om f. Ex. *Vigge*, *Ubbe*, *Uffe*? cf. Vigfusson's Grammatik foran i Lexiconet, P. XXXIV: Pet Names). Normannernavne ere forøvrigt ikke just nordiskpuristiske; cf. Emma, Tankred, Rikard, Robert, Henrik, Wilhelm (endog de to sidste vare vist ikke saa tidligt i Brug i Norge og Danmark, og senere uhyppige udenfor Slesvig); og Erobrerflokket var vel af blandet Nationalitet. — Ragnvald Jarl kunde gjerne have kaldt ogsaa en anden af Sønnerne, *Hrollaug*: «*Hrólli*». Denne udvandrede, med Søsteren *Thordis*, til Island, hvor stor Descendents stammede fra ham, deriblandt Sæmund frode, Are frode, Snorre Sturluson, saa Islændere kunde ikke let være forkert underrettede om den Slegts Genealogi, saa langt tilbage som til Landnamstid. Heimskringla citerer Vers af Torf-Einar, Orknøjarlers Stamfader, hvori han lader sine Brødre: Hrolf, Hrollaug, og Thorir høre, at de ikke havde været med, da han hevned Ragnvald Jarls Drab. Vel ere Vers, citerede i Sagaer, ofte fabrikerede af Stormænds Smigrere, og af Fortællere eller Skrivende, men ikke mod vedkommende Familiers Tradition, endsige mod den orknøiske, den islandske, og den norske Slegtsgrens (den normandiske var uddød, før Vers nedskreves paa Island). At gjøre Rollo til Dansker er eventyrligt, men kommer ikke til at modificere Spørgsmaal om Navnets Beskaffenhed. I en af de angelsaxiske Krøniker (Krøniketexter, -varianter, Thorpes Udgave P. 145, sidste Spalte) nævnes han, stavet *Rodla*, som med *-d-* i *Hrodulo* bevaret (**Hróðli*). Skrevet senere, da Landet hed Normandi («*Her Rodla durhferde Normandi mid his here; and he rixade fifti wintra*»), altsaa efter Rollos Tid. Ms. sættes til tolvte Aarhundrede; Notitsen er tilsat, vist galt, ved Aar 876.

«**Sammenbrud**» er Dansk af samme Slags som *forscare*, materialiter indfødt Stof, *Brud* og *scare* for mange Tider siden forsvundne i Tydsk. Men mentalt ere de to Composita Tydskere.

¹ Troligvis = Fenrir; cf. Surt 5 Gange som Personnavn i Landnámabók, og de almindelige Navne som Ulv, Orm (o: Slange), Bjørn og Berse, Hrosstioy Hestetyv, Berghjot uhyre fæl, Knud (Knude som chanceerende, &c, visende Ønsker om Barnets fremtidige Farlighed. Cf. ndf. *Ubbe*, *Uffe*.

forsøare er Gjengivelse af plattysk *vorantwoorden* (først altsaa brugt om Forsvar for Retten). «*Sammenbrud*» kom i Gang med den nuværende store Krig, om end troligvis forefaldet en og anden Gang før; det staaer i «Folkets Ordbog» i 1914 (om indsat før Krigens Udbrud, veed jeg ikke), men vist ikke i noget tidligere Lexicon (ikke i V. S. O. og Molbech). Jeg saa det i Avis 1914 som noget mig helt Ubekjendt (men jeg er over al Maade ubelæst i nyere dansk Literatur). Vi sige: falde, styrte, synke, segne, bøie sig sammen. Men hvem vilde sige: Huset, Angrebet bryder eller brækker sammen, sammenbryder, sammenbrækker, hvad man nu dog maa søge at indføre for Fuldstændigheds Skyld. Tydskerne sige: es bricht zusammen, Zusammenbruch. Jeg gjetter paa, at ikke en Eneste af de nordiske Patrioter har følt sig generet, endsige har polemiseret, i Anledning af Sammenbrud. De komme altid længe bagefter, og anstifte da kun Uorden. — Vi sige: *bryde ind, ud, igjennem, af, op, der, uden* (nuværende) fremmed Assistance afgive *Ind-, Ud-, Gjennem-, Af-, Opbrud*.

Sarp-r (Fossen). Cf. norsk *sarpa* (smøre, derfor ogsaa prygle); *Sorp, Surp* (Søle, Dynd, Feieskarn m. M.), *surpa* (røre sammen), m. fl. Formelt passer lat. *sorbere* (sluge), og ogsaa i Betydning. Om lat. *s—rb-* og germ. *s—rp-* ere samme Rod, eller to ensformede, kan vel neppe afgjøres.

Snapstthing. Jeg har ikke forstaaet, hvorfor det gjelder for altfor naivt herved at tænke paa det gjængse Ord *Snaps*. Det kaldtes jo omtrent lige tidligt *Snapstthing* og *Drikthing*; Stavemaade *Dregthing* (3 Gange i jyske Tingsvidner, ed. O. Nielsen) skal vel betyde det Samme som *Drikthing*; men lige meget; Drik er nok. Kinch i Ribe Bys Historie og Beskrivelse (cf. Afhandling i jyske Samlinger I): «*Drechting, Drikting* (som almindeligt skrives), det Samme som ellers kaldtes *Snaps-ting*, eller de almindeligere besøgte Tingdage efter de største Fester og Retsferier». Register til diplomatarium Vibergense: «*Snabsting, Snapsting*; Viborg Landstings, Lørdag efter 12. Dag Jul; Ejends Herreds; Nibe Birks; Skive Bytings, 1ste Fredag efter 12. Dag Jul; Snapsmandag paa Fleskum Herredsting, 2den Mandag i Januar». I Diplomatariet forekommer *Snapsting* allerede 1171. At paa stærkt besøgt Slags Termin dag forefaldt mange Overenskomster, med skyldig Tildrikken, er antageligt. Brændevin, det mest passende til Snappen i een Mundfuld, maa

have været kjendt, siden Opfindelsen gaaer tilbage mindst til 12te Aarhundrede. Det plattyske *Snapps* kan længe have været brugt, før det naaede ind i Literatur (Kalkar har det ikke). Jeg seer forsaavidt ikke videre Vanskelighed. Men kan godtgjøres, at Ordet *Snaps* ikke er saa gammelt, da forbliver ogsaa for mig *Snapsting* uforklarligt.

Tjele, jydsk Hovedgaard, forud skrevet *Tiæle*, *Thælae*, *Tielle*, *Thyell* (Register til dipl. Vibergense). Ogsaa i Norge, i Raumsdalsfylke, findes en Gaard *Tjæle*. Gammel Form er i Munchs Beskrivelse over Kongeriget Norge P. 90 trykt som *Þjölur*, Plurale med abnormt *ö* (et moderne Tegn); i Ms. stod vel comprimeret *oe*? der jo ofte (endog i Tryk) vanskeligt skelnes fra comprimeret *ae*, foruden at med begge, især *ae*, i Mss. stundom er ment comprimeret *ee* («lukket», eller «aabent» *o*: Lyd *æ*), (f. Ex. *stæn*, *æn*; *hæta* ment som *heeta* hedde; *feeter*, *fæter*, *fæter*, *fed*; &c). *Þjalar*, senere *Þjælar*, vilde være normal Form. Det kan høre sammen med norsk *Tele* «høitliggende Flade eller Skraaning» (passer til det jydsk *Tjele*), *Tel* «Grundlag, Underlag», *Þelamörk* Telemark; videre *Tillie*, tysk *Diele* (cf. lat. *tellus*; m. M.).

'Trop (obsolet), Laan af plattysk *Tropp(e)* Klodrian, = høitydsk *Tropf*, «gilt als Nebenform von *Tropfen* (kleines Ding, Wicht)» (Kluge i etym. Wb.). Gaaer ikke an. *Draabe* heder paa Plattysk *Drope*. *Tropp(e)* kunde maaske høre sammen med *trappen* (trampe), og da oprindelig betyde Trasker, klodset Person?

Ubbe og Uffe, der for Formens Skyld kunde tænkes som uceremoniøse Familiarnavne (Hypocoristica, pet names), behøve ikke at være det (ligesom *Vigge*, latiniseret *Viggo*, der vel kunde være Eet med svensk *vigge*, islandsk *vegg-r* Kile?); cf. ovf. under *Rollo*. Familiarnavne avancere let til Officielnavne (f. Ex. *Mette*, *Fritz*). Schade forbinder *Ubbe* med oldtydsk Adj. *uppi* (maleficus) og Stammenavn (latiniseret) *Ubi*; cf. islandsk *uf-r* (trodsig), norsk *uren*, *ubben* (barsk), tysk *ubel*, gammeldansk, islandsk, &c, *ur-*, *of-* (altfor), *over* med alle Derivata. — Desuden gjør han *Ubbe* til Eet med *Uffe*, angelsaxisk *Offa*, *Uffa*, oldtydsk *Offo*, *Uffo*. Men her bringer *-ff-* Forlegenhed; dette udvikledes forud i stort Omfang i Tydsk (hvorfra vi have Saa-dant som *skaffe*, *treffe*), men kjendes ikke i Gotisk og Oldislandsk,

og kan ikke have været urgermanisk. Og det vilde være voveligt at antage Uffesagn for oprindelig sydtyske, udbredte mod Nord, der localiserede, medbringende Navnformen. Senere sporadisk udviklet *-ff-* i Norden sees f. Ex. i *Offerdal* i Jemtland, fordem *Ao-floardal*, altsaa Assimilation med Forlyd *f-*; og i *Offersø* i Haalogaland, fordem *Or-fyrisøy* (Munch P. 64). Saa dant kan ske til enhver Tid, og kan ikke være udelukket i Oldgermanisk. Experimenter ere her nemme. I Lighed med «*of-jarl*», o: altfor stor Jarl, kan gjettes paa *Of-frekr*, *Of-frækn* (overglubsk, overforvoven; første *f* = *o*), *Of-feikn* (saare ond), *Of-fast-r*, *Of-frey-r* (altfor stærk Herre), &c., udtalte med Assimilation. I Gotisk lød Udlyd *-f* maaske som virkeligt *f*, saa at Assimilation ikke engang behøves; med *uf* i Betydning op (som i *ufgraban*, *ufhaban*, *ufrakjan*) kunde tænkes f. Ex. *Uf-fap-s* (høi Herre). Derefter maatte saadanne Composita kunne afgive Familiarnavn *Uffi*, *Offa*, *Offo* af Art som *Ulli* (se ovf. under *Rollo*). Med slige Hypotheser faaer man maaske her til videre nøies. — Det af O. Nielsen i 'olddanske Personnavne' anførte *Affi* (død i Slesvig i Løgumkloster) turde snarest være en Tydskers Navn; *Affe*, *Abe* var man ikke dengang bange for; gammeldansk Form *Api* har Nielsen i flere Exempler; og Förstemann har *Affo* (som han vil forklare anderledes). (I Runeskrift kan *API* læses som *Ebbi*). — *Uffo* maa ogsaa kunne komme af *wulf*, hvor dette lyder med *-f* (Stark, Kosenamen).

Ungetüm(e), af Classe som *Gemüt(e)*, *Gebüsch(e)*, &c, congruerer med islandsk *úðæmi*, da Præfix *ga-*, *ge* forsvandt i Norden (som senere i England, efter enorm Anvendelse i Angelsaxisk). *Tum* (Dom) er ogsaa oldtydsk. Exempelløshed (*dæmi* Exempel at dømme efter) og Uhyre passe sammen.

«*vigtes*» hos T. Lund i P. Oxe P. 47: «der skulde skiftevis . . . nrales og *cigtes*». Mig ubekjendt; findes ikke i V. S. O., Molbech, Kalkar. *cige* havde fordem Præt. *vigede*, *vigte*, Part. *ciget*, *rigt*, (endnu *afrikt*). Men nogetsomhelst Slags Inf. **vigte* har vist aldrig existeret.

Sillende = vetus patria = Angel,

**i Angelsaksernes og Oldsaksernes Mund Navnet på
det gamle Hjemland.**

Af Johannes Neuhaus.

Altfor længe har man været i Uvished om, hvad Sillende betød, og altfor lang Tid forløb under Skændsmål om, hvad Angel var og hvor det lå. Nu ved vi det.

Sillendi betyder som en med oldsaksisk (Heliand) sinweldi (gammel Skov) analog Dannelses: det gamle Land.

Jeg havde længe været på Sporet. I en Række oldengelske eller derfra til Latinen oversatte historiske Mindesmærker stod for mange Gange vetus patria, Gammel-Angel og lignende Udtryk, til at man ikke skulde vente sig noget mere af dette Udtryk.

Men først efter at en fornyet omhyggelig Undersøgelse havde gjort det klart, at Sillende på de 4—5 Steder var Angel — i en vis Betydning, og at Sakse endog højst rimeligt gemte et Minde om Navnet i Betegnelsen «Sællænder» til Hako, der langt snarere burde være betegnet Sillandicus, så trode jeg mine egne Øjne, at Hjemstavnen endelig var funden, og at de uddragende svebiske Angler-Jyders og svebiske Saksers Sprog var oldsaksisk, hverken mer eller mindre.

I hint gammeljyske Rige Angel, der talte Jyder og Sveber under sig, var Sproget ét, og i dette Sprog kunde dannes: Sinlendi.

De frankiske Arbøger til 815 (— Einhard) havde bevaret Ordet som Betegnelse for det Land, der ligger nord for Eider, og som i Indbyggernes Mund hedder Sinlendi.

I Thegan vita Hludovici var det gentaget.

I Ælfreds Orosius hedder det, at Angel og Sillende kaldes det Land, der ligger vestnordvest for Frisland, og som nogen regner for en Del af Danmark.

Og sammesteds ved Beskrivelsen av Ohtheres Reise fra Nord-norge til Hedeby: på Styrbordsside lå Gotland og (så) Sillende.

Jeg kunde ikke længer falde i den gamle Fristelse at henhøre Sillende til Sælland (som Chambers endnu gør 1912 i sin *Widsith*). Tværtimod jeg havde længe vidst, at Sælland egentlig ikke havde noget Navn: Selund (Thietmar, et enkelt Håndskrift: lōnd kōllud Selōnd) betød alle Øerne i den codanske Bugt; man sammenligne det senere Smålōnd om alle de små Øer (nu: Smålandshavet). De gode Klassikere kunde ikke nævne Sælland, Ohthere heller ikke undtagen i: de Øer som hører til Danmark.

Forlængst var det mig påfaldende, at Hako i ét Tilfælde var benævnt Syelandicus hos Sakse. Den berømte Hako var absolut knyttet til Slesvig, Hedeby — og går derfor også igen i Bråvallaslaget som Heths første Mand. I og for sig var Syelandicus en for ung Form; der er læst Syelandicus for et oprindeligt Sillendicus.

Det gør mig ondt, men Englænderne er Oldsaksere fra Jyllands gamle svebisk-angliske Rige med det store anglisk-svebiske Sagnods, der vandrede til England.

Berlin, September 1916.

Randnoter

til

„Nutidssprog hos børn og voksne“.

Af Otto Jespersen.

På de følgende sider skal jeg samle forskellige bemærkninger om børnesprog o. dsl., delvis af polemisk eller bibliografisk art; de har ikke kunnet få plads i min bog med ovenstående titel, (København 1916, Gyldendal) på grund af dens populære form, men vil måske kunne interessere dette tidsskrifts filologiske læsere. Jeg henviser til min bog ved bogstavet N og sidetal. De i bibliografien (N 307) nævnte bøger anføres her blot med forfatternavn. Aldersangivelse som i N, altså 2.3 = to år og tre måneder; hvor intet andet bemærkes, skyldes de anførte former og sætninger min egen søn Frans.

1. Beskaffenheden af den første pludren (N 16). I mine optegnelser finder jeg: «Omkring ved den 8. uge meget hyppigt ø-agtige vokaler i forbindelse med bagtungekonsonanter (lukke, hæmme, sideåbning); de begynder mer og mer at komme også under neutrale sindstilstande . . . ved 10.—11te uge hyppigt netop som tegn på velvære, glæde over at se lyset, over at blive leget med osv. Tit på den tid ligefrem pludren. Vokalerne mere 'menneskelige', væsentlig a-, ø-agtige, også, men visst sjældnere, æ. Også undertiden mærkelig høje toner, langt højere end hans sædvanlige. Han morer sig visst selv over sine egne lyd, når han har det godt. Ved 12. uge på grund af sygdom ikke megen glæde, sjældnere end før smil, hyppigt klynken og småhvinen. Dærunder iagttog jeg et øjeblik de første distinkte læbelyd, lige efter hinanden *bō*, *mō* i stærk utålmodighed. Ellers 'snakker' han med åbne, halv- eller helrundede læber.»

2. (Til N 22). Medens den første planløse pludren er international eller rettere unational, kommer barnet ganske naturligt i den periode, hvor det begynder at efterligne andres lyd (selvom det endnu ikke er andres ord) til mere og mere at gi lydene et nationalt præg. Når Wundt 1. 289 allerede «in den lallsilben der säuglinge» har fundet raceforskelle, hvad der oplyses ved sammenstillingen af et tysk og et engelsk barns lyd, og når han dæri vil se følger af nedarv, så har han selv öje for at hans materiale er for lidet afgørende for en videnskabelig dom; men han overser væsentlige fejlkilder, dels den af mig (N 14 f.) fremdragne inkommensurabilitet mellem barnets og vore lyd på grund af mundhulens forskellige størrelse, dels at den samme lyd let vil blive nedskrevet forskelligt af forskere af forskellig nationalitet, forsåvidt de ikke bruger et rationelt lydskriftsystem. Desuden er lydenes og lydforbindelsernes tal så overordentlig stort, at ingen kan få alt med, og hvis man bad to iagttagere skrive op det samme barns lyd på to tider af samme dag, kunde man meget let få som resultat to lister, der var omtrent lige så forskellige som de halvtredie linie, Wundt gir fra en tysker og fra en englænder.

3. Lydnærme (N 36). Assimilationen kan undertiden være mere skjult; den erkendes fx ikke af Stern, der s. 289 siger at hans børn ikke satte *t* for *k* undtagen i *tlein* for *klein*, *dlass* for *glas* (drengen) og *top* = knopf (pigen): i de første har vi ligefrem lydnærme sml. min Lehrbuch der phonetik 11. 3; i det sidste er *t* opstået ved at der dannes lukke (som ved *k*) på det sted, hvor *n* dannes; *t* er altså ikke ligefrem sat istedenfor *k*, men er en forbindelse af elementer fra begge lydene i gruppen *kn*.

4. Reduplikation (N 37 ff.). At der heri skulde være noget der trænger til extra-forklaring, udtales fx hos Meringer 217, Meumann 19, sml. Wundt 1. 294, 578. Den første griber endog til en så fortvivlet forklaring som at børnenes dobbeltsigen af samme stavelse skulde skyldes tilstedeværelsen af de to hjernehalvdele. Sagen er, som sagt N 38, ganske simpel og ligefrem; det er heller ikke barnet der nøjes med to gange at sige stavelsen (tit siges den tre eller flere), men for en stor del de voksne, der ikke kan holde mer end een gentagelse (altså to ens stavelser) ud, når de gengir formerne eller optar dem i deres egen tale. Sml. om *papa* osv N 212 ff.

5. Fjernvirke (N 40 ff.) Tilsvarende omdannelser findes i stort tal i den udenlandske litteratur om børns sprog, fx hos Meringer *gigarr* = zigarre, *baibift* = bleistift, *autobobil*, hos Stern *fotofafieren*, hos Ronjat *ambam* = armband, *dan* = dame, *pap* = patte. Den engelske sprogforsker Bradley har meddelt mig, at hans yngste barn havde svært ved at lære sin søsters navn *Connie*, der afvekslende blev til *tâni* og til *kâni*, i begge tilfælde med samme dannelsessted for de to konsonanter i ordet. Til tilfældene N 41 kan føjes navnet *Mabbelise* (forkortet *Mab*) for Marie Louise.

6. Omstillinger m. m. (N 42). Sml. hos Meringer (3. 5) *pâtgak*, *schpâgak*, *schâtgak* for stadtpark, (4. 6) *agmet* for magnet. — I nogle tilfælde kan grunden til omstillingen være mangel på evne til i skyndingen at opfatte rækkefølgen; således da Frans for første gang så kastanier (3. 0) og hørte dette ord, gengav han det efter en kort tids betænkning med *kastianer*, og først da vi havde sagt det rette flere gange, lykkedes det ham også at få lydene i den rigtige orden. Men i andre tilfælde kan en tidligere rigtigt sagt form huskes galt, således når han såe *ma la* for lama efter i nogen tid ikke at ha haft brug for det ord (2. 3); i samme måned såe han et billede af dromedarer og lærte ordet *pukler*, men da han dagen efter ved det samme billede blev spurgt, hvad det var de havde på ryggen, såe han *kupler* [koblør]. En dag (2. 11) kom han med sit flag og spurgte: «Er det *drone*?» og da vi ikke forstod, såe han med tøven i stemmen: «Er det *drone bâ'gsfa'g*» — altså var det dannebrogflag, der havde slået sludder i den lille hjerne.

7. Tilføjelse (N 42). På lignende måde hos et af Meringers børn (1. 9) *-t* efter *ch* i *attucht* = handtuch, *bilderbucht*, og efter *sch* i *fischt*, *rifaischt* for rindfleisch; Meringer gør dog ikke ret i at kalde det et suffix («individualsuffix»), da man for at anvende dette tekniske udtryk må kræve en viss tyd eller tydændring.

8. En bekræftelse på min tro på at alt for megen hersen med børnenes udtale fører til fejlagtig anbringelse af den således lærte lyd, finder jeg i følgende beretning, som jeg (med stærk pædagogisk hovedrysten) oversætter fra E. Herzogs *Streitfragen der romanischen philologie* I (1904) 12 om et næsten sexårigt

pigebarn i Wien: «Hun udtalte *jo* (wien. = ja) med stor færdighed og *jo^a* (= jahr) uden stor anstrengelse, men satte i alle andre ord som *jung*, *jäger*, *jause*, adje et *dröbel-r* ind istedenfor *j*. Intet middel hjalp til også her at bibringe hende den rigtige udtale, undtagen tilsidst trusel om prygl, der også til dels blev udført (angedrohte und z. t. auch gegebene schläge)». Dette sidste barbariske middel tyder i høj grad på, at man også tidligere har «herset» meget med barnet for at få det til at sige *j*, og dette har netop været grunden til at lyden ikke blev ligeligt indsat i alle tilfælde. Fremgangsmåden med smæk for fejlagtig udtale er forhåbentlig ret ualmindelig; den fortjener ikke at efterlignes!

En anden tildragelse vil vise, at det ikke altid er så let at rette barnet, så at det opfatter hvad rettelsen egentlig går ud på. Johannes D udtalte som lille sin søsters navn Harriet som *hajæt*. Moderen gentog da ofte navnet med stærk fremhæven af *ri* og isolerede også disse to lyd for at gøre det tydeligere, hvor fejlen lå; resultatet blev at drengen en tid lang kaldte sin søster for *hajæt-ri*. — Den N 44 anførte udtalelse findes i Karl Verner, *Afhandlinger og breve* (Kbh. 1903) s. 244.

9. (Til N 46 f.). Den samme glæde og stolthed hos de små, når de har erhvervet en ny lydlig færdighed, nævnes flere gange i de udenlandske bøger om børnesprog (Stern 48, 107, Meringer 158, Ronjat 50). Men jeg må gi Ronjat (55) ret mod Meringer, der påstår at børn ikke øver sig, men pludselig, ligesom med ett slag, kommer frem med en ny-erhvervelse, hvis forberedelse på ingen måde har kunnet iagttages. Det gælder måske for nogle børn, men langt fra for alle; måske Meringer dog især har tænkt på ligefrem erhvervelse af nye lyd, hvor det sikkert snarere er sandt end om tilegnelsen af lydgrupper og vanskelige ord. Ronjat fortæller om et barn, der efterhånden havde hele fire former (*mèni*, *pèti*, *mèti*, *mèsi*), inden det rigtige *merci* kom frem. På lignende måde havde Verner F formerne *bejab* og *camb*, før han nåede til *scamp*, og *belele* og *bejere* som forstadier til *spasere*, og Bue B gik fra *fræn'* gennem *æscæn'*, før han kunde udtale sin broers navn *Scend*. På tilsvarende måde ved en enkelt lyd: Johannes B (1.9) sagde først *j* for *s* i forlyd: *jâcæ* for sove, *jogær* for sukker, så en tid *z* (stemt *s*), inden den rigtige lyd kom til. — En stædig fastholden og hævdende af sin egen tidligere brugte form af lignende art som den N 49 omtalte nævnes hos Meringer (162, 163), sml. også Stern 107.

10. Egensprogsord med mærkelig tyd (N 55 ff.). Ronjats søn brugte ordet *papement*, der stod for kaffeemensch, om urtekræmmerens bud, der bragte dem kaffe; og da han havde en slags uniform og flad kasket, blev *papement* navn også for tyske og russiske officerer, som drengen så billeder af i de illustrerede blade. Hilde Stern (1. 9) havde det mærkelige ord for 'skuffe' eller 'kommode' *bichu*: det stammede fra ordet *bücher*, der blev sagt, når hun fik sine billedbøger frem fra den kommodeskuffe, hvori de lå.

11. Voxnes fejlagtige tolkning af barnets ord (N 60). Jeg formoder at det samme ligger til grund for følgende tilfælde. Ament s. 92 omtaler at barnet har lært ordet *ei* 'æg', en måned efter bruger hun det samme ord om en metalkugle (dæri er der ikke noget mærkeligt), men når det et par måneder senere siges «hun kalder også den kop, af hvilken hun spiser sine blødkogte æg, for *ei*», mener barnet vel ikke andet end «æg» og har slet ikke talt om koppen selv; på lign. måde tolker jeg flere af de smst. s. 77, 78, 80, 81 omtalte tilfælde. — Fritz (1. 1) bruger ordet *krakra* om gartnerens ravn; når det så berettes at samme ord overføres på gartneren selv, kan det godt være at barnet slet ikke mener dærmed at gi ham navn, men blot vil minde sig selv og omgivelserne om raven, der er det mere interessante som er knyttet sammen med denne person. Dette bekræftes, når vi får at vide at han senere kalder gartneren, hvis navn er Philipp, for *krakralipsle*, da dette øjensynligt er et sammensæt = 'ravne-Philipp'. — Stern tolker måske også s. 26 barneordet *nase* galt, når han tilskriver det tyden 'lommelörklæde'; barnet blir blot ved synet af törklædet mindet om næse. (Når Stern smst. undrer sig over barnets brug af ordet *nase* om 'stiefelspitze', så undrer det en dansker mindre, da vi jo har det samme i ordet *støplesnude*.) — Når Stern 344 siger: «abgebildete kinder mit hut nannte er *ba* (spazieren)», vil jeg også hellere sige: når han såe sådanne billeder, sae han *ba* (hvad der jo ikke er ganske det samme som at kalde dem *ba*).

12. Modtyd (N 66 ff.). Ejendommeligt er Erling T's *nødig gerne* (3. 8), hvormed han i almindelighed mente 'gerne', men engang imellem også 'nødig'. — Da Frans sae billederne til «Den lille pige med svovlstikkerne» og hørte om, hvordan hun tændte dem, udbrød han (2. 3) «Så bir der mårt» [= mørkt]. Eva Stern sae altid med glæde *dunkel* (2. 4), når der blev tændt

lys. Kan dette sidestilles med den N 67 omtalte brug af *op*? eller er det (i Franses tilfælde) blot en fortaelse? Voxne kan jo også i skyndingen komme til at sige det modsatte af hvad de mener, skönt de er fuldtud klare over både ord og tanker.

13. Virkelige metaforer, der skyldes fantasiens rigdom (N 83) optrådte tidligt hos Johannes D, der (4. 9) morede sig med at finde på stadig nye kæleord for sin moer, bl. a. «min appetit», «min dessert», «min valthornsklang», «min julegås».

14. Et yderligere eksempel på omtyd (N 107 ff.): Tage V (3. 0), hvis moer var massøse, omdannede *patient* [pa'sjæn't] til [ma'sjænt]: de kom jo for at blive masserede. *Pengøre* for femøre er fundet også hos Grete V (3.), der også sae en *stikkernål* for sikkerhedsnål (sml. N 109). *Three hot* for too hot (N 111) har jeg fra Schuchardt, Englische Studien 12. 473.

15. Til talordene (N 119 ff.) hører også ordet *begge*; dette ord kendte Frans åbenbart ikke, da han (2. 2) sae: Frans faldt på alle kæerne (= begge knæ). — Om ordenstallene har jeg kun få optegnelser; en gang, da jeg havde sagt: «Sommetider læser jeg i den ene (bog) og sommetider i den anden», faldt Frans ind: «Og sommetider i den tredie, og sommetider i fire-fem». (3. 4). Fire måneder senere sae han af sig selv, idet han pegede på tre bænke i haven: «Så skal den tredie sidde på den bæk, og den anden på den bæk, og den å-tønå på den bæk dær». Men samme dag, da jeg vilde lokke ordenstallene ud af ham, kom han ikke videre end til den tredie, idet han fortsatte med «den næste». — Om dannelsen af ordenstal se N 141; til det dær nævnte *treende* kan føjes Elin S's: «Jeg er på det *toende*» for 'andet' (nemlig stykke mad; 6. 8).

16. *Jeg* (N 124 ff.). Stern har vel ret i, at yngre børn lærer brugen af *jeg* tidligere end det ældste barn (og end ene-börn); det kan i hvert fald hænge sammen med at voksne snarere end børn bruger fuldnavne istedenfor pronomener overfor den lille, idet de mere tænker over hvad den lille kan forstå, end børn vil gøre. — Flere børn lærer ordet *min* för selve *jeg*; andre bruger *mig* för *jeg*, men det er næppe noget gennemgående træk, som det undertiden påstås. Else B brugte *jeg* i alderen 1. 6 og sae 1. 11 «det er jeg ske», för min ske. — Når Nikolaj H (4. 9)

flere gange sae «Må jeg blive oppe å drikke te *mæ os andre*», istedenfor «med jer andre», har vi det samme som i andre tilfælde: en hel ordforbindelse tages som helhed og opløses ikke: han har hørt «idag må du blive oppe og drikke te med os andre» og forstået helheden rigtigt.

17. Et engelsk sidestykke til «hvem er det *das*» for «hvis er det *da*» (N 135) har H. Bradley meddelt mig: hans søn plejede som lille at sige «*who is that-s?*» med en pause foran *s*, istedenfor «*whom does that belong to?*»

18. Formen *mænder* i ammesproget (N 136) er vel lån fra tysk *männer*.

Anvendelsen af flertalsformer gir naturligvis ikke anledning til mange bemærkninger; et kuriosum er «der er så *mange støc*» (2. 3). Som svar på spørgsmålet «Har hesten fået mange prygl?» kom «Næ, kun *ett pryggl* denne gang» (4. 4). — Når han (2. 3) sae «sukkerne» [sogærnə], beroer det på at *-er* er opfattet som flertalsendelse, sml. N 139 om *blabær* > [bløbær] med bestemt form *blåberne* [bløbærnə].

Flere af de i N antørte böjningsformer havde i en viss periode sat sig fuldkommen fast hos det barn der havde skabt dem; men ved siden deraf forekommer det, at en afvigende form et enkelt øjeblik kan indfinde sig hos et barn, der tidligere har brugt den rigtige form; således sae Frans (2. 4) en dag flere gange en *bø'k* (efter flt, der i hans sprog dengang hed [bø'gør] med lukket istedenfor åbent *g*, uagtet han ellers mange gange havde brugt entalsformen en *bø'k* eller [bå'k]). Ligeledes hørte jeg hos ham (4. 1) «i begge *hænde*», skönt han på den tid ellers beherskede den gængse form *hænder*.

19. I anledning af de N 139 f. nævnte former med og uden *-e* (en *tøfle*, en *størel*) kan ogsaa mindes om forholdet ved *pot* og *potte*, der i normalsproget er spaltet, sa at formen *pot*, der er opstået i trykløs stilling (en *pot mælk*) er gjort almindelig som målsnavn. Men Frans sae (4. 4) «Skal jeg komme med en hel *potte mælk?*»

20. Adjektivböjningen frembyder ikke meget af interesse. Istedenfor den korte vokal i *dybt*, *hardt*, *småt* kan man af og til høre analogiformerne med lang, stødt vokal: **Nikolaj H** (4. 6)

dy'bt, hå'rdt; Grethe F (4) jeg har et for små't knaphul. — Frans (2.9) er dørene *åbene*? Forskellen mellem *lille* og *små* synes ikke at volde særlig mange forvexlinger; dog sae han (2.4) «di er for lille»; men da han et par minutter efter gentog den samme sætning, uden at være blevet rettet, kom *små* af sig selv. En sjælden øjebliksdannelse efter en böjet form er (6.1): det er de fine blanke klodser, ikke de *grofte*. — Superlativendelsen er sat på galt sted i Inge C's. «den *allerste lille*» (4.1) og sat dobbelt i Elin S's «Kan du sige mig, hvad for et der er *mindst stærkest*?» (6.9) for 'mindst stærkt'.

21. De N 141 ff. anførte verbalformer kan let suppleres, fx *skydede* 3.0, *kobede* 3.0, *ledede* efter det 3.0, *leede* (= lo) 3.1, har *sættet*, har *lægget*, *gemmede* 3.4, *faldede* 3.6, *sættede* 4.0, det er *bindet op* (= løst op) 4.0, så *opgiede* vi det 6.2, hun havde *skældet* ham ud 6.7; *råbede*, eneherkende til 6.5. Fra andre børn: Nikolaj H «jeg skal ud å ha den *kåget*» (= kogt, 3.9), *skæret* (= skåret, 4.6); et fremmed barn: han troede ikke at jeg *tørrede* å være her (= turde være). Efter mønstret *spildte* — *spildt* fx hos Frans *bærte* (= bar, 3.0), månen *følte* [følda] med helt her hjem (3.1), solen *skinte* (4.5), *syte* [sy:tə] stadig indtil 6.3. Nikolaj H *fortælte* (4.6); Issi B: nu blev der skudt, jeg *skudte* dig — altså med udgangspunkt fra den lige brugte rigtige form. Fortidsformer med -t: *siddet* (= sad), først som [sedət] 2.3, så som [sedət] 2.5; nu *gået* [gå:ət] de 2.5. Grethe F også «jeg *sit* mig» (= satte, 6.); Nikolaj H 4.6 *findt* [ten't] (= fandt); nu *skudt* je. — En i sproget manglende infinitivform dannede Frans 2.2: «Frans kan *må'* a' (= ha) den lille kugle» — kan ta lov.

22. Orddannelse (N 147 ff.). Substantiver med forskellige endelser: 5.2. da Frans blir spurgt om nogle pletter på hans tøj er af mælk: Næ, det er bare *arbejdshed* — han mener at det er kommet af hans «arbejde» i haven. Langt senere (13.) sae han jernbane *overskærselen* (rim på færdselen) for *overskæringen*.

Selvstændige dannelser med forstavelsen *be-* har jeg ikke selv iagttaget, men en fhv. elev sender mig følgende: Elin S (6.10): «Saret er da ikke helt *belægt* (= lægt) endnu».

23. Ordgrænse. O'Shea gir et eksempel på en sætning opfattet som uanalyseret hele: et barn brugte *bestandig* ordet

«tanobijen», når hun ønskede at hendes lille bror skulde gå af vejen; først efter længere tids forløb fandt faeren ud af at det måtte være de stores «tend your own business». Til de N 154 anførte eksempler på ordforbindelser som helheder kan føjes, at Elisabeth F (2.5), da hendes moer sae: «Sæt det på plads, bordet», opfattede de to sidste ord sammen som en ukendt slags bord og dærför spurgte: «Hvor er *pladsbordet*?» En sammenfatning af en anden art viser sig i ordstillingen i Lissy H's «Je veed ikke, hva *deforeneen* er» (3.).

Da Frans var tre år og et par måneder gammel, udspandt der sig følgende samtale mellem ham og hans moer. «Moer, kan du den med *konsel* [kon'sæl']? — Nej; er det en karussel? — Ja; men det hedder konsel. — Nej, det hedder karussel. — Elin sier det hedder konsel. — Nej, der er ingenting der hedder konsel. — Jo moer: løs konsel det røde bånd.» Det var altså ordene «kun selv» fra julevisen «Højt fra træets grønne top». Og fire dage efter kom et andet sted af samme sang frem, idet drengen spurgte: «Faer, kan du den med *sineblåt*? — Næ, hvad er det for en? — Lad den lille sineblåt få sin julegave». I begge tilfælde var altså to ord følt som ett, men om der knyttede sig nogen forestilling dertil, kan vel være meget tvivlsomt.

Blandt mange sidestykker til de N 155 nævnte forskydninger i ordgrænsen skal omtales fra Ronjat 52: *nésey* for *échelle* 'stige', udgået fra *une échelle*, og fra Stern 297 at et tysk barn kaldte et hotel for *motel*, udgået fra *im (h)otel*.

Frans havde (7.0) hørt ordet *bambusstok*, hvor man jo i almindelighed ikke kan høre om der er ett eller to s'er, og fik så ved subtraktion formen *bambu* frem — hvorved han mærkelig nok kom til den oprindelige form som i eng. *bamboo*, fr. *bambou* fra malayisk *bambu*; skulde hollandsk, tysk og dansk ha fået s i slutningen af ordet netop fra gal deling af samme forbindelse?

Et fransk sidestykke til *dinisteriet* (N 156) fra ministeriet hørte jeg engang af en ungare: i en fransk familie, hvor den berømte maler Munkácsy (på fransk udtalt med *mon-*) ventedes, spurgte et barn sin tante: «Est-ce que *ton Kácsy* ne viendra pas?» — Poul R kaldte sine to onkler for Morbroer Jo-hannes» og «Morbroer Jo-Holger»; jo i det første navn altså følt som hørende med til *morbroer*.

Et sidestykke fra et helt andet område til den N 156 omtalte indre bøjning i så *tele* han *fonerede* finder jeg i nogle mærkelige former af spanske lancord i Chamorro-sproget (på Ma-

rianerne) hvor de indfødte indskud *in* og *um* sættes ind fx i *kareta*, *katsunes* = sp. *calzones*, *patmada* = *palmada* 'slag': *kinareta* 'køre i karet', *kinatsunes* 'trækker benklæderne på', *pumatmada* 'slog'. Se K. Wulff i Festschrift Vilh. Thomsen, 1912, s. 44 ff. — Omtrent som *ele mer fant* (N 156) er et amerikansk barns *handier cap* som en komparativ til *handicap* (O'Shea 108).

24. Ved min forklaring af ekkoisme (N 161 ff.), hvorefter de små gentager slutningen af det de lige har hørt, «så meget som de kan beholde i deres korte hukommelse», tror jeg at være i overensstemmelse med en sundere psykologi end den der fx gir sig udslag i Sterns ord s. 285 «die dem sprachinhalt zugewandte kindliche aufmerksamkeit eilt im allgemeinen der aussprache voran.» — De af mig ved ekkoisme forklarede «indirekte» spørgesætninger for direkte fandtes også hos V. Rasmussens datter: s. 102 «Hvorfor han gör sådan?» og s. 103: «Moer, hvorfor a træerne også kører?» (da hun fra toget så træernes tilsyneladende bevægelser; her er også *a* = *at* sproglig interessant.)

25. Nægtelser. De s. 165 nævnte tyske og franske sætninger med efterstilling af '*nej*' findes Stern 189 og 203 f., hvor også andre eksempler gives.

Frans brugte i over halvandet år stadig *heller ikke* = 'ikke også'; da hans forældre havde været borte og hans moer først kom hjem, spurgte han: «Kommer faer heller ikke?» (3. 0). «Var det ikke et underligt sted boldten faldt?» «Jo», og næste gang: «Var det heller ikke et underligt sted?» (3. 7).

Beslægtet hermed (og på den anden side med *bællyst* med overførelse af *bæl* fra *bælmörkt*, N 86) er overførelsen fra negative sætninger til positive, som da Frans (3. 1) da han havde stødt sig og vilde vække medlidenhed, sae: «Det var videre» — han havde jo så tit, når han stølte sig, hørt de stores «Det var vel ikke videre». Han brugte også *slet jo* (4. 11) som forstærket *jo*, sml. *slet ikke*.

26. Andre eksempler på «under tærskelen» (N 171): «av-talen har ikke nåd opover bevissthedstærskelen, eller den har sunket ned under den igen» (Gran, Tilskueren 1911. 297; andre steder i samme afhandling synes det oprindelige billede bedre fastholdt). «I rytmisk afveksling vil en mangfoldighed af de tidligere

iagttagelsers særegenheder dukke op for bevidstheden, og endnu flere vil ligesom nærme sig hans bevidstheds tærskel, vel uden at hæve sig over denne» (Bentzon, Retskilderne, 1907. 312). Her ser man tærskelbilledet blandet sammen med et andet, hvor *over* — *under* er på sin plads, nemlig dukken op som over en vandflade. «Unterhalb der schwelle des bewusstseins bleibt» (Erdmann, Bedeutung des wortes 131). Tilsvarende sprogbrug findes i Sterns Kindersprache, især s. 131 ff.; her tales om über- und unterschwelligkeit. Forrykningen af udtrykket vises også ved adverbiet «*oppe* over bevidsthedens tærskel» (Høffding, Den store humor 51). Det gængse udtryk *underbevidst* skyldes vel egentlig den her omtalte forvexling.

Jeg vover også at opkaste den formodning, at vi i talemåden *at få bugt med een* har en noget lignende misforståelse; hvad er nemlig *bugt* her? Jeg ser ikke, hvorledes dette ord i sin almindelige tyd kan være kommet til denne anvendelse uden igennem det gamle mundheld: «han vil have bugten og begge enderne» — billedet taget fra tovtrækning, hvor den ene har de to ender af tovet hver i sin hånd og den anden midten af tovet, bugten (talemåden findes i denne form endnu fx i Gads magasin jan. 1916 s. 200). Jeg faldt i sin tid på forklaringen ved at se Th. Krag skrive i Politiken 29. nov. 1899: «De er sejge folk. Har de først begge enderne af tovet, slipper de ikke, før de har fået bugten med». Her er *med* naturligvis ikke styreord (præposition), men adverbium = 'desuden'; men når man brugte forbindelsen «han vil ha bugten med» alene og uden at huske på oprindelsen fra tovtrækning, er vejen jo let banet for opfattelsen af *med* som styreord, så man lod det følges af navnet på den overvundne. Dette er blot ment som en henstilling til kyndigere.¹

27. Forskellige syntaktiske forhold. Underled kan som bekendt anbringes enten strax i sætningens begyndelse eller senere; men Frans havde en tid lang en stor tilbøjelighed til så at sige for sikkerheds skyld at anbringe dem begge steder; det var som om han, når han kom til slutningen af sit udsagn, ikke var helt viss på at han havde fået alting med, og derfor gentog underledet. Jeg har undertiden iagttaget lignende udtryksmader hos mænd af almuen. Exempler: 3. 7 i formiddags var jeg ude i skoven i for-

¹ På svensk finder jeg: «Han var man att taga bukt på upproret» (Selma Lagerlöf, Jerus. 1. 118).

middags. Dengang fætter Poul var her, så lå han ovenpå, dengang fætter Poul var her. Til eftermiddagen vil jeg ha fransbrød til eftermiddagen. Til sommer får vi det nok til sommer. 3.7 Hvis det ikke er tørt imorgen, skal jeg ha mine træskoer på imorgen hvis det ikke er tørt. På lignende måde 4.6 til å bygge huse ska der rigtnok mange mursten til; og hos Nikolaj H 4.6: du skal ikke andre end ha et lille stykke skal du ikke andre end ha.

En ejendommelighed er underleds anbringelse foran det andet af to ved *og* forbundne udsagn: 4.7 det går han *og så gerne vil*; 6.4 ellers støder vi på muren *og ikke kan komme længere*; således endnu hyppigt ved 8-års alderen: jeg ligger *og ikke kan* sove. Denne ejendommelighed er først indtrådt, efterat den gennemgribende forskel i ordstilling mellem *helsætninger* og *ledsætninger* (*bisætninger*) er gået ind i barnet, og er sikkert at opfatte som en overførelse fra de sidste: *og ikke kan* stilles på samme måde som hvis det var en *ledsætning*: fordi jeg ikke kan. — Den ordstilling der særpræger *ledsætninger*, findes i overdreven skikkelse i (3.6): er det ikke sjov at der sådan kante huller er? — Indskud af led mellem *at* (*ā*) og infinitiv som almindeligt på svensk og ikke almindeligt på engelsk: 4.5 jeg har fået lov til å selv stryge den (en tændstik) 6.4 jeg forstår ikke å sådan snøre rundt.

Forbindelsen med *både* forvirrer i en viss alder, som det ses i tilfælde som: 2.9 både den lille og både den store. 3.1 Faer, har du sko og både støvler? Ja. Moer har også sko og både støvler (lille pause) både sko og både støvler. Dette sidste viser også, hvordan barnet selv har en fornemmelse af at det han har sagt, ikke er helt rigtigt, og derfor forbedrer det.

Brugen af formen på *-ende* (*participium*) er på dansk i naturligt sprog i høj grad indskrænket; men disse snævre grænser overskrides af og til af børn. 2.8 når det *kommer regnende* (vi kan sige: kommer gående og med andre angivelser af bevægelsesmåden, ellers ikke). 4.0 (han leger jernbane på gulvet) se, her *kommer* toget *vendende*. 3.3 svanen den *synker* slet ikke til bunds, den *blir sømmende* i vandet (vi siger: blive liggende, siddende og nogle fa andre tilstandsverber, men ikke fx blive tiggende, skrivende, smilende); sml. 3.10 jeg *blir gående* bagpå og skubber. — Reglerne for anvendelse af formen på *-ende* har jeg samlet Arkiv f. nord. filol. 29. 15 (1912).

Det er ejendommeligt for vort sprog at vi gör en forskel mellem *når* (til indledning af en *ledsætning*) og *da*, idet det første

bruges om det gentagne: *når* han kommer (kom), er (var) jeg glad, og det andet om det enkelte i fortid: *da* han kom, var jeg glad; i flere andre sprog bruges samme ord om begge, fx engelsk *when*. Frans brugte i tiden til 4.6 meget hyppigt *når* = 'da'; det blev så sjældnere, men dukkede igen op 4.11 «*når* jeg kom ned til lågen, så vendte hun om.» Brugen af *da* som begrundende, = 'fordi', hører naturligvis den litterære periode til, og istedenfor *da* om tiden bruger barnet ligesom den voksne i sin dagligtale altid *dengang*.

28. Misforståelser som de N 177 ff. samlede findes naturligvis i alle lande, især af bibelsproget, hvor det er gammeldags og adskiller sig fra naturlig tale. Sully fortæller således (s. 185) om et barn, der år igennem istedenfor «*Hallowed be thy name*» satte det for ham forståeligere, skönt tuldkommen meningsløse «*Harold be thy name*».

Til de nævnte misforståelser af vers kan føjes, at Elna S, til hun var en ret stor pige, opfattede linierne om Kirsten Pil:

En dag hun gik i grønne skov
og fæstede sit øje,
imens hun sang sin frelsers lov,
på stjernen i det høje —

således at Kirsten *samtidig* gik på jorden (hvor hun fæstede sit øje fast med en synål) og oppe på stjernen (hvor hun sang sin frelsers lov). «Det lidet sandsynlige i denne dobbelttilværelse generede mig aldeles ikke.»

29. Sproglege, der svarer til vore skoledrenge's kragemål osv (N 195 ff.), findes i andre lande. Fra England kan jeg således anføre forskellige arter «gibberish» benævnte efter den lyd der sættes til: *goming mout tomdaym* eller *gosings outs tosdays* for 'going out to-day'; Hospital Greek ved omstillinger som *renty of plain* for 'plenty of rain'; Ziph eller Hypernese i Winchester skolen, hvor den første af to begyndende konsonanter erstattes med *wa* og hvor *p* eller *q* indskydes på flere steder, så at 'breches' blir til *wareechepes* og 'penny' til *peyennepy*. På fransk kalder man den slags sprog for javanaïs, der findes i flere former, hos Goncourt fx *je de que rais dai qai bien den qen toi je vais bien*. Et mal, der findes hos hyrdedrengene i Savoyen,

består i at *deg* sættes efter hver stavelse, så at dialektens *a-te kogneu se vaçhi?* (as-tu connu ce vacher?) blir til *a-degá te-dege ko-dego gnu-degu sé-degé va-dega chi-degi?* Tyskerne har *p*-mål ganske som vort, og erbsensprache med indskud af *-erbse*. Ja om det så er hos Ny-Zeelands maorier, så har de et spøgende «hemmeligt» sprog med lignende udvidelser, så at de istedenfor «*kei te, haere au ki reira*» siger «*te-kei te-i te te-haere-te-re te-a te-u te-ki te-re-te-i-te-ra*». Menneskelig natur er sig selv lig overalt.

Når Forster (Life of Ch. Dickens 19, 20) fortæller at Dickens morede sig med at lave et hemmeligt sprog i skolen, var det vel et af den slags forklædningssprog med ombytning eller omstilling af konsonanter, som tit laves af skoledrenge og i reglen uddør meget hurtigt. Men ved andre skoler, fx de store engelske kostskoler, består det særlige mål, som tit har levet i århundreder, nærmest kun i en række ejendommelige enkeltord, der skydes ind i det almindelige sprog, især navne på fag og almindelige skolebegreber som «snyde», «hviske», de forskellige straffe o. lign. Det bedst kendte skolesprog er vel det fra École polytechnique i Paris, der foruden en del særord og en masse forkortelser af lange ord bl. a. har det ejendommelige træk, at ord på *-o* omdannes til *-al* (i analogi med sådanne bøjninger som *cheval chevaux*). altså *chapal* 'chapeau', *pianal* 'piano', *zéral* eller *zaral* 'zéro', *gigal harical* 'gigot aux haricots', *topal* 'topo' = topographie osv.

Litteratur om sådanne mål: Feilberg, Ordbog over jysk s. v. mål, omål, femål, pluddervælsk, rakkerlatin, svinetysk. Kluge, Rotwelsch s. 111 f., 143 ff., 160 f. Farmer and Henley, Dictionary of Slang and its Analogues s. v. flash, Hypernese. Nyrop, Adjektivernes kønsbøjning 7; samme Grammaire historique, 3. éd. I. § 123. Noreen, Spridda studier II. 104 f.; samme Vårt språk I. 40. Palm, Svenska landsmålen 1910 h. 6 s. 57 ff. Chisman, Secret Languages; Century Magazine LVI. 54; Science XXII. 303. Mémoires de la société de linguistique XV. 173. Payne, Wordlist from East Alabama (Univ. of Texas 1909): dog-Latin. Indogerm. Forsch. XII. 63 ff. Duret, Grammaire Savoyarde (Berlin 1893) p. 5. R. Lasch, Ueber sondersprachen und ihre entstehung (Wien 1907) passim, fra alle himmelegne. Sml. også om rim-dannelser i finsk-ugrisk Lewy, Zur finnisch-ugr. wort- und satzverbindung 72, 79, 82, 83.

De N 194 antydede steder om børns helt meningsløse fantasisprog findes Hawthorne, The Scarlet Letter (London 1903) s. 173,

R. L. Stevenson, *Virginibus Puerisque* (London 1894) s. 236. Sml. Stern s. 76, 91, 103.

N 201 skulde istedenfor *codilla*, lille hale eller krølle, stå *codillo*, lille løkke; sml. Gigas i Dania 3.29 og 31.

30. Udtalelser mod børns selvstændige ordskaben foruden de N 208 nævnte Stern 126, 273, 337 ff.; Meringer 220. — Det N 208 omtalte *bua* 'flaske' hos Ronjats dreng ser ud som stammende fra *boire*; men man mindes om latinsk *bua*, -ae 'trank' (in der kindersprache); se Walde, Etym. wörterb. s. 98.

31. Mama og papa (N 212 ff.) Vokal + *m* for 'moer' i semitisk: assyrisk *ummu*, arab. *'ummu(n)*, *'immu(n)*, hebr. *ém*. — Med *l* har vi slavisk *le'a* 'tante, dukke', se Bernekers Etym. wörterbuch. — N 219 sigtes bl. a. til Herman Møller, der fx i «Semitisch u. Idg.» s. 11 og 285 og «Indoeurop.-semit. sml. glossarium» s. 5 og 82 opfører *am-* og *m* 'mater' og smst. 78, 284 henlsv. 106 *A₁-b* eller *p-* 'pater' med lærde forklaringer af vokal- og konsonantforhold.

W. Thalbitzer sender mig følgende grønlandske ord: 'moer' *a'na'na* (min moer, i tiltale *a'na''na'k'*; 'faer' *a'ta'ta*; 'patte, die' *a'ma'ma*; 'bedstemoer' *a'na*; 'mad, spise' (børneord) *a'pa'pa*.

Hele afsnittet om mama-ordene (N 212—221) har stærke beröringspunkter med Sterns kap. XIX s. 300 ff., kun betoner jeg stærkere end S. de voksnes vilkårlige tolken af børnenes meningsløse stavelser, og tar afstand fra hans teori om *m*-forbindelserne som 'centripetale' og *p-* og *t*-forbindelserne som 'centrifugale' stemningsfarvede (affektiv-volitionale) naturlyd. Paul (Prinz. der sprachgeschichte 3. aufl. 163 f.) har kun delvis ret, når han siger at «ammesproget (med dets *corcor*, *putput*, *papa*, *mama*) ikke er en opfindelse af børnene, men overleveres til dem lige så godt som ethvert andet sprog»: han overser børnenes egen andel i disse ord (eller nogle af dem) og tar fejl, når han tror de er dannede af voksne for at tjene et rent pædagogisk formål.

Jeg nævner her som ord der hører sammen med de nævnte, men vanskeligt kan anbringes bestemt: *dada* 'smæk', slav. *čaća* 'legetøj', ty. *puppe*. Klangord har vi dærimod i *pipi* (faire pipi, pipi machen, to do peepee, norsk gjøre pi) 'gøre lille', der hører sammen med ordene *p-* *n-* *t-* + -isse. *Popo* er vel blot reduktion af det lærde *podex*. Lat. *cacare* (hvorfra fr. *chier*), slav. *kakajo* beror på at man med *k* har efterlignet den stærke

strubehoved-lukkelyd, som vi ikke skriver, men lader høre i *a-a* [*'a-'a*] og som er en naturnødvendig ledsager af et stærkt bugpres. (Grønlandsk *a'naq.*) — Vi har også pludreord for 'seng' og 'sove' af samme art som de i N nævnte: toskansk *nanna* 'vugge', spansk *hacer la nana* 'sove'; Stern nævner *bāba* (Berlin), *beibei* (russ.), *bobo* (malayisk) o. a., og kunde ha nævnt eng. *bye-bye*; det af ham nævnte *bischbisch* skyldes vel som dansk *visse* den hyssende lyd der maner til stilhed.

32. Hvorfor børn lærer deres modersmål så godt (N 222 ff.). Svaret om barnets øre som særlig modtageligt findes hos Bremer, *Deutsche Phonetik* s. 2; det om at barnet ikke har forudgående vaner at bekæmpe, i *Vor Ungdom* 1901 s. 558; det at barnet ikke har andet at bestille, hos Sweet, *History of Language* 19. — Om muligheden for nedarvede anlæg tales der (uden at man dog lærer meget derom) hos Ax. Kock, *Letterst. tidskr.* 1901 s. 377; Ronjat s. 3, 5; Dauzat, *Vie du langage* 22, 24; Grimm, *Auswahl kleiner schriften* 237; Meringer, *Leben d. spr.* 124, 211; *Naturen og Mennesket* 1890 s. 121.

33. Exempler på talesløve børn, der pludseligt begynder at sige noget (sml. N 238) se Meringer 194, Stern 257 f.

34. At barnet lærer sin *moers* lydsystem (hvad jeg bestrider, N 243), siges udtrykkeligt af Passy, *Changements phonétiques* § 32; sml. Dauzat, *Vie du langage* 20: «C'est la mère qui exerce une influence prépondérante sur le langage». — Tilfældet med Ruskin omtales i hans *Preterita* 3. 116 og i F. Harrison, *Ruskin* s. 4 og 93. — Tyske børn, der lærer negersprog, se Meinhof, *Die moderne sprachforschung in Afrika* 1910 s. 139.

35. Mod at lære to sprog (N 249) se H. Schuchardt, *Romanisches und keltisches* 1886 s. 288, *Deutsch gegen französisch, englisch* 1914 s. 17. — Orduhyrer hos to-sprogsbørn omtales efter Meumann 66 hos Rzesnitzek.

36. Når taler barnet rent? (N 251). Andre forskeres svar findes bl. a. hos Meumann 12, 76; Stern 3, 71; Meringer 162; Ronjat 58; Vilh. Rasmussen 88; P. K. Thorsen, *Tidskr. f. filol.* 3 r. 17. 208.

37. Ammestusprog (N 256). Engelske ord der svarer til dansk *dængse* for dreng o. dsl. er bl. a. *totties*, *tootems* eller

tootsies = 'fødder, ben'; *toothy-peg* 'tand'; *tummy* (barneudtale for *stomach*) eller *tumtum* 'mave'; *tootleums* 'rollinger'; *shoo-shoo* 'flue'. Som sammenhængende prøve på tale til børn kan anføres (Egerton, Keynotes 85): «Didsam was denn? Oo did! Was ums de prettiest itta sweetums denn? oo was. An' did um put 'em in a nasty shawl an' joggle 'em in an ole puff-puff, um did, was a shame! Hitchy cum, hitchy cum, hitchy cum hi, Chinaman no likey me.» Begyndelsen heraf genfindes i Kipling, *Light that Failed* 117: «Did ums was?»

Fra ammesprog stammer sikkert en mængde mindskeord (diminutiver), der i mange sprog har visse fællestræk, således vokalen *i*, hvad jeg andet steds agter at behandle udførligere.

Hertil hører bl. a. også det, at man på baskisk i tale til børn gör hele klangpræget kælent ved at palatalisere (mouillere) alle konsonanterne, altså istedenfor *non da zure aita* siger *n'on' d'a z'ure ait'a* (hvor ' angir palatalisering; se Uhlenbeck, *Karakteristik der baskische grammatica*, Amsterdam, Akademie 1906, 17).

38. Citater til N 264 «skaldemord». Ellen Key, *Barnets århundrede* 2. 97; Tennyson *Life* (Tauchn.) 1. 41; *Times Weekly* 19. May 1916: Mr. H. B. Irving said that incalculable harm had been done by making Shakespeare a subject for school study. He remembered at school having to go over page after page following notes that only older minds could appreciate. It was killing Shakespeare in the estimation of the young, and in after years they looked back on a repellent task. He would have children taken to see the plays acted. The prejudice aroused in early life had led to neglect of the plays in after years.

39. Børns indflydelse på sprogudvikling (N 277 ff.). P. K. Thorsens benægtelse heraf findes især i hans afhandling «Sprogforandringer» i *Tidsskr. f. filol.* 3. r. 17 s. 205 ff.¹ — Sweets ytringer om spørgsmålet findes 1) *Transactions of the Philological Society* 1882, nu optrykt i *Collected Papers* 1913, s. 153; den

¹ En lille personlig bemærkning må være mig tilladt, da forf.s polemik mod mig s. 207 helst burde ha været udeladt. Han skriver: «Jespersen mener, at studiet af urmenneskesprog og dyresprog kan føre til positive resultater. Jeg P. K. T. mener, at det hele studium er håbløst og folgelig værdiløst.» Hvor har jeg udtalt disse meninger? Jeg mener, at et studium af dyresprog vilde være interessant, men foreløbig har det ikke ført til meget og kan med nuværende hjælpemidler næppe føre til andet end banaliteter. Men at studiet af urmenneskesprog skulde kunne føre til

vigtigste årsag til lydændring er den nye generations efterligning af den foregående; de ændringer der foretages efterat man har lært at tale, er rimeligvis forsvindende små; 2) *Practical Study of Languages* 1899 s. 75: børns tilegnelse af modersmål er altid ufuldkommen; hvis ikke, vilde sprog ikke forandre sig, og fransk og italiensk vilde ikke være opståede af latin; 3) *History of Language* 1900 s. 19 ff.: børns efterligning er praktisk talt fuldkommen; sprogene ændres på grund af forskydning i taleorganerne [organic shifting] — hvorved åbenbart menes: i den voxne alder. Jeg har en mistanke om, at de kraftige udtryk i den mellemste udtalelse skyldes den omstændighed at det her var Sweets formål at tilbagevise den s. k. naturlige metode ved undervisning i fremmede sprog, hvorfor han var tilbøjelig til her at understrege manglerne ved tilegnelsen af modersmålet. — Ganske tilsvarende modsigelser findes hos en nyere, langt ubetydeligere sprogfilosof, A. Dauzat: 1) *La vie du langage* 1910 s. 22: *La maladresse de l'enfant ne saurait donc être en jeu. Il faut constater, au contraire, — et admirer — la sûreté remarquable avec laquelle — après de longs efforts sans doute — l'enfant parvient à répéter exactement les sons maternels, osv.; s. 23: On doit donc écarter résolument toutes les explications qui auraient pour but d'expliquer une évolution phonétique par un phénomène particulier au langage enfantin; s. 24: Tout se passe, en réalité, comme si le langage était transmis d'adulte à adulte [En opløftende tanke! Somom det skulde gøre det bedre at børnene ventede med at lære at tale, til de var voxne!]* 2) *La philosophie du langage* 1912 s. 53: la plupart des changements s'opèrent au moment de la transmission et de l'apprentissage du langage, d'une génération à l'autre; sml. s. 3: De la mère à l'enfant, le langage se modifie: erreurs de transmission, reproductions imparfaites, mais surtout transformations lentes et progressives des habitudes physiologiques et psychologiques — articulations des sons et associations d'idées. — Meringers drøftelse af spørgsmålet (retereret og kritiseret N 278 f.) står i *Aus dem leben der sprache* 1908 s. 223 ff. — Sml. Passy, *Changements phonétiques* § 24 (børn væsentligst).

positive resultater? Urmennesket må vel ha levet i urtiden; direkte kan vi altså ikke høre hans sprog; og havde han efterladt sig skriftlige optegnelser — ja så havde han netop ikke været et urmenneske. Hele tanken om et sådant «studium» er absurd. Men noget andet er, at vi ved at se på sprogudvikling i den historiske tid og forlænge de derved vundne linier bagud kan drage slutninger om urmenneskenes sprog.

40. Stumpeord (N 283). Nogle af de nævnte eksempler på voksnes stumpeord (som *gym*, *trig* osv.) er sandsynligvis først opståede ved skrevne forkortelser, men det gælder langt fra dem alle, og fx ikke et så nyt som det i England 1915—16 almindelige *zep* (*zepp*) for *Zeppelin* og det nye franske *perm* for *permissionnaire* (i krigen). Og i hvert fald er også de gennem skrift formidlede stumpninger fremkomne efterat ordene var lærte. Og det er den forskel jeg lægger vægt på: ordets slutning beholdes af børn, der endnu ikke har lært ordet; dets begyndelse af dem der efter at ha lært det afkorter det. — Sammen med disse stumpeord hører også de tilfælde, hvor der til begyndelsen af ordet er sat en anden (mer eller mindre spøgende) endelse, således i masser af *école polytechnique*'s ord; fremdeles i ord der ser ud til at være opståede i denne krig, som fr. *cantache* for *cantine*, *un congé de convalo* for . . . *convalescence*, *cuistance* for *cuisine* (deraf afledninger som *cuisteau*, *cuistot* = *cuisinier*).

41. Med hensyn til de lydændringer, som ikke foregår med ett slag, men som skyldes langsomme, ofte hele århundreder varende gradvise forskydninger af lydene, støder vi på den anskuelse, at dette er gået således for sig, at overførelsen til nye slægtled har været afgørende, selv med nøjagtig lydefterligning fra børnenes side. Ti, siges der, når børn med deres mindre mund frembringer ganske samme lyd som de voksne med deres større, kan dette samme akustiske resultat kun skyldes at de i virkeligheden stiller deres organer på en anden måde; denne artikulation beholder de hele deres liv igennem, men når deres organer voxer, frembringer denne samme artikulation et resultat som er forskelligt fra lydvirkningen de selv tidligere frembragte. Denne forskudte lyd efterlignes nu af det nye slægtled med en artikulation der altså blir forskellig fra den, forældrene havde som børn, og således går spillet bestandig videre. Med andre ord, dette kan opstilles skematisk således:

Artikulation svarende til klang			
1. slægtled	ung	A ₁	K ₁
	gammel . . .	A ₁	K ₂
2. —	ung	A ₂	K ₂
	gammel . . .	A ₂	K ₃
3. —	ung	A ₃	K ₃
	gammel . . .	A ₃	K ₄

osv.

(Således E. Herzog, *Streitfragen der roman. philologie* I 1904 s. 57 med lidt andre symboler).

Det er nu ikke svært at vise, at denne teori ikke kan være rigtig. (1) Det er sikkert at mundhulens væxt ikke er nær så stor som man i almindelighed forestiller sig; barnet på syv år, som der udtrykkelig henvises til, har omtrent samme munddimensioner som den voxne, se min *Fonetik* s. 379 ff., *Phonetische grundfragen* s. 80 ff. (2) Det er aldeles ubeviseligt at menneskene efter een gang at ha tilegnet sig en bestemt måde at frembringe lydene på, skulde fastholde denne, selvom det klanglige resultat skulde blive et andet; langt snarere finder der hos ethvert menneske en stadig tilpasning sted til de lyd han hører hos sine omgivelser, selvom denne tilpasning ikke foregår hverken så hurtigt eller så grundigt som hos børn, der i løbet af kort tid kan anta omgivelsernes dialekt: gennemgribende omdannelser finder vi sjældent hos voxne, men det modbeviser ikke de små tilpasninger som der her er tale om. At disse finder sted, derpå tyder den omstændighed at voxne, der blir døve og altså ikke længer har klangen til kontrol, kan komme til at tale på en sådan måde at de kun med besvær forstås af deres omgivelser. (3) Teorien ser også forholdet mellem de forskellige slægtled på en ret yderlig måde, omtrent somom der til hver tid kun existerede individer af to aldre (børnene og deres forældre), medens forholdet jo dog er det, at den lille lærer sproget ikke alene af dem der er tredive år ældre end han selv, men også af dem der er et, to, tre osv. år ældre end han selv. Var læren rigtig, måtte jo i alt fald bedste- (og olde)forældre tale på en måde der var kendeligt forskellig fra børnenes. (4) Det vigtigste argument mod teorien er dog, at om den var rigtig, måtte al lydudvikling, i alle sprog og til alle tider, foregå nøjagtigt i samme retning; men vi ser lige det modsatte i sproghistorien. Engelsk langt *a* går i een periode over til *ā* og videre til *o* [ou] som i oldeng. *stan*, *na*, *ham*, der er blevet til *stone*, *no*, *home*; men da der nogle hundrede år senere var kommet nye lange *a*'er ind i sproget, går de den modsatte vej over *æ* til *e* [eⁱ] som i *name*, *male*, *take*. Og på ganske tilsvarende måde ser vi at et gammelt *a* på dansk er blevet til *ā*, som i *āl*, *gā* osv, medens nutildags et langt *a* snarere går i den modsatte retning, selvom det i *gade*, *hale* osv ikke endnu er blevet til *æ*. Samtidigt går nyt langt *a* på svensk i retning af *ā*, i det ene sprog ser vi altså en gentagelse af den gamle bevægelse, i et andet det modsatte. Og således frembyder alle

sprog, som vi kan forfølge langt nok tilbage, det samme billede af vekslede retninger for lydudviklingen, hvad der er ganske uforeneligt med den angivne teori.

Med hensyn til børnenes andel i de gradvise lydforskydninger må jeg også minde om mine bemærkninger allerede i 1886 (T. f. filol. 2. r. 7. 236, genoptrykt i *Phonet. streitfr.* s. 164 § 165) om at de forskydninger, der foregår i det enkelte individs liv indenfor hans udtale, meget vel kan gå i stik modsat retning af den lydforskydning i nationens liv, som han dog virker med til at gennemføre; når fx hans *ø* til at begynde med er mere *j*-agtigt end senere eller hans *a* fra først af meget fremskudt, senere noget mindre, men dog stadig mere *æ*-agtigt end gennemsnittet.

N 287 f. er som eksempel på lydspring, hvor der efter min mening foreligger mangelfuld efterligning fra det nye slægtleds side, nævnt vulgærengelsk *p* > *f*. Herom og om det samme ved stemte lyd *ð* > *v* som i *with* > *wio* se min *Mod. Engl. Grammar* I 13.9. Forholdet i det dær nævnte russisk *Marfa* = *Martha* osv er ikke ganske ensartet, da det her drejer sig om russernes mangelfulde efterligning af en fremmed (græsk) lyd, som de ikke har haft i deres eget sprog, altså ikke om en indenfor russisk selv foretaget lydovergang. Dærimod har vi som bekendt den samme lydovergang i italiisk (lat. *fumus* osv, se Sommer, *Handbuch d. lat. laut- und formenlehre* § 113). Fremdeles på fransk: gfr. *muef*, *nif* < *modu*, *nidu* (flere eksempler Nyrop, *Gramm. hist.* I³ § 395), også *fief* < *feodu* og med udgangspunkt lat. *t* *soif*, ældre *seif* < *sie* gennem [seip]: jeg tror ikke på indflydelse fra *je boif*; endvidere har vi i indlyd (hvad Nyrop ikke anerkender) *ð* > *v* i *gladiu* > *glatre*, *paradis* > *parvis* og muligvis *adulteru* > *acoutre*, *potere* > *poreir*, *pouvoir*. På germansk har vi foran *l* overgangen *p* > *f* fx i got. *plagus* = mht. *clach*, got. *plaihan* = oht. *fléhan*, got. *pliuhān* = oht. *fliohan*; sml. også oldeng. *þengel* og *fengel* 'fyrste', isl. *þél* = sv. *fil* (*filbunke* 'tykmælk'). — Når jeg blandt denne art overgange også nævnte den i flere sprog fundne *k* > *p*, var det under erindringen af hørte franske børneudtaler [pizin] og [pidin] for *cuisine*.

Det er muligt at Jessen¹ har ret i at forklare *titte* som opstået af *kikke* ved barnets velkendte erstatning af *k* med *t*, der

¹ Etym. ordbog. Sml. også F. Tamm, *Granskning av svenska ord.* Uppsala och Leipzig 1901 s. 32.

i dette af börn yndede ord skulde ha fået lov til at forblive urettet. Men helt sikkert er det næppe, da ordet er et slags lyd-malende ord, hvor *i*-lyden er det vigtigste element i forbindelse med en hvilkensomhelst lukkelyd foran og bagefter; *t* kan være brugt dær ligeså vel som *p* i eng. *peep* og vort danske *pippe*, aldeles uafhængigt af noget barns mangel på evne til at udtale *k*.

Når man på engelsk for 'elefantsnabel' har ordet *trunk*, medens det tidligere hed *trump* (fra fr. *trompe* 'trompet, snabel'), er denne substitution netop en typisk börnesprogsforvexling: ordet er på grund af lydlighed rodet sammen med det andet ord *trunk* 'stamme'. Og tilsvarende forrykninger findes i alle sprog, selvom de etymologiske ordbøger er tilbøjelige til med anvendelse af videnskabens lærdomskram («rodvariation» o. l.) at bortforklare dem.

Ordgrænseforskydning som i de bekendte tilfælde eng. *a nadder* > *an adder*, sammenrykninger som eng. *do on*, *vouch safe* (med 3. ent. *does on*, *vouches safe*) til *don*, *vouchsafe* (med 3. ent. *dons*, *vouchsafes*) og alle de formelle og tydlige overgange som falder ind under subtraktionsdannelser, foregår ikke indenfor individets sprogliv, men med ett slag, idet vedkommende ord går op for et nyt individ.

42. Udtryk for 'höjre' ved ammestuens hensyntagen til börnene, sml. Paul, Wörterbuch 416, Wellander i Språkvet. sällskapets förhandlingar 1915, særtryk s. 24.

43. Jeg beklager, at jeg i N 293 ved omtalen af mulige årsager til enkelte tiders hurtige sprogudvikling og N 296 ff. ved teorien om isolerede börns uddannelse af særsprog og disses udvikling til folkesprog ikke udtrykkeligt har udtalt, at dette naturligvis er to sider af samme sag og hænger nøje sammen; det s. 296 omtalte er blot det s. 293 nævnte i større dimensioner.

44. I bibliografien N 307 ff. savnes Helga Eng, Abstrakte begreber i barnets tanke og tale, Kristiania 1912. Desværre blev jeg først opmærksom på dette interessante værk, efterat min egen bog var afsluttet og trykt. Ellers vilde jeg flere steder ha benyttet og antørt det. Her må jeg nu kort henvise til det, idet jeg udtrykkelig anerkender dets dygtighed og det selvstændige i forfatterindens egne undersøgelser, men rigtignok samtidig i høj

grad tar afstand fra mange af hendes slutninger; ikke sjældent er hun forledt til dem af tidligere sprogmand og psykologer. Meget i min bog vilde kunne opfattes som rettet mod udtalelser i frk. Engs, hvis jeg havde kendt den. En udførligere omtale af bogen får jeg måske lejlighed til andetsteds.

Knud Hjortøs interessante afhandling «Fra ordenes samfund. Barnesprog» i Gads danske magasin udkom først (maj 1916), da min bog næsten var færdigtrykt.

Anmeldelser.

E. Pfeiffer, Studien zum antiken Sternglauben, VIII + 132 s., M. 5, geb. M. 6., *M. Breithaupt*, De Parmenisco grammatico, IV + 60 s., M. 2,80, geb. M. 4. = *ΣΤΟΙΧΕΙΑ*, Studien zur Geschichte des antiken Weltbildes und der griechischen Wissenschaft herausgeg. von F. Boll, H. II u. IV, Leipzig u. Berlin 1916 u. 1915, Teubner.

I den af Boll utgifna serien undersökningar, som afse att sprida ljus öfver ett hittills försummadt, viktigt område, den antika naturvetenskapen i dess förbindelser med religiösa föreställningar och antikens uppfattning af världsbilden, ha andra och fjärde häftet utkommit.

Pfeiffers undersökning rör sig om en viktig detaljfråga, huruvida enligt grekisk åsikt stjärnorna äro orsaker eller endast tecken till förändringarna i väderleken, *εἰ τὰ ἀστροὶ ποιεῖ ἢ σημαίνει*, eller modernt uttryckt, om de celesta fenomenen — särskildt gäller det stjärnornas upp- och nedgångar, hvilkas förbindelse med väderleksprognoserna är bekant ur de antika kalendrarna — och de meteorologiska stå i orsakssammanhang eller blott äro konkomitanta företeelser. Sammanställningen af båda är urgammal, den är naturlig i ett land, där stjärnornas upp- och nedgångar användes för att beteckna tidpunkter i det naturliga året och där förändringarna i väderleken, t. ex. etesiernas inträde, höstregnens början, torrtidens inträde, inträffa med en helt annan regelbundenhet än de atmosfäriska förändringarna i vårt klimat, en punkt, som ff. tyvärr ej uppmärksammat. Att denna sammanställning ursprungligen, d. v. s. innan orientaliskt inflytande inträdt, af grekerna uppfattades som en kausalnexus, har bestridts, med orätt, som väl de flesta, som undersökt frågan, menat och ff. bindande uppvisar.

Frågan är viktig därför, att den grekiska tron på stjärnornas inverkan på de atmosfäriska företeelserna är väsenbesläktad med astrologiens lära om stjärnornas inverkan på alla jordiska företeelser. Här finner således den från orienten kommande astrologien en anknytning i grekisk föreställning, här kan den sätta in; dess upptagande underlättas och dess spridning befordras. Den gamla tron blir infogad i ett större sammanhang. Diskussionen om astrologien ansluter sig i början till väderleksprognoserna ur

stjärnornas upp- och nedgångar; se Theophrastecitatet s. 49 (hos Proklos till Timaeus III 150, 28 D.).

Naturligtvis har frågan först sent uppfattats i den ofvan angifna skärpan. Motsägelsen II. XXII 30, där Sirius säges vara *κακὸν σῆμα* och i följande vers *φέρει πολλὸν πυρετόν*, är ej på långt när så stark som t. ex. mellan den allrådande moiran och Zeus' världsregering. Ff. tyckes mena den vara oöfvervinnelig, men det, som är orsak till något, kan också sägas vara tecken därtill. T. o. m. astrologerna själftva bruka orden *σημαίνειν* och *ποιεῖν* promiscue (s. 79). Den skarpa logiska distinktionen mellan båda tillhör den filosofiska diskussionen, och införes, som det synes, först sent med anledning af astrologiens växande betydelse (jmf. kap. III). En liknande reservation skulle jag vilja göra för skalderna. Stjärnupp- och nedgångarna äro t. ex. hos Vergilius ett stilmedel, som införts i epiken genom Hesiodos' auktoritet.

Ff. har disponerat sitt ämne så, att han i kap. I, Der Volksglaube, behandlar Homeros, Hesiodos och tragikerna jämte de få och tvifvelaktiga spåren af grekisk stjärnkult. I kap. II, Die Vorsokratiker, genomgår han de äldre naturfilosoferna hvar för sig. Utbytet af detta kapitel blir onekligen rätt magert, då inga direkta vittnesbörd finnas om dessas ställning till frågan. Det förefaller mycket sannolikt, att de liksom Aristoteles (s. 47) ej distinkt uppställt spörsmålet: *εἰ τὰ ἀστέρα σημαίνει ἢ ποιεῖ*. Än vidare kan antagandet, att stjärnorna förorsaka väderlekens skiften mycket väl förenas med en fullständigt materialistisk världsuppfattning, liksom astrologien gjord i vissa kretsar; ff. sammanbinder det väl ensidigt med tron på stjärnornas gudomlighet. I detta kapitel är ff. således hänvisad till att diskutera de olika filosofernas kosmologiska åsikter i öfrigt och ur dessa draga konsekvenserna för sitt ämne. Vi veta ej, om de behandlade filosoferna verkligen själfva dragit dessa konsekvenser, ej heller på hvad sätt det skett. Verkligt gifvande äro först de medicinska skrifterna beroende på intresset för klimatets inflytande på den mänskliga organismen, och framför allt den omstridda, fantastiska skriften *περὶ ἐβδომύδων*. Kap. III, von Plato bis Plotin, framställer frågans behandling hos de senare filosoferna, där den i själfva verket utgör en bifraga i den stora diskussionen om astrologiens berättigande, resp. *συμπόλεια τῶν ὀζών*, det visar med all tydlighet t. ex. Panaitios (s. 54 ff.), hvars behandling är bäst bekant.

Till hvarje kapitel fogas flere Anhänge, och boken afslutas af fem Beilagen — de viktigaste äro IV om den homeriska hymnen till Ares, i hvilken astrologisk påverkan spåras, och V om stjärnorna som själaras bostad, en föreställning, som härledes från orienten, men är vida primitivare, än ff. antager. De många exkurserna och den splittrade kompositionen göra boken just ej lätthandterlig. Det hela upplöses i en rad detaljfrågor på ett sätt,

som undanskymmer de allmänna dragen och sammanhangen, speciellt astrologiens framträngande. Visserligen känner ff. mycket väl äfven denna sida af problemet, men intresserar sig mest för detaljerna, ur hvilka det öfverlämnas åt läsaren att leta fram ett omdöme. En öfversiktligare och mer genomarbetad framställning hade varit önskvärd, men å andra sidan skall det tacksamt erkännas, att ff. grundligt behandlat och i allt väsentligt löst sin uppgift, en ej oviktig del af den antika världsbilden. —

Mindre både till omfång och betydelse är Breithaupts behandling af Parmeniskos' fragment, som samlas och ingående diskuteras: den försvarar sin plats i serien på grund af de talrika fragment, som visa Parmeniskos' intresse för astronomiska och geografiska ting. —

I detta sammanhang vill jag också hänvisa på ett annat verk, som inspirerats af Boll: F. Saxl, *Verzeichnis astrologischer und mythologischer illustrierter Handschriften des lateinischen Mittelalters in römischen Bibliotheken, mit 21 Tafeln in Lichtdruck und 18 Textabbildungen* (Sitz.-Ber. der Heidelberger Ak. der Wiss., Phil.-hist. Kl. 1915, Nr. 6/7). Innehållet utgöres af en handskriftskatalog med värdefulla planschbilagor. Den korta inledningen (sid. V—XVIII) är viktig för medeltidens förhållande till den antika konsten. Den antika traditionen bevaras blott i bildernas innehåll och härflyter dessutom ur beskrifningar, således ur litterära och ej bildliga källor. Den formala bildtraditionen är afbruten och återknytes först under renässansen; därvid har den alltjämt fortlefvande litterära traditionen spelat en viktig roll.

Martin P:n Nilsson.

H. F. Feilberg, Skabelsessagn og flodsagn med særligt hensyn til Gamle Testamentes fortællinger (Askov folkehøjskoles jubilæum 1915). København og Kristiania 1915, G. B. N. F. 180 s. 3 kr.

Boken, som utgör en föreläsningsserie från Askov, är ett storartadt vittnesbörd om sin äldrige författares andliga spänstighet och om den danska folklögskolans höga ståndpunkt. För våra dagars landtbor bruka sagor och legender vara något, som man blott egnar ett smatt generadt löje, och jag vet af egen erfarenhet, hur svart det är att öfvertyga dem om att dylikt är värdt ett allvarligt studium. Men Feilberg känner sina unga åhörare bättre än någon och har deras öra mer än någon. Inledningen, i hvilken han söker klargöra vikten af studiet af primitiva människors sjäslif, och det därpå följande kapitlet, i hvilket han banar väg till en förståelse af naturfolkens för oss moderna män-

niskor så obegripliga tankegång, särskildt de s. k. naturaitierna, är på grund af sin åskådlighet och varmt personliga ton framför allt värd att framhäfva. Hela boken visar, att en behandling af religiöst mytologiska ting i den moderna vetenskapens anda mycket väl kan förenas med en levande kristen fromhet. Då F. s. 21 säger: «Kun håbet og troen finder ham (Gud), troen begynder der, hvor videnskaben siger: længere når mit øje ikke», går han längre än mitt häftigt angripna yttrande i *Primitiv Religion* s. 7: «Omraadet for Religionsforskningen er det irrationelle Relikt i Menneskenes Forestillingsverden», som dock blott gäller forskningsområdet, ej religionens väsen.

I en bok som denna saknar man lusten att gå in på detaljer och meningsskiljaktigheter. Det må blott tilläggas, att den gifver en god, populär öfversikt öfver de viktigaste skapelse- och flod-sagorna samt den vetenskapliga bearbetningen af dessa. En hufvudpunkt bildar förhållandet mellan den judiska och den babyloniska¹ säggen, hvilkas frändskap undersökes och framhålls, allt under det den specifika olikhet, som den gammaltestamentliga berättelsen eger i och genom den judiska gudsuppfattningen, starkt understrykes.

Martin P:n Nilsson.

Bruce Dickins, Runic and Heroic Poems of the old Teutonic peoples. Cambridge 1915, Univ. Press. VII + 91 s.

Det var en god tanke at udgive disse to rækker af digte sammen, selv om man kan sige, at de to rækker egenlig ikke har meget tilfælles eller med hinanden at gøre. De er ganske uensartede. Disse digte er: i runedigtrækken: det angelsaksiske, det norske og det islandske runedigt (digte, hvor runenavnene forklares og navnene findes i begyndelsen af hvert vers); — i den anden: digtet om Waldhere, Finn, Deor og Hildebrand. Hver række indledes med en «Introduction» og «Bibliography». Det hele sluttas med en «General Bibliography» og Index. I «Introduction»-erne anföres allt hvad der tjener til at oplyse de enkelte digte, deres alder og indhold, handskrifter m. m.; i runedigt-

¹ I Pennsylvaniainiversitetets kilskriftspublicatien IV: 1 1915 finnes nedre hälften af en kilskriftstafel på sumeriskt språk, som innehåller syndaflodssäggen. Den afviker blott i detalj från den förut kända formen; ut-sändandet af förlarna saknas. Dess stora betydelse ligger däri, att aftattningen är äldre än Hammurabis således måste myten föras tillbaka till sumererna.

afsnittet findes også en almindelig kortfattet oversigt over runerne og deres historie. Forf. er tilbøjelig til at slutte sig til O. v. Friesens blandingsteori om runernes oprindelse uden i øvrigt at indlade sig på nogen diskussion. Disse indledninger er i det hele klare og saglige, og der er ikke noget væsentligt at indvende imod dem. Digtene hviler åbenbart på ældre kritiske udgaver; de ledsages af grundige og oplysende noter under teksten, hvor både realia belyses og der gives sproglige bemærkninger, samt af oversættelser på engelsk.

Såvidt jeg kan skønne er udgaven som sådan i det hele pålidelig; nogle inkonsekvenser af underordnet art har jeg opdaget. Den anke kan fremføres, at der i de islandske tekster og citater findes ikke så få fejl, der åbenbart hidrører fra udgiverens bristende sproglige kundskaber eller dårlige korrekturlæsning, eller begge dele.

S. 26 mangler *at* foran *blása* (i v. 12), *þat* er foran *fællr* (i v. 15); i v. 16 står der: *þant er er f. vant er þar er*; s. 32 står der *glömmungr* f. *glömmunga*; s. 33 i noten står der *óbrot-gjarnt* f. *-gjarn*. S. 6 not. står der *fótum* f. *fótum*, s. 4 (i Jællingeindskr.) *þansi* f. *þausi*, *karþa* f. *karþi*; s. 21 not. *áx* f. *ax*, og der er flere af denslags fejl, der vansirer den ellers så pænt trykte bog.

Misforståelser findes der også endel af. Således er *frænda róg* i det norske runedigt v. 1 slet ikke nogen kenning (for guld); ordene betyder her simpelthen ikke andet end 'frænde strid'. «Divine decree» (s. 27) er urigtig oversættelse af *helgum dómi*, der naturligvis betyder «hellige relikvier».

Udgiveren er i det hele vel bevandret i den ældre litteratur angående disse digte og deres tekst. Dog savner jeg bl. a. (s. 85) en henvisning til Meissners fortolkning og forklaring af *staimbort chludun* i Hildebrand.

Finnur Jónsson.

Rolf Nordenstreng, *Vikingatärderna*. Stockholm 1915, Norstedt & söner. X + 207 s.

Forf. af denne bog vil give sine landsmænd (han er egl. naturaliseret Finne) en læselig og pålidelig fremstilling af vikingetogene, samt vikingernes kultur. Det er, mærkeligt nok, den første moderne, samlede fremstilling på svensk, der haves. Tanken at give den la da snubblende nær. Det må straks siges, at det er lykkedes forf. at give hvad der var hans hensigt og det på en særdeles vellykket måde. Han har naturligvis benyttet og rådspurgt de tidligere værker om emnet, jfr. hans ord i fortalen, først og fremmest naturligvis Steenstrups berømte værk. Stoffet

er ordnet overskueligt og klart: Efter (i 1. kap.) at have givet «Vikingetidens forhistorie og de nordiske rigers grundlæggelse» og (i 2. kap.) «Vikingetidens begyndelse; vikingetogenes årsager og retning», fremstiller forf. (i kap. 3) «Vikingerne skibe, våben og udrustning», (i kap. 4) «Vikingerne hære» og (i kap. 5) «Vikingerne krigskunst og kampmåde». I de 2 følgende kapp. behandles «Vikingerne i Vesterledet» (England, Irland, Man og de skotske øer, Frankrig til og med Italien osv.; herunder behandles kort Islands og Grönlands opdagelse) og «Østerledet». Slutningskapitlet (det 8.) handler om «Vikingerne kultur» overhovedet.

Om selve fremstillingen er der i det hele ikke meget at sige andet end at den så at sige helt igennem er ædruelig og så historisk som det efter kilderne er muligt. Jeg tror ikke noget af vigtighed er forbigået eller overset. Kun i én henseende kunde man gøre en kritisk bemærkning. Man mærker undertiden (se f. eks. 7, 17, 44 og navnlig 88 og 191) en tendens henimod at give Svenskerne en større rolle i vikingetogene end man hidtil ifg. kilderne har villet tildele dem. Jeg finder ikke forf.'s ræsonnementer i så henseende træffende eller fyldestgørende. Henvisning til svenske runestene (jfr. s. 17) fra det 11. årh. siger i virkeligheden ikke meget om det 9. og 10. årh. Hvorvidt man her tør tillade sig tilbageslutninger af den art, forf. gør, finder jeg meget tvivlsomt. Afstand må der tages fra hans udtalelse (s. 88): «Vi skulde således komme til det resultat, at hele denne vældige hær — under 20,000 kan den ikke sættes, men vel højere endnu (det er flåden i Tamsen 991 der er tale om) — hovedsagelig (udh. her) var svensk, naagtet det er sandsynligst, at der også var danske med i den, kanhænde også en eller anden nordmand». Grunden hertil skulde være at hövdingerne var følgende 3: Olaf Tryggvason, der var kommen fra Rusland — altså må hans hær have været «svensk-russisk», ja, men hvor stor var den da?; den 2. var Gudmund Stegitanssön, men Stegitan har forf. formodet er det svenske navn «Sixten eller Sixtan» (da har han været svensk; forklaringen af dette Stegitan er overmåde lidet sandsynlig). Den 3. hövding var «Justin». Dette findes næppe som dansk navn, hedder det, men vel kendes det fra Island og, forf. kunde have tilføjet, fra Norge (se Lind sp. 655-56), hvor det lever endnu. Som man ser står forf.'s mening om hærens nationalitet på meget svage fødder, og han er her gået videre end tilladeligt.

Forf.'s ræsonnementer er ellers meget gode og fornuftige (f. eks. s. 77-78); han ynder at trække ofte morsomt anvendte paralleller ind i fremstillingen fra senere og vore tider.

Ligesom dette gør fremstillingen mere levende, bevirkes det samme ved de mange citater af olddigte, der anvendes på en træffende måde. Derved bliver det hele mere anskueligt. Hertil

bidrager også det udmærkede billedstof, der pryder bogen, især naturligvis kap. 3.

Jeg vil til slutning samle nogle kritiske bemærkninger til et og andet (jeg bemærker udtrykkelig, at de her er af underordnet betydning). Jeg tror ikke på Noreens forklaring af Nóregr som forf. slutter sig til (s. 12 anm.), men må absolut fastholde den gamle og vistnok endnu almindelige (Norð-vegr). Jeg tror heller ikke på, at Gaut er elvenavn (s. 7). Gautelfr må jeg fremdeles opfatte som Gauta-elfr («Göternes elv»). Hvorfor ordet viking skal være engelsk låneord (s. 15), og ikke hjemligt, det kan jeg ikke indse. «Angantýr» kan, som det forekommer mig, ikke let betyde «guden Tyr's ælskling» (s. 8 anm.); hvorledes kan en sådan sammensætning betyde det? «Oistin», der omtales s. 101, er vist en fra Þorsteinn raunr helt forskellig person. Til hvad forf. siger om «Rollo» (s. 144—45) kunde der siges endel, men jeg vil ikke komme ind derpå.

Et par årstal er mindre rigtige; slaget ved Hjörungavåg kan ikke have stået 994 (s. 46), og Olaf d. hellige flygtede fra Norge 1028 (ikke 1029; s. 166).

S. 168 hedder det, at nordmanden Ottar sejlede omkring Nordkap «på Alfred d. stores uppdrag», men herom ved historien intet. Det hedder udtrykkelig i beretningen hos Alfred, at Ottar havde sagt, at «han engang selv vilde undersøge osv.» — d. v. s. initiativet var Ottars eget.

Det kan ikke overraske forf., når jeg nedlægger min indsigelse imod hans antagelse af den isl. litteraturs afhængighed af den irske (s. 199). Men det er ikke blot mig, der bestrider denne. Nu har også A. Heusler for ikke længe siden reduceret den til et minimum.

Fra min side møder forf. derimod ikke nogen indvending imod at Beowulfs Geatas er Gøter (og ikke Jyder, s. 8). Derimod må han fra en anden side være forberedt på en kraftig indsigelse.

Denne bog fortjæner at blive læst, også her i Danmark. Det er næppe muligt at få en mere læselig og pålidelig og samtidig så kortfattet oversigt over dette vældige fænomen, der kaldes vikingetiden.

Finnur Jónsson.

John R. Clark Hall, A Concise Anglo-Saxon Dictionary for the Use of Students. Second Edition, Revised and Enlarged. Cambridge 1916, University Press. XII + 372 ss. 8°.

Det är icke blott det fornengelska (anglo saxiska) ordförrådets utomordentliga rikhaltighet, som gör den fornengelska lexikografien

till ett sannskyldigt Sisyphus-arbete. De fornengelska glossorna sluta inom sig ett vidsträckt ordmaterial, som endast delvis blifvit fullständigt klargjort; många glossor komma säkerligen att i all framtid trotsa forskarens skarpsinne, stympade och vanställda som de ofta blifvit af okunniga eller vårdslösa skrifvare. Den fornengelska poesien är ännu delvis onöjaktigt tolkad; många endast där förekommande ord äro ännu dunkla, och äfven i fråga om ord som äro välbekanta inom prosan råder ofta ovisshet i fråga om betydelsen, då de uppträda i poesien, hvars semasiologiska egendomligheter ännu ej blifvit helt utredda. Den vidtomfattande fornengelska litteraturen, som f. ö ännu ej gjorts fullständigt tillgänglig genom tillfredsställande editioner, har hittills icke utnyttjats för lexikografien i den grad, som den moderna vetenskapliga metodiken fordrar: ännu kan man finna ord (icke blott afledningar och sammansättningar utan äfven rena simplicia), som saknas i de fornengelska lexika. Det fornengelska språkets splittring i dialekter, som vållar att samma ord i en dialekt ofta får ett annat utseende än i en annan, ökar äfvenledes lexikografiens svårigheter, åtminstone de rent tekniska.

Det är klart, att under sådana förhållanden utgifvandet af ett koncist fornengelskt handlexikon måste vara förenadt med mycket stora svårigheter, och att ett dylikt i stor utsträckning måste operera med gissningar och sannolikheter, så länge som så många frågor äro outredda, samt att det icke rimligtvis kan väntas vara fritt från bristfälligheter af hvarjehanda slag. I själfva verket mötes utgifvaren af ett koncist handlexikon af en del svårigheter, som för utgifvaren af en ordbok i stor skala äro lättare att öfvervinna: synnerligen intrikata spörsmål måste han affärda på en rad, under det att det utförliga lexikonet får tillfälle att ägna detsamma en utförlig utredning.

De allvarligaste fel, som kunna vidlåda ett fornengelskt handlexikon, äro sannolikt dogmatism och tvärsäkerhet. De skulle mindre skada en utförlig ordbok, i hvilken materialet finnes framlagdt till läsarens pröfning och genom sin blotta tillvaro varnar honom för öfverdrifven auktoritetstro. Må det från början konstateras, att Hall visat sig alltigenom medveten om de faror, för hvilka en dogmatisk glossering skulle utsätta läsaren. Genom en riklig användning af fragetecken varskar han honom för ett förhastadt och säkerligen ofta ödesdigert användande af de af honom angifna betydelseerna, formerna, genera o. s. v. Endast i ett afseende skulle jag ha väntat en något större försiktighet, nämligen i fråga om vokalkvantitetsbeteckningarne. Ty här är ovissheten större än lexika gifva vid handen, då ju icke alla vokalers kvantitet kan styrkas genom metrisk kriterier, dubbelskrifningar eller genom den senare ljudutvecklingen; kvantitetstörhållandena i besläktade språk äro ju icke alltid bevisande och de fornengelska akcenterna ytterst opålitliga. Men detta är nu något som

Hall har gemensamt med alla engelska lexikografer. Enligt min mening borde kvantiteterna endast betecknas, då de äro alldeles säkra och öfriga fall utmärkas som osäkra.

Den första upplagan af Halls lexikon utkom 1894. Trots konkurrensen med Sweets Students' Dictionary of Anglo-Saxon (Oxford 1897) har nu en ny upplaga nödvändiggjorts. Den framstår vid jämförelsen med den första som en alldeles ny bok och lämnar äfven Sweets för sin tid så värdefulla arbete långt bakom sig. Den rika lexikografiska litteraturen, äfven de många i tidskrifterna kringströdda bidragen, har utgifvaren med största samvetsgrannhet låtit komma sin bok till godo. Här och hvar har en detalj eller ett förslag lämnats obeaktadt, men om man ser närmare till, skall man i allmänhet finna, att utgifvaren haft fullgoda skäl att förbigå dem såsom värdelösa eller osannolika. Boken är förvisso up to date; men detta hindrar icke, att en stegrad utveckling inom lexikografien åtminstone kan göra den delvis föråldrad inom rätt få år. Därom kunna vi icke profetera. Under alla förhållanden kunna vi icke fordra af utgifvaren, att han in i minsta detalj skulle hafva genomforskat alla fornengelska minnesmärken (inklusive glossorna). Därtill skulle de 22 år som ligga mellan 1894 och 1916 säkerligen ej varit tillräckliga.

I betraktande af den långsamhet, hvarmed supplementet till Bosworth-Tollers stora fornengelska lexikon utkommer¹, torde Halls ordbok ännu länge förblifva oumbärlig äfven för detaljstudiet.

En nyhet, som bör vara välkommen för hvarje germanist (icke blott för anglisten) är, att de ord, som äro behandlade jämväl i den stora Oxfordordboken (Murrays New English Dictionary), af Hall särskildt utmärkts genom en hänvisning till det uppslagsord hos Murray, under hvilket det står att finna. Det händer icke allt för sällan, att man önskar närmare upplysningar om ett forengelskt ords senare historia och om dess etymologi, men endast med svårighet finner det hos Murray, som i regeln som stickord använder ordets allra yngsta skriftform.

Några mindre anmärkningar må här meddelas. S. 27 (*āworænsian* 'geil werden' (Anglia 30, 128) saknas. — S. 30 *beaftan* 'to lament' förtjänar ett frågetecken; likaså härledningen från *be* + *hafetian* (som själf synes ovisst). Ordet finnes endast i preteritum och synes betyda 'slå'; att det latinska *lamentari* öfversattes med *mid hondum beafton* (Lindisf. Gosp., Mt. 11, 17), kan ej vara afgörande för den ursprungliga betydelsen. Man frestas att betrakta fe. *beafton*, me. *beft* som en reduplicerad preteritiform af fe. *beatan*, ne. *beat*. — S. 62. Hur vet Hall at *a* i *clawian* 'to scratch' är långt? Jfr. Psilander, K. Z. 46 s. 262. — S. 67. Är fe. *cupp* verkligen oantagligt (jämte *cuppe*)? Jfr. Anglia 40, 347. — S. 76. Schlutters anmärkningar om *disme*

¹ Första häftet *A-corp* utkom 1808, det andra *corp-geolwe* 1816.

Anglia 30, 123 synes författaren ogilla. De synas mig dock för tjäna ett visst beaktande; framför allt synes mig formen *disme* f. säkert betygad. — S. 82. Hall skrifver *ēagflēah* och (s. 106) *flēah* 'albugo' (en ögonsjukdom); är detta riktigt? — S. 85. Angående *ease* se numera Anglia 40 s. 397. — S. 131. *gehrif* 'belly' saknas (äfven under *hrif*, s. 166); se E. St. 49, 345. — S. 133. Om *getwin* se E. St. 49, 356. — S. 137. Om *goldfell* se Swaen E. St. 49, 348. — S. 174. *hyscend* kan icke ha långt *ȳ*; se f. ö. E. St. 49, 338. — S. 188 *læg* för *lieg* 'fire' förefaller mig mystiskt. — *lifrig* öfversätter Hall efter Schlutter, Anglia 30, 132 tveksamt, d. v. s. med frågetecken, med 'clotted'. Hvarje tvekan torde vara öfverflödig, om man tar hänsyn till svenska *leorig*, *blodlefoer*, *lefra sig*, *lefrad*¹, om hvilkas existens Schlutter tydligen var okunnig. — S. 190. *loper* (Schlutter, Anglia 36, 71) saknas. — S. 199. *mearh* 'korv' är ett annat ord än *mearg* 'märg'; det tar ej ansättas som *mearg*, såsom utgifvaren gjort. Se Lidén E. St. 38, 342, hvilken uppsats Hall annorstädes citerar. — *rēniend* 'arranger' är säkert orätt. — S. 241. *rēnig* 'rainy', *rēnscur*, *rēnsnægl*, *rēnwæter* borde ha uppförts under *regn*; *renicurm* är väl tryckfel i st. f. *regn-wyrm*. — S. 248. *sām* 'half' är tvivelsutan orätt (för *sam*); se Bülbring, Elementarbuch s. 137. — S. 251. I st. för *scēadan* vore väl bättre att skrifva *sceādan*; likaså hellre *sceān* (pret.) än *scēan*.

I Tyskland sedan sommaren 1914 utkommen litteratur har Hall af naturliga skäl tydligen ej kunnat använda; åtminstone finner jag inga spår däraf i boken.

Halls ordbok representerar ett flitigt och mödosamt men också ett mycket tacknämligt arbete.

Upsala.

Erik Björkman.

Wolfgang Fischer, Das römische Lager insbesondere nach Livius. Leipzig u. Berlin 1914, Teubner. 207 ss.

Fischers bok om den romerske leir falder i to hovedavsnit. Det første behandler leirens yttre og indre indretning, det andet leirtjenesten.

Andet avsnit er det værdifuldeste. Gjennem en rik samling

¹ Redan i fornsvenskan finnes *samanlifrat* (pass. part. n.; se Söderwall. En snarlik betydelseöfvergång ligger till grund för ne. dial. *liwer*, *liwerd*, ehuru där ej är frågan om blod utan om jord med 'degig' konsistens, 'jordkoka': *liwer* 'of newly plowed soil' 'heavy, wet, sodden', *liwered* 'wet, sodden, closegrained; not pulverising', (om bröd) 'heavy', *liwersad* 'caked and matted together'.

av kildesteder fra Livius og Polyb, dernæst ogsaa fra Cæsar og Sallust, belyses her leirtjenestens forskjellige sider. For studiet av Livius og andre historiske forfattere, vil disse Fischers sammenstillinger være en nyttig materialsamling. Hvad angaar forfatterens egen behandling av stederne, saa tar han altid hensyn til det hos Livius saa vigtige kildekritiske moment. I enkeltheter kan der gjøres indvendinger mot forf.s eksegeese; efter anm.s skjøn viser han ikke altid objektiv kritik, naar det gjælder at bringe stederne i samklang med egne meninger. Der kan ogsaa være maate med foragt for den yngre annalistik. For at nævne et eksempel, saa er det ganske visst rigtig at de to steder hos Livius som omhandler henrettelse *sub crate*, «ikke beviser noget for denne straffearts forekomst i hæren», men det burde dog paa-pekkes at den annalistiske fortælling her har en egte kulturhistorisk kjerne (sml. Plaut. Poen. 1025), og likesaa at de gamle germanere brukte en lignende straffemaate netop mod *ignavi et imbelles et corpore infames*.

Bokens første avsnit præges av polemik. Skarpt vender forf. sig mot Oxé¹ og Stolle²; disse har prøvet at revolutionere den opfatning av den romerske leir som særlig er gjort gjældende av Nissen. Saavidt anm. kan se, gir Fischer ikke noget nyt bidrag av betydning til disse vanskelige spørsmåls løsning. Den opfatning av Polyb's leirbeskrivelse som han hævder, væsentlig i overensstemmelse med Nissen, er efter anmelderens skjøn den naturlige og rimelige; det er mig f. eks. ikke mulig med Oxé at tro at Polyb skulde gi en utførlig beskrivelse av en sjeldnere leirform, for saa at avfærdige den gjængse konsulariske tolegionsleir med en kort bemerkning. Paa den anden side forekommer det mig at Fischer behandler de Liviussteder Oxé støtter sig til, altfor letvinnt. Det samme gjælder den maate hvorpaa han avfærdiger Schultens sidste behandling av Nobiliors leir ved Numantia.

Letvinthet er ellers ikke det som præger Fischers bok; som læsning betragtet er den tverimot noksaa tung og kjedelig. I de polemiske avsnit berøres læseren ilde ved forfatterens ubehagelige tone. Boken maa først og fremst betegnes som et flittig arbejde. Først ved korrekturlæsningen synes forf. at være gaat træt.

Christiania, august 1916.

S. Pantzerhielm Thomas.

¹ Bonn. Jahrbücher 118, 75 ff.

² Das Lager und Heer der Römer. Festschr. zur Einw. des Neubaus des Schlettstadter Gymnasiums. Strassburg 1912. Dette arbejde har ikke været anm. tilgængelig.

Einar Löfstedt, Tertullians Apologeticum textkritisch untersucht (Lunds univ. årsskrift. N. f. Afd. 1. Bd. 11. Nr. 6). Lund 1915, Gleerup. VIII + 123 S.

Haandskriftoverleveringen af Tertullians berømte apologetiske Hovedværk er af en ganske ejendommelig Art. Ved Siden af en Række Haandskrifter, som ikke i særlig Grad afvige fra hverandre indbyrdes, findes — eller rettere fandtes — et enkelt Haandskrift, Fuldensis, som paa en Mængde Steder frembyder stærkt afvigende Læsemaader. Dette Haandskrift, om hvis Alder Intet vides, er for længst forsvundet, men en Kollation af det, foretaget 1584 af Franciscus Modius, er aftrykt i Franciscus Junius's Udgave (1597), og en Afskrift af den findes desuden i et Haandskrift i Bremen. Det er sikkert for en Del dette ejendommelige Overleveringsforhold, der er Skyld i, at de fleste Udgivere hidtil ikke have æstimeret Fuldensis synderligt. Selv de, der have erkjendt, at dets Særegenheder ikke lade sig forklare som Afskriverfejl, men at det maa gaa tilbage til en særlig Textredaktion, have dog sædvanlig betragtet denne som lidet værdifuld. Yndet har den Theori været, at Fuldensis repræsenterer den Redaktion, som Texten havde i Tertullians første Bearbejdelse, medens de øvrige Haandskrifters Text («Vulgata») skyldes en senere Bearbejdelse fra Forfatterens Side og saaledes maa betragtes som mere fuldkommen. Kun den belgiske Lærde Callewaert har søgt at vise, at Fuldensis maa have Fortrinet fremfor de øvrige Haandskrifter, men kun paa Basis af et ringe Antal Textsteder.

Nu har Löfstedt taget sig for gjennem en indgaaende Undersøgelse helt igjennem at vise Fuldensis's Fortrin og Umuligheden af, at Vulgatatextens Afvigelser kunne gaa tilbage til Tertullian selv. Denne Undersøgelse, som er formet klart og knapt og uden overflødige Ord, kan, uagtet den behandler en stor Række Steder uden indbyrdes Forbindelse, læses med det største Udbytte af Enhver, der har nogen Interesse for textkritiske Problemer. Löfstedt viser paa en mønstergyldig Maade, og idet han inddrager i Undersøgelsen alle de Momenter, der kunne have nogen Betydning, at Vulgatatexten idelig frembyder Læsemaader, der bero paa Misforstaaelser, Miskjendelse af Tertullians ejendommelige Sprogbrug eller forsætlige Forvanskninger, saa at der ikke kan være Tale om, at den kan skyldes Forfatterens egen Redaktion. Foruden de Slutninger, der kunne drages ved Hjælp af en ligefrem sproglig Fortolkning af den overleverede Text, opererer han endnu med Parallelsteder af Tertullians Skrift *Ad nationes* (saavel som med Undersøgelser angaaende Tertullians Sprogbrug overhovedet), med Citater og Oversættelse paa Græsk og endelig i stort Omfang med rhythmiske Hensyn, idet det viser sig, at Tertullian i et ganske overvejende Antal Tilfælde ender sine Sætninger med en rhythmisk Figur af Formen — — — — —, — — — — —

eller — — — (dog saaledes, at een, sjældent flere, af de lange Stavelser kan opløses i to korte). Ofte er det rhythmiske Hensyn alene afgjørende, men ofte støtter det ogsaa andre Overvejelser, ligesom det selv støttes af disse.

Til Illustration fremdrager jeg enkelte Steder, der vise baade Forholdet mellem Haandskrifterne og Löfstedts Behandlingsmaade. 2,₁ har Fuld. *noxietatis*, Vulg. *noxæ*, 23,₁₂ *post crucem* Fuld., *post mortem* Vulg.; i begge Tilfælde maa den vanskeligere eller ejendommeligere Udtryksmaade foretrækkes. 29,₅ er Ironien i Fuld.'s Læsemaade *sed vos religiosi* ikke bleven forstaaet, og Vulg. har derfor *irreligiosi*. 10,₁₀ er det for Tertullian ejendommelige Udtryk *in incerto est*, som Fuld. har, i Vulg. blevet rettet til *incertum est*. 40,₆ har Fuld. *urbes in quibus nati moratique sunt*, medens Vulg. har *nati mortuique*. Mærkeligt er det rigtignok, at Udgiverne i disse Tilfælde hidtil alle have foretrukket Vulg.'s Læsemaade. Af de Steder, hvor Rhythmen viser Fuld.'s Overlegenhed, anfører jeg 40,₂ *si Nilus non ascendit in rura*, hvor Vulg. i St. f. *rura* har *arva*, hvilket giver en Sætningsatslutning som i et Hexameter (en «clausula heroa»), der i særlig Grad regnedes for utilladelig. Ligeledes er 46,₅ Afslutningen *in fine mandabat* at foretrække for *in fine iubebat*, og 26,₂ det sjældnere *virgines Vestæ* for *virgines Vestales*. 8,₄ have ganske vist alle Haandskrifter *civis in ævum*, men baade Meningen og Rhythmen kræver *vives*, som ogsaa findes i et Parallelsted i *Ad nationes*.

Af Steder, hvor der foreligger mere indgribende Ændringer, nævner jeg 2,₂₀, hvor Fuld. har den knappe og næsten indtil Uforstaaelighed pointerede Sætning: *Christianus si nullius criminis nomen est, valde ineptum, si solius nominis crimen est*; her indskyder Vulg. *reus* efter *nomen* og har *incestum* i St. f. *ineptum*. Den første Ændring ødelægger baade Meningen og Rhythmen, og *incestum* — der forøvrigt forekommer et Par Linier højere oppe — er uforstaaeligt. Undertiden har Vulg. mere omfattende Interpolationer, som 14,₂, hvor Tertullian spotter over Fortællingerne om Gudernes Deltagelse i Kampen om Troja: *Venerem humana sagitta sauciatam, cum filium suum Æneam ne interimetur rapere coluisset* (Fuld.). Redaktøren af Vulgata, som har ment, at Læserne trængte til en Forklaring af *humana sagitta*, former den sidste Sætning saaledes: *quod filium suum Æneam pæne interfectum ab eodem Diomede rapere vellet*, uagtet Diomedes slet ikke har været nævnet forud. 18,₅ nævner Tertullian ifølge Fuld. *Ptolemæus, quem Philadelphus supernominant, eruditissimus rex*; men Bearbejderen har fundet denne Ros for stærk og nøjes med at kalde Philadelphus for *Ptolemæorum eruditissimus*, ligesom han kort efter ikke vil lade Demetrius Phaleon være *grammaticorum probatissimus*, men indskyder et *tunc* — og de moderne Udgivere have fulgt ham.

Nu viser imidlertid Löfstedt sin Ædruelighed derved, at han ikke blindt vil følge Fuld. overalt, men han fremdrager i et særligt Kapitel dette Haandskrifts Mangler. Thi selvfølgelig har Fuld. ligesaa lidt som noget andet Haandskrift været fejlfrit. Men mange af dets særlige Fejl have rigtignok kun været almindelige Afskriverfejl, hvortil der dog maa føjes enkelte mindre Interpolationer, som f. Ex. Tilføjelse af Verbet *sum* eller andre let undværlige Ord, som Tertullian i Overensstemmelse med sin knappe Sprogbrug har udeladt. Kun 34,4 har Fuld. en længere Tilføjelse, som Löfstedt anseer for uægte. Misforstaaelse af Ironi forekommer 25,5, hvor Fuld. har ændret *sanctissimus* til *impurissimus*, maaske ogsaa under Indflydelse af, at Ordet *impurum* forekommer umiddelbart efter. Men paa den anden Side gjør Löfstedt opmærksom paa, at det heller ikke bør glemmes, at vort Kjendskab til Fuld. kun beroer paa Modius's Kollation, der er os overleveret i et Aftryk og en Afskrift, hvorved der kan have indsneget sig Fejl. Saaledes berette Udgifverne, at i Sætningen 10,2 *deos vestros colere desinimus, ex quo illos non esse cognoscimus*, har Fuld. efter *desinimus* Ordene *et statim cognovimus*, der ingen Mening give. Forholdet er imidlertid det, at Modius i sin Kollation til Ordet *desinimus* har bemærket *desioimus* (saaledes har ogsaa Bremerhaandskriftet af hans Kollation) *et statim cognovimus*, hvorved han har villet udtrykke, at Fuld. har *desicimus* i St. f. *desinimus* »og kort efter» *cognovimus* i St. f. *cognoscimus*, altsaa begge Steder Perfektum (som virkelig ogsaa er bedre) i St. f. Præsens.

Saaledes turde der maaske være flere Steder, hvor Fuldensis, dersom det endnu existerede, i endnu højere Grad kunde bevise sin Overlegenhed. I ethvert Tilfælde tør man sikkert antage, at den næste Udgave af Tertullians *Apologeticum*, der vil fremkomme, efter dette Arbejde af Löfstedt vil faa et helt andet Udseende end de hidtil foreliggende.

Hans Ræder.

Kulturgeschichte des Krieges von K. Weule, E. Bethe, B. Schmiedler, A. Doren, P. Herre (Aus Natur und Geisteswelt, 561. Bandchen). Leipzig u. Berlin 1916. Teubner. 118 S.

Aus einer alten Advokatenrepublik (Demosthenes und seine Zeit). Mit einem Anhang: Der Krieg als Erwecker literarischer Kunstformen. Auch ein Kriegsbuch von Engelbert Drerup. Paderborn 1916. Schöningh. 211 S.

Disse to Bøger vilde næppe være blevne anmeldte i dette Tidsskrift, hvis ikke den førstnævnte af dem var bleven tilsendt

Redaktionen med en speciel Opfordring til at anmelde den. Da nu den anden Bog er af en noget beslægtet Natur, ville de blive omtalte sammen.

«Die Kulturgeschichte des Krieges» falder i fem Afsnit, Urtiden, Oldtiden (den græsk-romerske), Middelalderen, Absolutismens og de nationale Kriges Tidsalder, der behandles af de fem Forfattere i den angivne Orden; Asiens store Kulturstater i Oldtiden synes man ved Arbejdets Planlæggelse ganske at have glemt. Forfatterne bestræbe sig navnlig for at klargjøre, hvilken Rolle Krigen i de forskjellige Tidsperioder har spillet i det menneskelige Samfund. Da Krig i egentlig Forstand — forskellig fra Røvertog og Slægtsfejder — forudsætter et organiseret Stats-samfund, kan den i Urtiden og hos Nutidens primitive Folk kun forekomme i meget begrænset Omfang. Hos Urfolkene finde vi i Kampen den største Raahed og Grusomhed, hvis stærkeste Udslag er Kannibalismen, og endnu hos Grækerne finde vi i Iliaden Erindringen om saadanne primitive Tilstande. Krigens mere eller mindre grusomme Charakter afhænger iøvrigt af mangfoldige Forhold og undergaaer adskillige Omskiftninger i Tidernes Løb.

Som et Punkt af væsentlig Betydning for Krigens Forhold til Kulturlivet fremhæves hele Bogen igjennem det Spørgsmaal, om Hæren rekruteres af hele Folket eller af enkelte Dele af det, eller om den helt eller delvis bestaaer af lejede Tropper, enten indfødte eller fremmede. Det paavises, hvorledes Krigens Taktik og Krigsførelsens hele Art afhænger af dette Forhold. Derimod er det ejendommeligt, at Krigsførelsens Grumhed ingenlunde bestemmes herved. Hvor hensynsløst Lejetroppehære end manges en Gang ere optraadte, maa det dog f. Ex. erkjendes, at der i Grækernes indbyrdes Krige, f. Ex. den peloponnesiske Krig, hvor det var Folkehære, der kjæmpede, udøvedes langt værre Grusomheder end i Diadochernes Krige, der førtes ved Hjælp af Lejetropper.

Med Hensyn til Krigens Forhold til Kulturen synes der at herske nogen Uenighed mellem Forfatterne. Medens Bethe saaledes hævder, at Krigen altid forraaer og medfører Tilbagegang til forlængst overvundne Kulturtrin, betegner Herre Krigen som et nødvendigt Tilbehør til Statslivet, som Kilde til nye Livsstrømme, som kulturskabende. Paa et andet Punkt ere Forfatterne derimod ganske enige: i at se Fortidens Krigshistorie i Lyset af den Krig, hvori deres Fædreland for Tiden er indviklet, og i, saa ofte Løjlighed gives, at bryde den historiske Skildrings Objektivitet ved heftige og lidenskabelige Udfald mod deres Fædrelands nuværende Fjender. —

Denne Ejendommelighed kommer i endnu højere Grad frem i Drerups Bog, hvis Thema er Demosthenes's politiske Virksomhed. Som bekjendt bliver denne af adskillige moderne Historikere bedømt ganske anderledes, end man gjorde i den liberale Historie-

skrivnings Blomstringstid. Man bebrejder Demosthenes, at han ikke har indseet, at de græske Smaarepublikers Tid var forbi, og at Hellas kun ved at samles under en kraftig Fyrstes Ledelse kunde opfylde sin nationale Bestemmelse. Idet Drerup slutter sig til denne Opfattelse, kan han hævde, at han er i Pagt med den moderne Historieskrivnings Udvikling. Men han bekjender selv (S. 189), at hans Blik for Demosthenes's personlige Usselhed først ret er blevet aabnet ved de Erfaringer, han har gjort under den nuværende Verdenskrig, hvor engelske, iranske, italienske, græske og rumænske «Advokater» spille en lignende politisk Rolle som Demosthenes i Oldtidens Athen. «Advokaternes Krig mod Kongerne» er for Drerup den Synsvinkel, hvorunder saavel Datidens som Nutidens Politik bør sees; i begge Tilfælde gjøre «Advokaterne» skammelig Uret ved at modsætte sig «Kongernes» Bestræbelser for at samle hele Vestens Kulturverden til Kamp mod Barbarerne i Øst. Denne Betragtningssmaade gennemsyrrer Bogen som Helhed og alle Enkeltheder. Naar Philip af Makedonien foretager et Overrumplingsforsøg mod Megara og med Militærmagt gennemfører Indsættelsen af makedonisksindede Tyranregjeringer i Eretria og Oreos, saa roses han for sin Konsekvens (S. 100); men naar Demosthenes muligvis har skiftet Mening i Spørgsmaalet om Theorika, saa beskyldes han for at føre en Realpolitik, der ikke af Skrupler og moralske Betænkeligheder lader sig hindre i at arbejde mod sit tilstræbte Maal (S. 117). Naar Athen søger at sikre sin Kornforsyning ved at slutte et defensivt Forbund med Byzants og Abydos, saa er det et Forsøg paa «Indkredsning» af Makedonien (S. 120); naar derimod Philip for at angribe Perinthos og Byzants krænker Athens Neutralitet ved at lade en Hærstyrke marchere gennem athensk Territorium og samtidig truer dets Kornforsyning (S. 124 f.), saa er det en Følge af hans berettigede Selvopholdelsesdrift; for det er Advokatpartiet i Athen, der i en Aarrække har villet Krigen (S. 127).

Dersom Drerup har Ret i, at hans Bedømmelse af Demosthenes først har naaet sin fulde Udtømming gennem de Erfaringer, Verdenskrigen har bragt ham, saa taler det ikke til Gunst for Bedømmelsens Retfærdighed. Thi hvor sandt det end er, at historiske Forhold forstaaes og bedømmes bedst af den, der er i Stand til at belyse dem ved Paralleler fra andre Tider — deriblandt fra Nutiden —, saa er dog den blinde Fanatisme, som er vakt ved Øjeblikkets Kampe, en daarlig Vejleder til Forstaaelsen af Fortiden. Men Forholdet synes rigtignok snarere at være det omvendte: at Drerup har villet benytte sin Viden om Forholdene paa Demosthenes's Tid og sin Opdagelse af mere eller mindre tydelige Lighedspunkter mellem dem og Nutidens Forhold til at give, hvad han selv kalder en «Krigsbog», d. v. s. et Indlæg i Døgnets Strid — i Smag med Quidde's i sin Tid (1894) saa meget omtalte Bog om Caligula. Naar han da i Tillægget til

sin Bog blandt de litterære Frembringelser, der skylder Krigen deres Tilblivelse, nævner Thukydids historiske Værk og den Opvaagnen af den historiske Forsknings kritiske Samvittighed, der knytter sig til det (S. 200), saa bør i Modsætning dertil hans eget Arbejde karakteriseres som et af Krigen skabt *ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα*. Skulde den Aand og Tone, der taler ud af denne Bog, vinde Anklang, saa vil der i Fremtiden blive onde Kaar for den historiske Videnskab.

Hans Ræder.

Otto Jespersen, Nutidssprog hos børn og voksne. Kbhvn. og Kria. 1916. G. B. N. F. 311 S.

Den foreløbig sidste i Rækken af de værdifulde Bøger, den Gyldendalske Boghandel har udgivet under Fællesbetegnelsen Kulturbibliothek, er ovennævnte Bog. Og jeg tror, man maa sige, at det netop er en Bog paa rette Plads og til rette Tid. Som Forf. selv udtaler i sit Forord, er det ligesom man under det nuværende Sammenbrud af saa mange Kulturværdier taber Troen paa og Lysten til Videnskabens stille Kulturindsats, som man i mismodige Stunder kan komme til at se som noget haabløst afmægtigt og betydningsløst overfor de nedbrydende Kræfter, der nu hersker i al deres Vælde. I saadanne Tider gælder det da først og fremmest om, at vi har den rette Opfattelse af, hvad Kultur er, saa at det vi paa Grundlag af vor Videnskab skænker vore Medmennesker, maa blive varige, helst uforgængelige Kulturværdier. Og netop i Lyset af dette Forord tror jeg, det ikke er uberettiget at mene, at Forf. med dette Skrift virkelig er inde paa en frugtbar Forskningsmark, et Omraade hvorfra Videnskaben, baade indenfor sine snævrere Kammer, og med sin mere populære Udvidelse, kan høste Berigelse og Fornyelse.

Paa Sprogvidenskabens Omraade er det jo nemlig saaledes, at det som der mere end andet har blivende Værd, er det som knytter sig til, hvad Møl og Rust ikke kan fordærve. Der har ganske vist været den Tid i vor Verdensdels Historie, da det ikke var urimeligt at ringe med Kirkeklokkerne for højtideligt at fejre Fundet af et antikt Haandskrift; thi dengang stod en saadan Begivenhed i et nært Forhold til Livet. De førende Nationer var Grækernes og Romernes umiddelbare Arvtagere, og fremfor alt Latinen læstes, skreves og taltes af alle dannede. Og man stod da paa det Trin i Udviklingen, hvor der skulde bygges videre paa den Oldtidskultur, som snart sagt ethvert Manuskript af et Oldtidsværk aabnede Adgang til at kende og begejstres for. Dengang slog der ikke i aandelig Forstand nogen skimlet eller muggen Luft imøde fra de gulnede Pergamentblade.

Men Tiderne skifter; og skulde nu den raa Vold og Vandalisme, der gaar hen over Landene, føre til Frembruddet af en ny Middelalder, da er det ikke ved at fremdrage det forgangnes døde Mindesmærker, hverken de arkæologiske eller de litterære, at man atter skal knytte Kulturtraaden mellem Tidsaldrene. Oldtidens Sprog er kommet til at lyde fremmede i Nutidens Øren, og vil vist ogsaa i Fremtidens, og Aanden og Tankegangen har ikke og vil næppe faa nogen Renaissancekarakter.

Da gælder det om, at Videnskaben beskæftiger sig med de grundmenneskelige Værdier; og dertil hører i fremtrædende Grad Sproget, ikke særligt som det tildannes og udsmykkes af en akademisk Retning eller af en Klassicisme af den ene eller den anden Art, men som det nedarves, tilegnes og fortsættes. Paa dette Punkt forekommer det Anmelderen, at den Bog, vi her har med at gøre, har sin største Fortjeneste, idet den viser det kolossale baade fysiske Arbejde, paa Organernes Opøvelse, og særlig Tankearbejde, der danner Forudsætningen for Børns Tilegnelse af Modersmaalet. Man lærer først gennem den Betragtning ret at forstaa Modersmaalets enestaaende Betydning for hvert Menneske og for det hele Folk, han tilhører: det Arbejde, der er forbundet med at tilegne sig det, gør man kun een Gang i et Menneskeliv. Men de i Folkene, der i Følge deres Livsstilling eller Rækkevidden af deres Interesser ikke kan nøjes med Modersmaalet, hvad enten dette er et Rigssprog eller en Dialekt, maa jo lære et eller flere fremmede Sprog. Og dette Arbejde maa, selv om det ikke i Intensitet eller livslang Betydning kan stilles ved Siden af det, Barnet udfører med Modersmaalet, foregaa paa væsentlig samme Maade.

Ved en alsidig Paavisning af dette for al Sprogtilegnelse fælles Grundlag faar da Prof. Jespersens Bog en praktisk Betydning foruden det umiddelbart tiltalende Billede, den giver os af Barnekammeret, med saa mange af dets Beboeres Tanker og Følelser, som giver sig lydligt Udtryk, altsaa af al Kulturs og al Menneskeligheds første Begyndelse. Det viser sig ogsaa her at være rigtigt «at uden I bliver som Børn, kommer I slet ikke ind i Riget.»

Løvrigt kan det vistnok siges om denne Bog, at den, navnlig i dette Tidsskrift, hvor jo ydermere de lovede Randnoter er fremkomne, ikke trænger til nogen udtørlig Anmeldelse; dertil er dens Tankegang for klar og dens Materiale, i hvert Fald for den, der ikke har meget omfattende Erfaringer fra Børnesproget, altfor uangribeligt. Hvad Anmelderen nærmest vilde være tilbøjelig til at understrege, er Ekkoismens Betydning for Udviklingen af Barnets Sprog, idet derved ikke blot saadanne Fænomener som Infinitivens udbredte Anvendelse, saavel som den delvise Erstatning af de personlige Pronominers Nominativ med Akkusativ bliver forstaaelige (begge Dele stammende fra disses Forekomst i Sæt-

ningernes Slutning, som danner Ekkoet), men ogsaa en Mængde Konstruktioner i det mere udviklede Sprog, selv hvor det ikke er saa haandgribeligt som f. Eks. i den engelske Spørgeform, finder deres Forklaring derigennem.

Overraskende er det jo saaledes for Folk, der taler og navnlig skriver Sprog, hvor Infinitiv- og Participialkonstruktioner i stor Udstrækning er ombyttede med Bisætninger, at se den Uforfærdethed, hvormed Børnene konstruerer paa den førstnævnte Maade. Man vil ikke blot, naar man lægger Mærke til det, finde Ekkoismen ejendommeligt, for ikke at sige sygeligt stærkt udviklet i selv noget ældre Børns Tale; men den danner tydeligt nok baade det fonetiske og det konstruktive Grundlag for Sprogets Overlevering. Thi disse Elementer: Lyd og Tyd af det enkelte Ord og den hele Sammenhæng gaar jo Side om Side, saaledes at Ordgrupper af det Omfang, Barnets eller den Voksnes Ekkoisme kan omslutte, danner Sprogets Kærne og ordinære Hjælpemidler, medens de analytisk udformede Bisætninger danner det senere tilkomne, af Overvejelsen prægede Kunstprodukt.

Saaledes har vore Betragtninger ført os tilbage til Udgangspunktet: Hævdelsen af at Prof. J. i sin sidste Bog i en sjælden Grad har haft Held til at lodde ned til de naturbestemte Dybder i Sprogene, hvor ingen kulturomstyrtende Barbarisme kan brede Ødelæggelse.

J. S. Crone Jensen.

Fr. Moth, Aristotelessagnet eller elskovs magt. Et bidrag til sammenlignende novelleforskning. Udg. med understøttelse af Carlsbergfondet. Kbh. og Kria. 1916, G. B. N. F. 270 S.

Det i tidligere Aarhundreder frodigt udbredte og sikkert almenkendte «Aristotelessagn» handler om, at en ung Kvinde (Alexanders Elskerinde) gør en aldrende, kærlighedstjendsk Vismand (Aristoteles), som har villet skille hendes Elsker fra hende, til Skamme, idet hun ved en kraftig Udfoldelse af sine Yndigheder bedaarer den gamle i den Grad, at han, som fuldtud bliver en Kæstebold for hendes Luner, lægger sig ned paa alle fire og giver hende en Ridetur paa Ryggen at sig. — Det er en af de mange Former, som Sagn og Digtekunst benytter til at illustrere Kvindens Magt over Manden; deres Tal er Legio, om end Kunst og Fantasi naturligvis paa ingen Maade kan maale sig med selve Livet!

Dr. Moth har med en fransk «Aristotelessang» af Pariserklerken Henri d'Andeli (ca. 1230) og en middelhøjtysk rimet

Fortælling «Aristoteles og Fyllis» (13. Aarh.) af ukendt Forfatter som Udgangspunkt villet efterspore Kilden til disse middelalderlige Digte og undersøge Motivets Vandringer gennem orientalsk og europæisk Novellelitteratur.

Dr. Moth giver i Forordet nogle Oplysninger om sit Værks Tilblivelseshistorie. Han oversatte i Julen 1912 *con amore* Henri d'Andelis «Lai d'Aristote» og har saa i Løbet af de følgende 2½ Aar anstillet sine Efterforskninger efter Motivets Historie og uddybet sit Emne i den Grad, at han omsider i Foraaret 1916 har kunnet forelægge os Resultaterne af sine Undersøgelser i en Bog paa hele 270 Sider.

Det kan ikke nægtes, at der her er præsteret et meget flittigt, baade dybtgaaende og mangesidigt Forskerarbejde, der burde kunne paaskønnes saa meget mere, som det er udført af en Mand, der er optaget af brydsomt Skolearbejde og, da han bor i Jylland, ikke har nogen nem Adgang til lærde Bøger, og det er overmaade mange Bøger, der har været Brug for ved Udarbejdelsen af denne Bog.

Det er blot Skade, at Arbejdet videnskabeligt betragtet — og det er «et videnskabeligt arbejde», Dr. Moth «har villet levere» — er gjort ganske omsonst, idet der næppe findes noget Specialspørgsmaal i Bogen, der ikke tidligere er blevet fyldestgørende behandlet og selve Hovedtemaet allerede for længe siden er blevet grundigt og alsidigt belyst gennem Dr. A. Borgelds Monografi «Aristoteles en Phyllis. Een bijdrage tot de vergelijkende litteratargeschiedenis. Te Groningen bij J. B. Wolters, 1902». — En Sammenligning mellem Dr. Borgelds og Dr. Moths Arbejder falder absolut ud til Fordel for den hollandske Forsker, hvis Resultater, baade hvor de falder sammen med Dr. Moths, og hvor de i nogle Punkter afviger fra dem, er langt bedre underbyggede, og hvis Fremstilling er meget klarere, idet han ikke som Dr. Moth har taget saa meget uvedkommende Stof med.

Dr. Moths Bog er nærmest en vidtløftig Beretning om det store Arbejde, han har gjort for alsidigt at trænge til Bunds i sit Emne: han har ikke nænnet at spare Læseren for den mindste Smule af alt det Stof, hans Forskning har bragt ham i Berøring med; Emnet, der, som han selv siger, viste sig langt mere omfattende, end han havde tænkt, har taget Magten fra ham, saa at endda de Læsere, der paa Forhaand er noget inde i Stoffet — deres Tal er næppe stort herhjemme — vil have ondt ved at holde fast paa Traaden, der idelig brydes af tilstræbt Detailbehandling af væsentlige og i denne Forbindelse uvæsentlige Specialia i Flæng.

Jeg tænker herved f. Eks. paa Fortællingen «Asketen og Hetæren» fra Dandins «*Dagakumâracaritam*» (ca. 600 e. Chr.), der hverken indeholder noget om Kærlighedens Hævn eller om

Ridemotivet, men udelukkende beretter, hvorledes en Hetære vinder et Væddemaal med en anden Glædespige ved at bedaare en Vismand; endvidere paa «Rishyaçringasagnet», der berettes baade efter «Mahâbhârata» og efter «Râmâyana» og simpelthen er et Bodsover- og Regnfaldssagn, og paa «Ekaçringasagnet», en fra Indisk til Kinesisk oversat Version af disse Sagn, som dog ikke kunde lades helt ude af Betragtning, da Ridemotivet findes deri. Dog er det et langt og dristigt Skridt uden videre at erklære, at «fortællingen om Ekraçringa efter al sandsynlighed er kilden til Aristotelessagnet». Sandheden turde være den negative, at en direkte indisk Kilde næppe lader sig paavise, selv om man kan betragte det som givet (men derfor ikke bestemt godtgjort), at dette Novellemotiv har sin Oprindelse i Orienten.

Der dvæles endvidere f. Eks. altfor vidtløftigt ved Alexander-romanens Candacisperiode, blot fordi den middelhøjtyske Epiker Ulrich von Eschenbach (13. Aarh.'s Slutn.) her har benyttet Ridemotivet, — og dog er det paa dette Punkt ikke lykkedes Dr. Moth at trænge til Bunds i sit Emne. Mærkværdigvis har han ikke kunnet skaffe sig «adgang til nogen text af Ulrichs Digt»; en saadan findes i «Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart. CLXXXIII» = «Alexander von Ulrich von Eschenbach hrsg. von Wendelin Toischer, Tübingen 1888» og kan faas fra Det kgl. Bibliotek. Hvis Dr. Moth havde haft denne Tekst og ikke havde nøjedes med det lille Stykke fra Heinz Sentlingers Rimkrønike, som er aftrykt af J. Zingerle i Bartschs Germania, Bd. 17, Wien 1872, vilde han have set, at den Aristander, som hos Sentlinger henimod Slutningen substitueres i den af Kvindeliste besejrede Vismands Rolle, fuldtud er paa sin Plads, idet det er den stjernekyndige, allerede over 10000 Vers tidligere forekommende Mester Aristander, der ledsager Alexander paa Toget til Indien, medens Kongens Ungdomslærer Aristoteles er hjemme hos Kongens Moder Olympiades; det er i et Brev hjem til disse to, at Alexander beretter om sit Eventyr ved Candacis Hof. Forresten forekommer der senere hos Ulrich endnu en tredje Vismand med det beslægtede Navn Aristes. Som det fremgaar af Kilstudierne i Hans Pauls Berlinerdisertation «Ulrich von Eschenbach und seine Alexandreis. 1914» (der forresten har glemt Aristanders tidligere Optræden og derfor, ligesom Dr. Moth halvvejs gør det, tænker paa Rimnød hos Ulrich von Eschenbach), kan alle de Steder, hvor Candacis nævnes i Ulrichs Alexandreis føres tilbage til hans Hovedkilde, den neapolitanske Presbyter Leos «Historia de preliis», paa nær netop Historien om Candacis, der rider Aristander. Naar dertil kommer, at heller ikke det Sted, hvor Aristander tidligere er optraadt (Maaneformørkelsen; Vers 10096—10197), eller det Sted, hvor Vismanden Aristes forekommer (Vers 26187), genfindes i Historia de preliis, ligger det nær at antage, at alle disse Steder

hos Ulrich von Eschenbach og dermed ogsaa hans Kendskab til Ridemotivet, gaar tilbage til samme foreløbigt ikke efterviselige Kilde. Paafaldende er det ogsaa, at Candacis Land, som hos Ulrich von Eschenbach kun nævnes i den til Ridemotivet knyttede Historie (Dronningen selv optræder ogsaa paa adskillige andre Steder i hans *Alexandreis* i Forhold til Alexander) af Ulrich kaldes *Prasiaca*, medens det i *Historia de preliis* hedder *Prasiaca* (hos Sentlinger *Pratiaca*). Det maa ved en yderligere Efterforskning af Ulrichs Kilder til Candacis Ridt paa Aristander ogsaa erindres, at Candacisepisoden (dog uden Ridemotivet) ligeledes i Klerken Lambrechts *Alexanderdigt* (ca. 1130) fortælles i et Brev fra Alexander til Aristoteles.

Jeg mener her at have fremdraget en Specialundersøgelse, som Dr. Moth, saa bevandret han er i Middelalderens Litteratur, burde have gjort noget mere ved i Dybde i Stedet for i Bredde. Til Gengæld kunde, som ovenfor omtalt, flere større Partier af Bogens 1ste Afsnit (Vismanden og den skønne) være hengemt til fremtidigt Brug; f. Eks. endnu Marmontels moralske Fortælling «*Le philosophe soidisant*» (1759), hvis eneste Berøringspunkt med Aristotelessagnet er, at Offeret for en anden ganske anderledes motiveret og ganske anderledes planlagt og udført Intrige, uden Spor af Ridemotiv, hedder *Ariste*, og blandt meget andet ogsaa Kapitlet «*Virgil i Kurven*», hvilken Fortælling, bortset fra at Virgil engang bliver substitueret for Aristoteles som Ridedyr for en Dame, absolut intet har med Ridemotivet og Aristotelessagnet at gøre. Og lige saa lidt hører hele Bogens 2det Afsnit (S. 195—270; «*Ynglingen, der aldrig havde set kvinder*») hjemme i denne Undersøgelse. Om alle disse Fortællinger gælder i al Almindelighed, hvad allerede Dr. Borgeld har sagt om Marmontels Novelle i denne Sammenhæng: vil man bringe den Slags Ting i Forbindelse med Aristotelessagnet, saa har alle de talrige Fortællinger, hvori en Mand bliver gjort *Bête* af en Kvinde, samme Krav paa at komme med i Betragtning.

Pudsigt og overraskende virker det — jeg anfører dette for at karakterisere Dr. Moths springske Fremstillingsmaade — naar han i en videnskabelig Polemik med Joseph Bédier, der ikke vil gaa med til at føre Aristotelessagnet tilbage til Orienten, føler sig foranlediget til at tage Afstand fra de Angreb, der ifjor blev rettet mod denne berømte franske Videnskabsmands Piece om de tyske Grusomheder under Verdenskrigen, for at man «ikke paa nogen maade» skal kunne optatte hans Standpunkt i Spørgsmaalet om Aristotelessagnet's Oprindelse «som en skjult tilslutning til Karl Larsen»!

Trods alt det ovenfor anførte er Dr. Moths Bog dog heldigvis ikke skrevet forgæves. Det kan han takke sit Talent og sin Færdighed som Oversætter for, som danske Læsere nu i en Aarrække har nydt godt af, og som forhaabentlig ogsaa i

Fremtiden vil blive yderligere udnyttet. Medens Dr. Borgelds Monografi stiller det Krav til Læseren, at han, bortset fra Referaterne efter østerlandsk Litteratur, skal kunne læse en hel Del Sprog ogsaa i ældre Sprogformer, faar vi hos Dr. Moth alt saa at sige mønsterværdigt udsat i danske Vers. Paa denne Maade bliver hans Bog om Aristotelessagnet en værdig Efterfølger til hans Vagantviser (Træk af Middelalderens Studenterliv og Digtning, 1914), hvor ligesom her de fortræffelige Oversættelser er det væsentlige. Det har paa ny været mig en sproglig Nydelse at gaa Dr. Moths Oversættelser igennem efter Originalerne, og jeg finder kun én Ting af Betydning, som jeg synes maa paatales.

De i Forbindelse med et Novellemotiv som det her behandlede forekommende «Uartigheder» bør man virkelig finde sig i og pænt oversætte med. De bliver ikke mindre uartige, fordi de trykkes paa Latin eller Italiensk; tværtimod kan de komme til at virke langt værre end af deres oprindelige Forfatter paatænkt, naar den ikke sprogkyndige Læser — og det er jo dog for hans Skyld, Oversættelsen er foretaget — maa søge Oplysning hos andre. Desuden er mange af Uartighederne slet ikke saa slemme. Man maa f. Eks. være overdrevent fintfølelse for ikke at kunne lade en Elskerinde, der forsømmes af sin Elsker, klage over, at han nok «er blevet træt af at ride uden Sporer» lige saa godt paa Dansk som paa Italiensk (med Petit under Teksten, og saa ovenikøbet med den undskyldende Kommentar: Sercambios Drøjheder kan ikke altid godt gengives!); og hvorfor kan man ikke lige saa godt lade trykke «mit Vid sidder i Violas Rumpe», som i «Violas R . . . e», især naar man i Parentes tilføjer «culo». — Den Slags Fintfølelse virker kun irriterende, tilmed naar man faar en bestemt Følelse af, at Oversætteren selv ingenlunde er døv for saadanne Drøjheders Charme.

Dog i Forhold til alt det gode, der findes i Dr. Moths Oversættelse, vejer denne Anke og nogle Smaapillerier, som vil kunne sankes sammen i ethvert oversat Værk i Verdenslitteraturen, ikke meget. Jeg vil gerne slutte denne Anmeldelse med at sige, at Dr. Moth, der ikke plejer at vige tilbage for store Opgaver, efter min Mening vil være den rette Mand til at besvare den af Videnskabernes Selskab flere Gange udsatte, men aldrig løste Opgave om Oversættelseskunstens Teori belyst ved originale Prøver. En Del af Raastoffet dertil maa han allerede have liggende.

D. 24. Okt. 1916.

Raphael Meyer.

Alf Torp.

(27. sept. 1853—26. sept. 1916.)

Ved Alf Torps død har norsk videnskap lidt et smertelig og som det synes noprettelig tap. Han var i kraft av sin viden, sin begavelse og sin personlighet en mægtig impuls i vort videnskape-
lige liv og dets naturlige midtpunkt. Vi som var hans elever og kolleger, vil alle dage mindes den dype ærbødighet for videnskapen, som var understrømmen i hele hans væsen og som ved en magisk magt forplantet sig gjennom hans ord. Han var i vort materialistiske samfund i sandhet en brav stridsmand for videnskapens evige verdier. Dernæst fanget hans begavelse saa vidt at han kom til at staa som repræsentant for omraader, som ved andre og større universiteter vilde ha krævet en række professorer. Han var i virkeligheten et helt millieu i sig selv, efter Bugges død den sidste vidtfaavnende sprogforsker ved vort universitet.

Det kan ved første blik synes vanskelig at finde den sam-
lende ide, som binder Torps produktion sammen. Hans livsverk træder ikke med engang tydelig frem for os, tegnet i klare linjer. Hans studier var jo saa mangfoldige og tilsynelatende uensartede. Hans hang til det gaatefulde førte ham ofte ind paa sære omraader, som kun faa hadde betraadt før ham. Der gives ikke det indoeuropæiske folk til hvis tale han ikke har lyttet og til forståelsen av hvis sprog han ikke i en eller anden form har bidraget. Han har arbeidet i saa vidt forskjellige utløpere av det indoeuropæiske sprogsamfund som indisk og keltisk; han har kavet sig gjennom Lilleasiens, Balkans og Italiens folkemylder og som saa mange før ham forgjæves prøvet sit skarpsind paa den etruskiske gaate; og der var neppe nogen germansk dialekt av betydning, hvis jord han ikke hadde pløiet. De traade som forbinder saa vidt forgrenede studier fører nødvendigvis langt tilbake

og mange vil vel tape dem av syne. Men for Torp tjente alle disse studier en større sammenheng, spørsmålet om den indoeuropæiske races hvorfra og hvorhen. Ingen samtidig hadde hans kjendskap til denne races ordforraad og kun faa hans sjeldne fantasi og betydelige evne til at føie de tusind løse dele sammen.

Allerede i sit første arbeide, doktoravhandlingen *Die Flexion des Pali in ihrem Verhältniss zum Sanskrit*¹, fremtræder Torp som en helt moderne sprogforsker. Arbeidet vidner om en vaaken sans for de moderne sprogs betydning for studiet av de ældre sprogstadier og en klar forstaaelse av analogiens væsen. Saavidt jeg vet blev dette hans eneste arbeide i indisk filologi, skjønt han fra 1883 og liketil sin død saagodtsom aarlig foredrog sanskrit ved universitetet. Som Sophus Bugges elev droges han tidlig mot den sammenlignende sprogforskning, som han kom til at vie sine bedste kræfter. Da Torp i 1878 som ung kandidat kom til Leipzig for at høre Curtius, var denne videnskap allerede i sine hovedtræk lagt om efter de linjer som senere har vært bestemmende for dens utvikling. Erkjendelsen av det indoeuropæiske e hadde forlængst brutt en bresje i Bopps, Grimms og Schleichers systemer, som nødvendigvis maatte føre til disse systemers fald, og hadde sammen med en række banebrytende opdagelser hitført en omlægning av hele det sammenlignende sprogstudium, som hadde git og fremdeles lovte de rikeste resultater. I det undersøkelsesarbeide som nu fulgte tok ogsaa Torp del om end ikke i den utstrækning som man kunde ha ventet. Hans produktion fra 80-aarene er ikke særlig omfangsrik. Fra 81 til 87 skriver han i det hele tat intet. Først med 88 begynner for alvor den betydelige produktion som fra nu av i en sammenhengende strøm fortsettes like til hans sidste dage. Fra dette aar skriver sig hans *Beiträge zur Lehre von den geschlechtlosen Pronomen in den indogermanischen Sprachen*². I dette arbeide viser Torp alle de gode egenskaper som utmerker hele hans senere produktion, en klar og koncis fremstilling, velgjørende fri for alt utenomsnak, og en helt selvstændig behandling av emnet. Arbeidet rummer adskillig nyt — jeg nævner blot hans forklaringer av gr. *ἐμείο, αἰό* —, samtidig som det stiller meget gammelt i et andet og riktigere lys.

¹ Universitetsprogram for første halvaar 1881, utg. av Sophus Bugge, Kjøbenhavn 1881.

² Vid. S. Forh. 1888. No. 11.

Aaret efter følger hans merkelige lille avhandling *Vokal- og konsonantstammer*¹. Torp mente at kunne vise «hvorledes al deklination kan være udgaaet fra en og samme typus . . . Den oprindelige flexion bestod efter min mening alene i akcentveksel. Uden noget bestemmende tillæg fungerede den blotte stamme i forskjellige sætningsforhold, hvis ulighed den forandrede akcent anskueliggjorde . . . Senere traadte visse endelser til disse stammeformer, hvorved sproget tilsigtede en bestemtere betegnelse af kassusforhold» (s. 83). «Konsonantstammer» mente han «har sproget fra først af ikke havt. Disse er udgaaet fra o-stammer . . . Konsonantstammerne synes mig opstaaet derved, at o-stammen i visse tilfælde ved sætningsakcentens indvirkning kunde antage en dobbelt form. Ved sterkt betonet følgende ord blev disses to stavelser, hvor de var barytona, sammentrukne til én lang . . . Saaledes maa et **pédos* ligge til grund for indog. **pēds*, lat. *pēs*; i anden stilling (som i sammensætning) opstod **póds*, dor. *πός* . . . Akk. **pédom* blev **pēdū*, skr. *pādam* . . . I disse kassus havde altsaa o-stammerne en dobbelt form, i genitiverne derimod oprindelig kun én: **pədəs*, lat. *pēdis* . . .» (s. 91). «Af tostavelers vokaltammer blev saaledes enstavelers konsonantstammer, idet de egentlig paa forskjellig sætningsaccent beroende dobbeltformer skilte sig fra hinanden, og følelsen af sammenhæng tabtes; den konsonantisk udlydende form optraadte saa at sige selvstændig og blev grundlag for nye kassusdannelser» (Græske Nominalflexion s. 10 f.)

Som man vil se reiser Torp her det samme spørsmåal som senere Streitberg har tat op og saa glimrende besvaret i sin avhandling *Die Entstehung der Dehnstufe* (Idg. Forsch. III): Ved hvilke aarsaker er oprindelig korte vokaler i en række formkategorier blit forlænget? Torp naadde vistnok ikke frem til Michels erkjendelse af at denne forlængelse kun rammet betonet vokal (idet han nemlig leder skr. *rajā* tilbage til et oprindelig **rejonos*); heller ikke var han klar over at den kun indtræder i aapen stavelse (som hans **erqs* af **erqos* viser). Men Torps arbeide er et betydelig skridt paa den rette vei og Streitberg burde ha nævnt ham blandt sine forgjængere efter Saussure, Møller og Fick. Den samme udvikling antar Torp ogsaa ved de dittongiske stammer: **dhūs* og **ghūs* er, siger han, utviklet

¹ Akademiske Afhandlinger til Prof. Dr. Sophus Bugge ved hans 25-Aars Juleannus den 2den Mar 1889. Kjøbenhavn, Cammerm., 1889, s. 81—97.

av **djēvos* og *g^lōvos* (Græske Nom. fl. 11 f.). Ogsaa her er han følgelig i fuld overensstemmelse med Streitberg.

Helt sammenlignende i sit anlæg er ogsaa det næste arbeide (fra 1890), *Den Græske Nominalflexion*¹. Mig synes dette arbeide av Torp et av de betydeligste bidrag som nogen enkeltmand endnu har ydet paa den indoeuropæiske nominalfleksions omraade. De talrike noter gir en rigdom av oplysninger til de indoeuropæiske sprogs lydhistorie og morfologi. Desværre er boken skrevet paa norsk og dette i forbindelse med at den utkom umiddelbart før Brugmanns Grundriss har meget bidraget til at begrænse den store utbredelse den ellers kunde ha gjort regning paa.

Med disse tre arbeider er vi imidlertid færdige med Torps bidrag til den konstruktive sammenlignende sprogforskning. Fra nu av tjener den sammenlignende sprogforskning i første række hans undersøkelser i enkeltsprogene.

Under indflydelse av Sophus Bugges studier over hvad han kaldte de anatoliske sprog blev Torps interesse i begyndelsen av 90aarene vendt mot Lilleasien. I 1894 utsendte han sit første bidrag til frygisk, som synes helt at opta ham liketil 1896², da det viker plassen for lykisk og illyrisk. Det kan ikke negtes at Torp til disse studier medbragte forutsætninger som kun sjelden forenes i et enkelt menneske. Hans mægtige fantasi og kombinationsevne, hans solide kundskaper i nærsagt alle indoeuropæiske tungemaal, hans mesterlige herredømme særlig over græsk, og sidst og ikke minst hans sikre og sunde omdømme har hjulpet ham til at rede ut mange floker i det lilleasiatiske kaos. For at forstaa Torps indsats paa dette utaknemmelige og for de færreste

¹ Kristiania, Cammerm. 1890.

² Torps arbeider i frygisk er:

1894: Zu den phrygischen Inschriften aus römischer Zeit, Vid.-S. Skrifter II. No. 2.

1895: *Βρυγίος*, Idg. Forsch. V s. 193—94.

1896: Zum Phrygischen, Vid.-S. Skrifter II. No. 3.

1905: Phrygisches. 1. Die Bilinguis von Dorylaion. 2. Die Inschrift von Tyriaion. BKIS XXVII s. 280—90.

1908: Eine altphrygische Inschrift aus Kappadokien (Sproglige og historiske Afhandlinger viede Sophus Bugges Minde. Kr.ania s. 210—15.)

Hans arbeider i lykisk er:

1898—1901: Lykische Beiträge I—V, Vid.-S. Skrifter II 1898 No. 4, 6; 1900 No. 3; 1901 No. 1, 5. Die erste Person im Lykischen, Bezz. Beitr. XXVI s. 292—300.

tilgjængelige arbeidsfelt maa man ha i minde de gigantiske vanskeligheter, som forholdene her taarner op i forskerens vei. Paa det forholdsvis lille landomraade, som begrænses av Kaukasus, Enphrat, Propontis og Ægæerhavet synes i tidernes løp en broget mangfoldighet av folkeslag at være skyllet ind. Her er kaukasiske stammer, iraner, armenier, her er kappadoker, som for 6 sa *lingir*, for 7 *tatli*, her er thraker, thyner, bithyner, karier, lyder, myser og lyker, isaurer, lykaoner, kilikier, pisidier, her er etrusker, hettiter og kelter, indoeuropæiske folk og ikke-indoeuropæiske folk, satem-sprog og kentum-sprog. Er dette billede i sig selv noksaa broget, saa er mangfoldigheten sandelig ikke mindre i de ikke ubetydelige brokker av lilleasiatisk sprog, som en gunstig skjæbne har bevaret for os. Ingen kortstok kunde ha vært blandet med større mesterskap. Her er urgamle lag som peker langt utover Lilleasiens grænser, nye lag og ubestemmelige mellem-lag, og her er underlige blandingssprog, som synes glidd sammen av tungemaal, som aldrig har hørt sammen. Videre maa man i alle idiomer regne med laaneord, som i alle sprog siger ind gjennom de forskjelligste kanaler; i lydisk foreligger saaledes flere ord av uomtvistelig iransk oprindelse. Og som om denne forvirring ikke var haabløs nok, gir gamle græske forfattere os ikke sjelden opplysninger, som enten er indbyrdes motstridende eller uforenlige med de resultater vi trodde indvundet for videnskapen. Den som vaager sig ind i denne labyrint maa være rustet med en metode som ingen krumspring kjender; ellers blir han let et bytte for dens gaate. Om resultaterne av Torps studier i lilleasiatisk sprog kan i mange enkeltheter meningene være delte, om hans metode derimot ikke. Det er Torps hæder fremfor nogen anden at ha vist forskningen den vei den her maa gaa. Indskriftene maa ikke søkes løst utenfra ved hjelp av den indoeuropæiske eller nogen anden nøkle, men indenfra ved en minutiøs komparativ analyse av indskrifternes lydlige og grammatiske eendommeligheter — eller som han selv siger i sin behandling av Lemnos-indskriftene: «Einzelne Wörter dürfen nicht aus ihrem Zusammenhange herausgerissen werden, damit ihre Bedeutung nach lautlich ähnlichen einer anderen Sprache . . . bestimmt werde. Die Inschrift muss aus sich selbst heraus gedeutet werden; geht das nicht, so haben wir auf jede Deutung zu verzichten». Først naar indskriftens betydning ved denne indre interpretation er fastslaat (eller sandsynliggjort), er det berettiget at søke utover dens ramme. Ved sin konsekvente anvendelse av denne metode

har Torp mægtig øket vort kjendskap til de lilleasiatiske sprogs egenart, fremfor alt har han utdypet vor kundskap om deres grammatiske bygning.

Torp antok vistnok oprindelig likesom Bugge at de allerfleste lilleasiatiske sprog var av indoeuropæisk oprindelse og stod den europæiske satem-gruppe særlig nær. Han vender sig i sit første bidrag særlig mot Hirts opfatning av trakisk-frygisk som et kentum-sprog — og med saa indlysende argumenter at Hirt straks gik over til Torps standpunkt. Senere synes Torp i nogen grad at ha modificeret sin opfatning. Han mente iallefald at kunne paavise særlige overensstemmelser mellem etruskisk og karisk; og da det sidste ifølge gammel tradition var beslægtet med lydisk (karier, lyder og myser dyrket i Mylassa i fællesskap den kariske Zeus), bestyrket han paa sæt og vis Herodots beretning om etruskernes lydiske oprindelse. Dog paa dette punkt er Torps syn ikke almindelig anerkjendt. Ikke usandsynlig finder jeg derimot — av sproglige og historiske grunde — hans formodning om en nærmere sammenhæng mellem frygisk og armenisk (det noget fremmedartede armeniske lydsystem skyldes paavirkning fra kaukasiske sprog). Skjærer man væk de græske laaneord i frygisk er likheten med armenisk under enhver omstændighet mere iøinefaldende end med græsk.

Vi kan ikke forlate Torps undersøkelser i Lilleasien uten at nævne hans bemerkninger til de av Knudtzon i 1902 utgivne Arzawa breve¹, som senere begivenheter har git en saa sensationel aktualitet. Under sit arbeide med El-Amarna tavlerne blev Knudtzon opmerksom paa to breve, som var avfattet i et for ham fremmed sprog. Det ene var sendt av Dušratta, konge av Mitanni (om Euphrats øvre løp) til farao Amenophis III, det andet fra denne sidste til Tarhundaraba, konge av Arzawa, et land som Knudtzon søker i det østlige Kilikien eller det sydlige Kappadokien og hvis befolkning ifølge ham var av hettitisk ætt. Ved en skarpsindig analyse av brevene paa grundlag av den gjængse babylonisk-assyriske brevstil mente nu Knudtzon bl. a. at kunne paavise en række fleksionsformer, som maatte bli bestemmende for sprogets indoeuropæiske karakter. At Knudtzon kun fandt liten tilslutning skyldes maaske i nogen grad de eventyrlige

¹ Die Zwei Arzawa-Briefe . . . von J. A. Knudtzon mit Bemerkungen von Sophus Bugge und Alf Torp, Leipzig (Hinrichs) 1902, s. 108–124.

etymologier, som Bugge i et tillæg knyttet til brevene og som heller ikke Torps mere kjølige, avveieende fremstilling helt formaet at avsvække. Torp indskrænket sine bemærkninger til pronominalformerne og fleksionen, idet selve ordforraadet syntes ham at bære et ikke-indoeuropæisk præg: «Wir erwarten natürlich, dass dem Indogermanischen der Formen entsprechend, auch der Wortvorrat als indogermanisch leicht erkennbar wäre, aber wir sehen uns in dieser Erwartung sogleich getäuscht. Sowohl die Nomina wie die Verba sind undurchsichtig und lassen sich, soweit ich sehen kann, nicht entsprechenden indogermanischen Wörtern zur Seite stellen . . . Dieser Widerspruch scheint mir nur durch die Annahme erklärlich, dass die Sprache zwar ursprünglich eine indogermanische sei, dass sich aber in dieselbe früh ausserordentlich viele nicht indogermanische Bestandteile hineingemischt haben» (s. 108 f.). Man har mot denne norske opfatning av det hettitiske sprogs oprindelse fremholdt det tilsynelatende misforhold mellem brevenes høie alder — ca. 1500 f. Kr. — og sprogformens forholdsvis sene præg (akk. paa *-n*, 3sg. pret. paa *-i*, imper. *eštu*). Denne indvending synes mig helt ubeføiet. Jo sterkere strømme en fremmed kultur slipper ind over et sprog, des hurtigere udvikler det sig. I østens umiddelbare naboskap tror jeg ikke noget indoeuropæisk sprog kunde ha holdt sig ret længe uforandret — var det saa aartusinder før vor tidsregning. En kronologi som bygger paa de europæiske sprog er her uten enhver berettigelse.

Om det endelige resultat av Torps undersøkelser paa det hettitiske omraade vil det ikke være mulig at uttale sig i enkeltheter før det nye materiale blir tilgjengelig. Dog har vi allerede nu den tilfredsstillende at høre hans navn nævnt med hæder — sammen med Knudtzons og Bugges — som den der paa grundlag av et noksaa karrig materiale men i tillit til sin metodes sikkerhet hadde mot til at staa frem og hævde det hettitiske sprogs indoeuropæiske karakter.

I overensstemmelse med hele hans syn paa de lilleasiatiske sprogs slægtskapsforhold maatte det ligge nær for Torp at utstrække sine undersøkelser ogsaa til de illyriske sprog, som av alle satem sprog maatte antages at staa de lilleasiatiske idiomer nærmest. I 1895 kom da ogsaa hans studie *Zu den messapischen Inschriften*¹, som blandt andre gode ting byr en mesterlig behandling av Basta-inskriften, som nu regnes for grundlæggende.

¹ Idg. Forsch. V s. 194–215.

I 1897 fulgte hans *Bemerkungen zu den venetischen Inschriften*¹, hvor han anviser venetisk en mellemstilling mellem italisk og keltisk. Hans grunde er dog neppe alle holdbare. Naar han saaledes i stor utstrækning bygger sin formodning paa verbalformen *zonasto* («gav»), som han sætter lik oldirsk *-nacht* (*do-ind-nacht*) «gav», saa kan man indvende, at irsk *-nacht* er utviklet av ældre *-anacht* og aldrig har havt noget *s*; der synes saaledes ingen grund til at skille formen fra det synonyme *zoto* (= gr. *ἔδοτο*)². Det var sikkert den angivelig liguriske indskrift *Latumarui Sapsutai-pe vinom nasom* som bragte Torp til at skille de to former ad; ti i *nasom* vil han gjenfinde det til venetisk (*zo*)*nasto* svarende 1 pers. sg. Jeg nævner denne indskrift ogsaa fordi Torp — efter min mening med rette — hævder den som keltisk i motsetning til Kretschmer og i dativformerne paa *-ui* og *-ai* vel rigtig ser keltiske dativformer (anderledes Pauli). Konsekvensen herav blir at Torp da ogsaa maa anta de øvrige «liguriske» indskrifter for keltiske, og en støtte for denne Torps opfatning finder jeg i det irske *cal, cail* «grav», som i form og betydning stemmer nøie til «ligurisk» *pala* (til gallisk *p* svarer gaelisk *c*). Torp kom ikke senere til at utvikle nærmere sin formodning om det venetiske sprogs mellemstilling; men tanken har utvilsomt sysselsat ham sterkt og ansporet ham til videre studier i keltisk sprog; netop i aaret 1897 opslaar han forelæsningsnotiser over oldirsk, som han fra nu av læser over like til 1902.

Fra de lilleasiatiske studier fører broer over til en mangfoldighet av sprog. Efter fundet av de merkelige Lemnos-indskrifter i 1886 kunde en forsker paa det lilleasiatiske omraade ikke undgaa at ta standpunkt ogsaa til det etruskiske spørsmål, og saaledes tok strømmen ogsaa Torp ind i den etruskiske bakevje. Bugge gik den anden vei; ham drev den etruskiske gaate østover. Torps etruskiske produktion er meget omfangsrik: i aarene 1902 til 1907 utsender han ialt 9 arbeider (hans sidste behandling av et etruskisk emne er fra 1912)³. Alle anmeldere er enige

¹ Universitetets festskrift til kong Oscar II i anl. av regeringsjubileet 1897, Bd. II.

² Til *zonasto* svarer bokstav for bokstav irsk *danass* «donavit».

³ 1902. Etruskische Monatsdaten. Vid.-S. Skrifter II No. 4.

Etruskische Beiträge, 1. Heft, Leipz.

1903. Etruskische Beiträge, 2. Heft, Leipz. (= Förh. v. 6. nord. filologmötet i Upsala 1902, Stockholm (Upsala) 1903.

Die vorgriechische Inschrift von Lemnos, Vid.-S. Skrifter II No. 4.

om at fremhæve Torps fortrinlige kombinatoriske metode, som gav det etruskiske studium nye impulser, hans oversigt over materialet, hans aandfulde opfatning og hans klare fremstilling. Han nærmer sig ikke som Bugge det etruskiske Sprog utenfra, men holder sig strengt indenfor sprogets egen ramme. Hans resultater blir da heller ikke saa sensationelle, men uten tvil bedre underbyggede og av større værd for forskningen. Særlig kjendt er Torps behandling av Lemnos-indskrifterne. I motsætning til Wilamowitz hævder han at sproget i disse er nær beslægtet med etruskisk: «Unsere Inschriften sind somit in der Sprache abgefasst, welche vor der atheniensischen Eroberung auf Lemnos gesprochen wurde, und diese Sprache war, wie wir glauben aus den Inschriften deutlich ersehen zu können, nicht etruskisch, sondern stand dem Etruskischen sehr nahe». Han vender sig mot den opfatning at de lemniske tyrrener skulde være etruskiske sjørøvere. Er sproget etruskisk, slutter han, saa bodde der ogsaa engang etrusker paa Lemnos. I disse lemniske tyrrener ser Torp med *Deecke* en sprængt rest av det tyrrenske folk paa dettes vei mot vest. I denne forbindelse vil man ogsaa mindes Torps formodning om en nærmere forbindelse mellem etruskisk og karisk-lydisk.

Der er sikkert mange, som staar uforstaaende likeoverfor Torps arbeide paa disse for en skandinav noksaa fjerntliggende omraader og som beklager at han ikke brukte sine rike evner i mere nærliggende og mere frugtbringende opgavers tjeneste. Dette syn grunder sig nu for en stor del paa manglende kjendskap til hvad Torp paa disse felter virkelig har ydet, dels ogsaa paa eiendommelige meninger om forskningens maal hos de mange, der aldrig græsset langt fra teltene. I det internationale kulturarbeide maa enhver sætte ind det bedste han har — de smaa nationer som de store. Vi har heller ingen ret til at sætte forskningen grænser. Det etruskiske spørsmaal kan synes uløselig, de lille-asiatiske likesaa; desto større opfordring har vi kun til at sætte vore bedste tropper ind. Om indsatsen er stor, saa er dog ge-

1904: Einige neugefundene etruskische Inschriften. A. Torp u. G. Herbig, Sitzungsber. d. bayer. Ak. d. Wissensch. s. 489—520.

1905: Etruscan Notes. Vid.-S. Skrifter II No. 1.

Bemerkungen zu der etruskischen Inschrift von S. Maria di Capua, Vid.-S. Skrifter II No. 5.

1906: Etruskische Beiträge. Zweite Reihe I, Vid.-S. Skrifter II No. 8.

1907: Etruskisches. Kuhns Zeitschr. XL s. 185—194.

1912: Ein etruskisches Wort. Z. f. v. Spr. XLV s. 99 f.

vinsten større — om den vindes. Ti den dag Etrurien og Lilleasien gir slip paa sine hemmeligheter vil den sammenlignende sprog- og kulturhistorie ha vundet et vældig skridt frem.

Allerede i sine første arbeider viser Torp dette indgaaende kjendskap til de germanske stammers sprog, i kraft av hvilket han senere rykket op i germanisternes første række. Hans store fortjeneste av nordisk og germansk sprogforskning i det hele er almindelig anerkjendt¹. Ved sin død stod han her midt oppe i en rik produktion. Sammen med Hjalmar Falk har han leveret grundlæggende arbeider til dansk-norskens lydhistorie og syntaks. Begge arbeider er vistnok møtt med adskillig kritik (se Pedersen, Nord. tidsskr. f. fil. 3. række VII, M. Kristensen, Arkiv NR. XIII, A. B. Larsen ib. XIV), men alle er enige om at anerkjende de værdifulde bidrag som i begge arbeider er ydet til de nordiske sprogs historie. Videre fremhæver jeg særlig hans *Gamalnorsk Ordauleiding* (trykt som indledning til hans i samarbeide med M. Hægstad utgivne *Gamalnorsk Ordbok*), et beundrings-

¹ Torps arbeider paa disse omraader er:

1896: Anmeldelse av Hans Ross' Norsk Ordbog, Dagbladet no. 25. Bidrag til germansk, fornemmelig nordisk ordforklaring (Sprogl. hist. studier tilegnede prof. C. R. Unger, s. 171—88).

1898: Dansk norskens lydhistorie med særligt hensyn paa orddannelse og boining, av Alf Torp og Hjalmar Falk, Krania.

1900: Dansk-norskens syntax i historisk fremstilling av Hjalmar Falk og Alf Torp, Krania.

1901—06: Etymologisk Ordbok over det norske og det danske sprog, av Hjalmar Falk og Alf Torp, Krania (Aschehoug & Co.).

1903: Gamalnorsk Maallæra, lesestykke, ordlista, av M. Hægstad og Alf Torp.

1908: Anmeldelse av Nordiska studier, tillägnade Adolf Noreen, Arkiv XXIV s. 90—97.

Etymologiske blandinger, Nord. tidsskr. f. filol., 3. række XVI s. 143—151.

Gamalnorsk Ordbok (Hægstad og Torp), Krania.

1909: Wortschatz der Germanischen Spracheinheit, unter Mitwirkung von Hjalmar Falk gänzlich umgearbeitet von Alf Torp, Göttingen 1909 (= Fick¹ III).

1910 11: Norw.-Dän. Etym. Wörterb. (Germ. Bibl., hrsg. von W. Streitberg, I 4. Reihe, Bd. I).

1912: Deutsch mundartl. 'brente' (Festschrift Vilhelm Thomsen am 25. Jan. 1912 dargebracht, s. 53—55).

1913: Til Røksindskriften, Arkiv XXIX s. 345—52.

Norske ordforklaringer, Maal og Minne, s. 23—25.

1915—16: Nynorsk Etymologisk Ordbok, Aschehoug & Co. (Hittil utkommet 14 hefter. 'Adel—Sno').

værdig arbeide, like instruktivt ved sin klarhet som uundværlig ved sin fylde av eksempler.

Det var dog først og fremst som etymolog at Torp vandt sig den store læsekreds, som gjorde ham til en av de mest kjendte og mest citerede forfattere indenfor den germanske sprogvidenskap. Torp var etymolog i dette ords ædleste betydning. Hans trofaste hengivenhet netop for denne videnskap og hans næsten overmenneskelige slit for den ved dag og nat gjennom en række av aar, staar i nøie forbindelse med egenarten av hele hans begavelse. Intet andet omraade gav saa frit spillerum for hans mægtige fantasi, hans geniale kombinationsevne og hans store viden; ti i etymologien løper alle sprogforskningens utallige traade sammen. Som etymolog var Torp kanskje altfor tilbøielig til at bringe det indoeuropæiske ordforraad ind under visse røtter. Derved faar hans etymologier stundom et præg av uvirkelighet. Dette kommer særlig frem i hans *Wortschatz der Germanischen Spracheinheit*, hvor det dog maa erindres at Torp har vært bundet av verkets plan. Med alle sine mangler betegnet dog dette Torps arbeide den sterkeste impuls som den etymologiske forskning paa lang tid hadde mottat. Kluge kunde maaske — at dømme efter hans egne ord — ha git os en ordbok med færre tvilspunkter og færre formodninger (efter det nydelige princip at hoppe over hvad man ei forstaar), og dog — hvem bytter gjerne det frodige træ mot det tørre?

Torps omfattende kjendskap til de moderne germanske dialekter var det friske kildevæld i hans etymologiske forskerarbeide. Av dette øser han en rigdom av kundskab til belysning av ældre sprogstadier; og til dette maa vi ogsaa føre tilbake den friske luftning som gaar gjennom hele hans etymologiske forfatterskap. Wörter und Sachen var ogsaa for ham uløselig forbundet, om han end aldrig demonstrerte en saa selvfølgelig ting med lysbilleder eller pene tegninger. Han glemt aldrig tingen for ordet, men heller aldrig ordet for tingen. De færreste aner vel hvor meget møisommelig forhaandsarbeide der ofte laa bak en enkelt etymologi, som Torp med karakteristisk knaphet avleverte efter et smil eller et likhetstegn. Jeg har fundet ham fordypet i saa eiendommelige emner som møllens enkelte dele og spikerfabrikationens historie.

Torps sidste arbeide blev hans *Nynorsk Etymologisk Ordbok*, som paa det nærmeste var avsluttet fra Torps haand ved hans død. Ved dette monumentale bidrag ikke alene til nordisk

men til germansk sproghistorie i det hele har Torp reist sig et uforgjængelig minde. Da han i fuldt mon ogsaa har utnyttet alle tilgængelige kilder til det norske sprogs historie i de gamle norske bilande, blir hans arbeide samtidig en storslagen utsigt over det norrøne sprog paa den tid da det spændte videst — fra Island over Færøerne til Skotland, England og Irland. Hans fremstilling er rik paa interessante enkeltheter og nye iagttagelser. Jeg nævner blandt mange andre ting den mærkelige overensstemmelse i en række folkeord mellem norske og sydtyske dialekter, som Torp saa ofte henviser til og som det meget maa beklages at han ikke naadde at utvikle nærmere.

Bærer man nu i tillæg til alt dette i minde at Torp eiet en fin poetisk sans, som blandt andet har sat frugt i en metrisk oversættelse av *Antigone*¹ og en samling stilfulde latinske vers², saa skjønner man jo nok at vort samfund er blit en rik og eienommeligg begavelse fattigere.

Os som staar igjen skal hans minde være dyrebart. Den flok er stor, som med mig kan vidne om, hvormeget de skylder hans ædle personlighet, hans varme haandtryk og hans uegennyttige eksempel i den videnskaps tjeneste, hvis hæder han i sandhet var.

Carl Marstrander.

¹ Sophokles *Antigone* metrisk oversat, Kr.ania 1886. Anden utgave, Kr.ania 1901.

² A. Turpilii *Poemata pauca*, Christianiae MDCCCXCVI.

Andre arbeider av Torp, som ikke er meddelt ovenfor, er:

Om Hellenernes førhistoriske Vandringer (Gjertsens Skoles Festskrift i Anl. af dens 25-aarige Bestaaen, Kr.ania 1894).

Spørsmålet om det indoeuropæiske urhjem (Nyt tidsskrift. Ny række III s. 17-31).

Chr. P. J. Jørgensen.

(8. August 1851—22. Oktober 1916.)

I Museumsinspektør, Dr. phil. Christian Jørgensen har Filologien og Filologerne i Norden mistet en trofast og fortjenstfuld Ven og Støtte. Som Videnskabsmand hørte han ikke til de store og banebrydende, heller ikke til de frugtbare og produktive, men paa de forskellige Omraader, hvor han har virket, har han sat sig betydningsfulde Spor.

Efter i 1876 at have taget filologisk-historisk Embedsexamen underviste han først som Lærer ved Privatskoler i København; i 1883 blev han ansat ved Metropolitanskolen, hvor han virkede som Adjunkt indtil 1899. Uagtet Skolegjerningen laa godt for ham, og han var meget afholdt som Lærer, følte han sig dog draget til en mere rolig, videnskabelig Virksomhed. Paa en længere Rejse, han i 1886—87 foretog til Grækenland, studerede han flittigt Archæologi og henvendte navnlig sin Opmærksomhed paa de Udgravninger, der i de nærmest foregaaende Aar havde fundet Sted paa Akropolis, hvorved bl. A. en Række mærkelige archaiske Kvindefigurer var blevet fremdragne, hvilke han gjorde til Gjenstand for sin Doktordisputats, «Kvindefigurer i den archaiske græske Kunst» (1888). Han giver her en omhyggelig Beskrivelse af de forskellige fremdragne Figurer af denne Art og behandler indgaaende alle de Spørgsmaal, der knytte sig til dem, baade archæologiske og kunsthistoriske. Samme Aar som han disputerede, blev Jørgensen ansat som Assistent ved den kgl. Møntsamling, dog saaledes, at han bevarede sin Adjunktpost. Først 1899, da der oprettedes et Embede som Museumsinspektør for ham, opgav han Skolegjerningen.

Dog gav hans Virksomhed som Lærer, navnlig i Latin, ham ogsaa senere Anledning til litterær Virksomhed. Efter at han allerede i 1882 havde besørget 7de Udgave af Madvigs Latinske Sprog lære, foretog han i 1907 en Omarbejdelse af dette Værk, særlig af Formlæren, under Hensyn dels til Skolens nuværende Krav, dels til Sprogvidenskabens nyere Udvikling; den udkom som 10de Udgave. Af Madvigs «Ciceronis orationes selectae decem» besørgede han 8de Udgave (1899).

Jørgensens øvrige litterære Virksomhed indskrænker sig til mindre Arbejder; saaledes har han ydet Bidrag til «Opuscula

philologica. Mindre Afhandlinger udgivne af det philologisk-historiske Samfund» (1887) og til Festskrifterne for Vilhelm Thomsen (1894) og for J. L. Ussing (1900). I «Oversigt over det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger» 1904 offentliggjorde han Afhandlingen «Notes sur les monnaies d'Athènes». Af dette Tidsskrift var han en flittig Medarbejder lige fra 1878; der er siden dette Aar ikke mange Bind, hvori der ikke findes Bidrag af ham.

Jørgensens Hovedfortjeneste af Filologien ligger dog ikke i hans egne Arbejder, men i hans personlige Indvirkning til Fremme for Andres Arbejder. Allerede som Student valgtes han i 1875 til Formand for «Filologisk-historisk Samfund» og beklædte denne Stilling i 40 Aar, indtil 1915. Han arbejdede her støt og maalt bevidst paa at drage de Unge frem og bevæge dem til at fremkomme med Foredrag i Samfundet, og endnu mere blev han i Stand til at fremme filologisk Virksomhed, da Samfundet i 1891 begyndte at udgive sine «Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning», hvoraf der under hans Ledelse udkom et Bind om Aaret i 25 Aar. Af ham selv udkom der heri to Afhandlinger, «Delos og den ældste græske Skulptur» (1896) og «Theaterbilletter fra det gamle Athen» (1900), men det Arbejde, han udførte som Leder af Foretagendet, var meget betydeligt. Han indskrænkede sig ikke til en mekanisk Udgiver- eller Redaktørvirksomhed, men overalt, hvor han ifølge Emnets Art magtede det, arbejdede han med paa, at de unge og uprøvede Kræfter fik deres Værker frem i en saar en og fuldkommen Skikkelse som muligt. I adskillige Tilfælde, navnlig ved hans Ungdomsven Thor Langes Oversættelser (ogsaa dem, der udkom udenfor «Studierne»), tilføjede han oplysende Anmærkninger. Under Jørgensens Udgivervirksomhed maa endnu nævnes hans Medvirkning ved Udgivelsen af Christensen Schmidts Oversættelse af Apollonios' «Argonautertoget» (1897), hvor han forfattede den orienterende Indledning, og hans Udgave af L. Fengers «Le temple étrusco-latin de l'Italie centrale» (1909).

Endelig maa omtales hans Virksomhed ved de nordiske Filologmøder. Ved Mødet i København i 1892 fungerede han som Generalsekretær og udgav Aaret efter Beretningen om Mødet, og ved de følgende Møder (Kristiania 1898 og Uppsala 1902) var han Sekretær for Danmark. Navnlig ved disse Møder vandt han sig mange Venner i de andre nordiske Lande. Hans noble, stilfærdige Personlighed, hvis Følelser ikke gav sig Udslag i stærke Ord, men som med sit stille, lidt vemodige Smil dækkede over en varm Følelse for alt Smukt og Godt, drog Manges Sympathi til ham, og hans Bortgang har vakt Savn vidt omkring.

Hans Ræder.

Bøger indsendte til redaktionen.

- Svend Dahl* og *Th. Døssing*, Dansk Tidsskrift-Index. Første Aargang 1915. Kbhvn., Lybecker.
- Kort Udsigt over det philologisk-historiske Samfunds Virksomhed Oktbr. 1909—Oktbr. 1914. Kbhvn.
- Ada Adler*, Catalogue supplémentaire des manuscrits grecs de la bibliothèque royale de Copenhague (Vidensk. Selsk. Skr.). Kbhvn., Høst (komm.).
- Vilh. Andersen*, Tider og Typer af dansk Aands Historie. Goethe II. Kbhvn. & Kria., G. B. N. F.
- Språk och stil* XVI 1—3. Uppsala, Akad. bokh.
- Arkiv för nordisk filologi*. Ny följd XXVIII 3—4. XXIX 1—2. Lund, Gleerup.
- C. Cavallin*, I Horatius' tankevärld. Do. do.
- A. Noreen*, Vårt språk. 23 häftet (III 5). Do. do.
- Åxel Kock*, Svend ljudhistoria. Tredje delen, Förra hälften. Do. do.
- Harri Holma*, Études sur les vocabulaires sumériens-accadiens-hittites de Delitzsch (særtr. af Journal de la Société finno-ougrienne). Helsinki.
- Vilhelm Thomsen*, Turcica. Études concernant l'interprétation des inscriptions de la Mongolie et de la Sibérie (særtr. af Mémoires de la Société finno-ougrienne). Do.
- Einar Heikel*, Uusia huomioita alkukristilliseltä ajalta Roomassa (særtr. af Eripainos). Do.
- D. A. Seip*, En liten norsk sproghistorie. 2. oplag. Kria., Aschehoug.
- Maal og minne* 1916, 3—4. Kria., Bymaals-laget.
- Harry Armini*, Sepulcralia Latina. Göteborg, Eranos.
- Carolus Lindsten*, De codice Upsaliensi C 49. Do. do.
- Gunnar C:son Tingdal*, Ändelsen -is i ackus. plur. hos de efteraugusteiska författarne. Do. do.
- Euclidis Phaenomena et scripta minora* ed. *H. Menge*. Fragmenta coll. et disp. *J. L. Heiberg*. Leipzig, Teubner.
- B. Maurenbrecher*, Parerga zur lateinischen Sprachgeschichte und zum Thesaurus. Do. do.
- Rafael Taubenschlag*, Das Strafrecht im Rechte der Papyri. Do. do.
- Tacitus' Germania* für den Schulgebrauch erkl. v. *Ed. Wolff*. 3. Aufl. Do. do.
- Ernst Bickel*, Das asketische Ideal bei Ambrosius, Hieronymus und Augustin (særtr. af Neue Jahrb. f. d. klass. Altert.). Do. do.
- Aeschyli Cantica* iterum digessit *Otto Schroeder*. Do. do.
- Wilhelm Capelle*, Berges- und Wolkenhöhen bei griechischen Physikern. Do. do.
- W. S. Teuffels* Geschichte der römischen Literatur. 6. Aufl. bearb. v. *W. Kroll* u. *Fr. Skutsch*. 1. Band. Do. do.
- Quinti Sereni Liber medicinalis* ed. *Fr. Vollmer* (Corpus med. Lat.). Do. do.
- Marcelli De medicinalibus liber* rec. *M. Niedermann* (Corpus med. Lat.). Do. do.
- Vita Homeri et Hesiodi* ed. *U. de Wilamowitz-Moellendorff* (Kl. Texte). Bonn, Marcus & Weber.
- Cratippi Hellenicorum fragmenta Oxychynchia* ed. *J. H. Lipsius* (Kl. Texte). Do. do.
- Mitteilungen der Islandfreunde* IV 2. Jena, Diederichs.
- Harvard Studies in Classical Philology* XXVI—XXVII. Cambridge Mass., Harvard Univ. Press.

Indhold af 5te binds 3die og 4de hæfte.

	Side
Etymologiserende Notitser. IX. Ved dr. phil. <i>E. Jessen</i> i Københav havn	113
Sillende = vetus patria = Angel. Af docent <i>Johannes Neuhaus</i> i Berlin	125
Randnoter til «Nutidssprog hos børn og voxne». Af professor, dr. phil. & litt. <i>Otto Jespersen</i> i København	127

Anmeldelser.

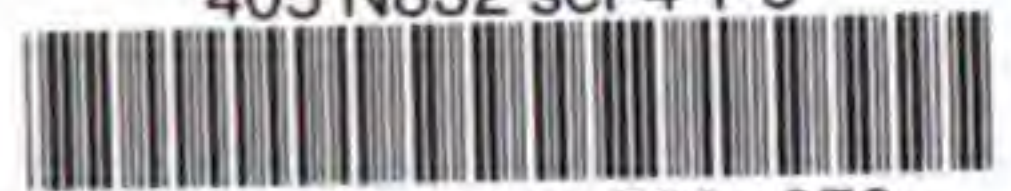
<i>E. Pfeiffer</i> , Studien zum antiken Sternglauben. Af professor, dr. phil. <i>Martin P:n Nilsson</i> i Lund	150
<i>M. Breithaupt</i> , De Parmenisco grammatico. Af samme	150
<i>H. F. Fellberg</i> , Skabelsessagn og flodsagn med særligt hensyn til Gamle Testamentes fortællinger. Af samme	152
<i>Bruce Dickins</i> , Runic and Heroic Poems of the old Teutonic peoples. Af professor, dr. phil. <i>Finnur Jónsson</i> i København	153
<i>Rolf Nordenstreng</i> , Vikingafærderna. Af samme	154
<i>John R. Clark Hall</i> , A Concise Anglo-Saxon Dictionary for the Use of Students. 2. ed. Af professor, dr. phil. <i>Erik Björkman</i> i Uppsala	156
<i>Wolfgang Fischer</i> , Das römische Lager, insbesondere nach Livius. Af cand. mag. <i>S. Pantzerhielm Thomas</i> i Kristiania	159
<i>Einar Löfstedt</i> , Tertullians Apologeticum textkritisch untersucht. Af dr. phil. <i>Hans Ræder</i> i København	161
Kulturgeschichte des Krieges von <i>K. Weule</i> , <i>E. Bethe</i> , <i>B. Schmeidler</i> , <i>A. Doren</i> , <i>P. Herre</i> . Af samme	163
<i>Engelbert Drerup</i> , Aus einer alten Advokatenrepublik (Demosthenes und seine Zeit). Af samme	163
<i>Otto Jespersen</i> , Nutidssprog hos børn og voxne. Af cand. mag. <i>J. S. Crone Jensen</i> i Næstved	166
<i>Fr. Moth</i> , Aristotelessagnet eller elskovs magt. Af bibliotekar <i>Raphael Meyer</i> i København	168

Nekrologer.

Alf Torp. Af professor <i>Carl Marstrand</i> i Kristiania	173
Chr. P. J. Jørgensen. Af <i>Hans Ræder</i>	186

FEB 20 1977

405 N832 ser 4 1-5

3 5556 004 736 070

405
N832
Ser. 4
v. 1-5

171012

LOWER LEVEL STORAGE

